

Samenleven en samenwerken

Verkenningen, deel 8

Eerder verschenen in deze reeks:

1. De toekomst van het wiskunde-onderzoek in Nederland
2. Bio-exact. Mondiale trends en nationale positie in biochemie en biofysica
3. De toekomst van de theologie in Nederland
4. Tussen Aarde en Leven. Strategische verkenning van de biogeologie in Nederland
5. De appel van Newton. Nieuwe mogelijkheden voor natuurkundig onderzoek van levende materie
6. 'Gij letterdames en gij letterheren'. Nieuwe mogelijkheden voor taalkundig en letterkundig onderzoek in Nederland
7. Turning the Water Wheel Inside Out. Foresight Study on Hydrological Science in The Netherlands.

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen

Samenleven en samenwerken

Een toekomst voor de Nederlandse sociologie

Amsterdam, 2006

Omslagfoto: Bert Spiertz/Hollandse Hoogte

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen

Postbus 19121, 1000 GC Amsterdam

T + 31 20 551 07 00

F + 31 620 49 41

E knaw@bureau.knaw.nl

www.knaw.nl

ISBN 90-6984-476-1

Het papier van deze uitgave voldoet aan ISO-norm 9706 (1994) voor permanent houdbaar papier.

© 2006 Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW)

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, via internet of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende, behoudens de uitzonderingen bij de wet gesteld.

Voorwoord

De KNAW verklaarde in 1992 dat zij het accent van haar advieswerk wilde leggen bij verkenningen. Tot en met 1996 deed de KNAW dit in samenwerking met de Overlegcommissie Verkenningen (OCV) en daarna onder eigen vlag. De KNAW heeft derhalve een vrij jonge traditie bij het totstandkomen van verkenningen vanuit wetenschappelijk perspectief. Inmiddels zijn even goed al dertien verkenningen verricht: Chemie (1995), Aardwetenschappen (1996), Cognitiewetenschappen (1997), Biologie (1998), Biochemie en biofysica (1999), (Bio)medische en gezondheidswetenschappen (1999), Wiskunde (1999), Theologie (2000), Biologie (2001), Biogeologie (2003), Natuurkunde van de levende materie (2003), Hydrologie (2004) en Taal- en letterkunde (2004). Elke verkenning brengt wetenschappelijke ontwikkelingen op het betreffende gebied in kaart, markeert de Nederlandse positie van het gebied in internationaal vergelijkend perspectief en doet aanbevelingen voor de toekomst van het vakgebied in kwestie.

Deze verkenning sociologie is de veertiende in de reeks verkenningen van de KNAW, en – na de verkenning cognitiewetenschappen uit 1997 – de tweede verkenning op het brede gebied van de sociale wetenschappen.

Foreword

In 1992, the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences decided that it would henceforth focus on research foresight studies within the context of its advisory work. It did so in consultation with the Dutch Foresight Steering Committee (ocv) until 1996, and thereafter on its own. In other words, the Academy is still fairly new to the work of preparing research foresight studies from a scientific perspective. It has, however, already carried out thirteen such studies in the following fields: Chemistry (1995), Earth Sciences (1996), Cognitive Sciences (1997), Biology (1998), Biochemistry and Biophysics (1999), Medical, Biomedical and Health Sciences (1999), Mathematics (1999), Theology (2000), Biology (2001), Biogeology (2003), The Physics of Living Matter (2003), Hydrology (2004) and Linguistics and Literary Studies (2004). Every foresight study surveys trends and developments in the discipline in question, marks out the position of the Netherlands as compared with the international scientific community, and makes recommendations for the future of the discipline.

The Foresight Study on Sociology is the fourteenth in a series of Academy research foresights and – following the foresight study on the cognitive sciences in 1997 – the second to focus on the broad field of the social sciences.

Het object van de sociologie is het menselijk samenleven. Daarbij richt de sociologie zich specifiek op de navolgende vier problemen van de samenleving: ongelijkheid en verdeling; sociale cohesie en solidariteit; rationalisering en modernisering; en identiteitsvorming. De sociologie bestudeert contemporaine sociale problemen als armoede, geweld, immigratie, moraal en zingeving, en de manier waarop beleid en bestuur trachten deze ten positieve te beïnvloeden.

De sociologie is bij uitstek een gebied met sterke relaties met andere wetenschapsgebieden. Er zijn reeds vruchtbare wisselwerkingen gegroeid tussen sociologie en disciplines als economie, antropologie, demografie, politicologie, psychologie, geschiedenis en wiskunde. De toekomst van de sociologie is er een van samenwerking met andere disciplines: een interdisciplinaire samenwerking die ontstaat als onderzoekers in gezamenlijkheid de raadsels van het menselijk samenleven proberen op te lossen. De interdisciplinariteit gedijt aldus van onderaf.

De boodschap van het onderhavige rapport is dat dit internationaal georiënteerde gebied een vitale toekomst heeft, mits aan een aantal randvoorwaarden wordt voldaan. De randvoorwaarden zijn verwoord in aanbevelingen voor onder meer de universitaire en niet-universitair werkzame sociologen, hun universiteiten en de financiers van wetenschappelijk onderzoek. De KNAW hoopt en verwacht dat de aanbevelingen ter harte worden genomen en dat dit rapport een baken zal zijn bij het te voeren beleid voor de sociologie. Een vakgebied dat zozeer gericht is op cohesie en solidariteit, mag alleszins divers zijn, maar niet verdeeld op het contraproductieve af. Voor een nieuwe generatie sociologen liggen hier kansen en verantwoordelijkheden.

Prof. dr. Frits van Oostrom
president

The object of sociology is to study human society. In doing so, it looks specifically at the following four problems: inequality and distribution, social cohesion and solidarity, rationalisation and modernisation, and identity. Sociology investigates contemporary social problems such as poverty, violence, immigration, morals and meaning, and the way in which policy and government attempt to influence these problems for the better.

Sociology has close ties with other disciplines. There have already been successful cross-fertilisations with economics, anthropology, demography, political science, psychology, history, mathematics, and other fields. The future of sociology therefore lies in collaboration with other disciplines. Such interdisciplinary collaboration must come from researchers working together to solve the puzzles of human society, i.e. from the bottom up.

The message of the Foresight Committee is that sociology is an international discipline with a robust future, provided that a number of criteria are satisfied. The criteria are described in its recommendations, which are intended for sociologists working within and outside academia, their universities and the bodies that finance scientific research. The Academy hopes, and indeed expects, these recommendations to be taken seriously, and regards this report as a guidepost for future policy in the field of sociology. A discipline that is so concerned with cohesion and solidarity may be as heterogeneous as it likes, but the differences must not go so far that they are counterproductive. There are challenges to be met and responsibilities to be borne here by a new generation of sociologists.

Professor Frits van Oostrom
President

Inhoud

Samenvatting xiv

Summary xv

I. Samenleven en samenwerken. Een toekomst voor de Nederlandse sociologie
(kernrapport)

1. Inleiding 1

2. Doelstellingen en werkwijze van de verkenningscommissie Sociologie 3

3. De opzet van het eindrapport 6

4. De kenmerken van de Nederlandse sociologie 7

5. De toekomst van het sociologisch onderzoek in Nederland 10

6. De maatschappelijke rol van de sociologie 16

7. Taal en podia van de sociologie 19

8. De sociologieopleidingen 21

9. Data-infrastructuur 25

10. Institutionele aspecten 28

Working and Living Together. A Future for Dutch Sociology (main report)

1. *Introduction 31*

2. *Objectives and working methods of the Foresight Committee Sociology 33*

3. *Structure of the final report 36*

4. *The distinguishing features of Dutch sociology 37*

5. *The future of sociological research in the Netherlands 40*

6. *The role of sociology in society 46*

7. *The language and forums of sociology 49*

8. *The sociology programmes 51*

9. *Data infrastructure 55*

10. *Institutional aspects 58*

Aanbevelingen 60

Recommendations 61

Literatuur/*Bibliography 70*

Lijst met gebruikte afkortingen/*List of acronyms 73*

II. Achtergrondstudies

1. Kleine geschiedenis van de Nederlandse sociologie: vestiging en verandering 79
2. Een sociologische onderzoeksagenda voor de toekomst 91
3. Sociologie, beleid en maatschappij 105
4. De wetenschapstaal van de Nederlandse sociologie 114
5. Eenheid en verscheidenheid in sociologieopleidingen 120
6. Een data-infrastructuur voor de sociologie 141
7. Institutionele voorwaarden voor een vruchtbaar onderzoeksklimaat 154

Literatuur 162

Bijlagen

- A. Workshop over masterprogramma's sociologie 170
- B. Workshop 'Jong Talent' 172
- C. Programma KNAW-conferentie 'De toekomst van de sociologie' 173
- D. Honorering van NWO-MaG-aanvragen 174

Samenvatting

De sociologie is in het begin van de 21ste eeuw een qua omvang bescheiden discipline geworden. Toch zijn de wetenschappelijke en maatschappelijke prestaties van de Nederlandse sociologie in de afgelopen 25 jaar verbeterd en is de internationale waardering voor de Nederlandse sociologie toegenomen. Er wordt meer gepromoveerd en meer internationaal gepubliceerd. Verder hebben afgestudeerde sociologen geen moeite een passende werkkring te vinden en is de populariteit van het vak onder studenten sinds de millenniumwisseling weer stijgende. Een verdere versterking van de discipline sociologie is mogelijk, maar zal in belangrijke mate op eigen *kracht* moeten gebeuren. De verkenningscommissie meent dat het mogelijk is om de kwaliteit van het sociologisch onderzoek te verhogen en de sociologie als disciplinaire opleiding overeind te houden en te verbeteren. Om de positie van de sociologie te versterken heeft de verkenningscommissie Sociologie aanbevelingen gericht aan de sociologische beroepsbeoefenaren, de KNAW en andere relevante partijen (zoals universiteiten, MAGW/NWO en NSV).

Om het sociologisch onderzoek te versterken stelt de verkenningscommissie voor om een omvattend onderzoeksprogramma te ontwikkelen naar ‘Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering’. Bij veranderende patronen van samenleven zijn vraagstukken van ongelijkheid, solidariteit, identiteit en rationaliteit relevant en bij verschuivende patronen van

Summary

As a discipline, sociology was scaled down to a more modest size at the start of the 21st century. Nevertheless, Dutch sociology has recorded some remarkable scientific and social achievements in the past 25 years, and its international reputation has improved. The number of PhDs awarded in sociology is growing, as is the number of articles by Dutch sociologists published in international journals. Sociology graduates have no difficulty finding suitable jobs and the subject has become increasingly popular among students since 2000. The discipline of sociology can improve its status, but it will have to do so largely *under its own steam*. The Foresight Committee believes that it is possible to increase the quality of sociological research and sustain and advance the discipline of sociology in education. In order to enhance the position of sociology, the Foresight Committee Sociology has made recommendations intended for sociologists, the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences and other relevant parties (universities, Behavioural and Social Sciences/NWO and the Dutch Sociological Association, NSV).

In order to improve sociological research, the Foresight Committee Sociology recommends developing a comprehensive research programme on 'Living and working together in a time of globalisation and individualisation'. Changing patterns of 'living together' are giving rise to issues of inequality, solidarity,

samenwerken staan vraagstukken van coördinatie en handelingsrationaliteit centraal. Een dergelijk programma sluit nauw aan bij de internationale sociologie en bij de sterke kanten van de sociologiebeoefening in onderzoeksscholen. Ook sluit het aan – bij ontwikkelingen in het onderzoek in andere disciplines (economie, bestuurskunde, politicologie en rechten) en bij de onderzoeksprogrammering door NWO en de Europese kaderprogramma's.

Sociologisch onderzoek kan niet zonder een stimulerende infrastructuur en financiële middelen om onderzoek uit te voeren. De verkenningscommissie vindt dat de huidige interuniversitaire onderzoeksscholen op het gebied van de sociologie verdere steun en continuering verdienen en de kansen van honorering van aanvragen van kleine disciplines binnen NWO vergroot kunnen worden door hiervoor stimuleringsprogramma's in te richten.

De uitbouw van de sociologie is tevens afhankelijk van een goede data-infrastructuur. De verkenningscommissie pleit derhalve voor een versterking hiervan door gegevensverzamelingen gefinancierd door NWO grootschaliger en los van de eigen belangen van individuele onderzoekers op zetten, door de inrichting van een Nederlandse Allbus-enquête te verkennen (inclusief financieringsstructuur) en door voortzetting van Nederlandse participaties in internationale dataverzameling.

Een sterkere sociologie kan haar maatschappelijke rol in beleid en publiek debat beter vervullen. De verkenningscommissie is overtuigd van het belang van 'een sociologie die ertoe doet'. Om deze maatschappelijke rol te versterken verdient het aanbeveling dat NWO in haar onderzoeksprogrammering blijvend aandacht schenkt aan programma's gericht op maatschappelijke problemen of vraagstukken. Bovendien dient de uitwisseling van kennis tussen niet-universitaire sociologen enerzijds en universitaire sociologen anderzijds te worden bevorderd. De Nederlandse Sociologische Vereniging (NSV), alumniverenigingen en sociologische tijdschriften kunnen hierin een rol spelen.

Voor de bevordering van de kwaliteit van sociologisch onderzoek in Nederland is het bevorderlijk om haar internationale verankering te versterken. De verkenningscommissie doet daartoe de aanbeveling aan Nederlandse sociologen om hun uiterste best te doen hun kennis onder te brengen bij het wetenschappelijk forum dat wordt gevormd door internationale (top) tijdschriften en (gerenomeerde) internationale uitgeverijen. Binnen de Nederlandstalige gemeenschap heeft de sociologie echter ook een sociale en maatschappelijke rol die meer gebaat is bij publiceren in het Nederlands. Het is derhalve ook wenselijk dat er blijvend middelen worden geïnvesteerd in een Nederlandstalig publicatieforum van één of twee algemeen sociologische tijdschriften.

identity and rationality, while changing patterns of ‘working together’ are leading to issues of coordination and rationality of action. A programme of the kind envisaged will key into international sociological research and capitalise on the strengths of Dutch sociology as practised at Dutch research schools. It will also key into research trends in other disciplines (economics, public administration, political science and law) and the research programmes run by the Netherlands Organisation for Scientific Research and the European Framework Programmes.

Research in the field of sociology is not possible without a solid support infrastructure and the financial means to carry out research. The Foresight Committee Sociology believes that the interuniversity research schools for sociology deserve further support and a future, and that setting up incentive programmes will increase the likelihood of NWO grant applications being awarded in smaller disciplines.

For the discipline of sociology to move forward, it must also have a sound data infrastructure. In the Foresight Committee’s view, that can be achieved by expanding the data collections financed by NWO. Data collections should, moreover, not be set up to reflect the interests of individual researchers, something that can be promoted by introducing a Dutch version of the Albus survey (including the financing structure) and by continuing the Netherlands’ participation in international data collections.

By acting from a position of strength, sociology will make a greater contribution to policy and to the public debate and therefore play a more effective role in society. The Foresight Committee is convinced of the importance of a ‘sociology that matters’. In order to enhance the role that sociology plays in society, NWO should continue to devote research programmes to the study of social problems or issues. Sociologists working within and outside academia must furthermore be encouraged to share their knowledge. The Dutch Sociological Association, alumni associations and sociological journals can play an important role in this respect.

It would be conducive to the quality of Dutch sociological research to strengthen the Netherlands’ ties with the international research community. The Foresight Committee therefore recommends that Dutch sociologists should do everything possible to make their research results known in scientific circles by contributing to leading international journals and working with prestigious international publishing houses. Within the Dutch-language community, however, the role of sociology in society is better served by publishing research results in Dutch. It would therefore make sense to make a long-term investment in a Dutch-language publication forum, consisting of one or two general sociological journals.

Volgens sommigen heeft de sociologie door de veranderlijkheid van haar onderzoeksobject de eeuwige jeugd. Op lange termijn kan een duurzame sociologiebeoefening echter alleen gegarandeerd worden als studenten een kwalitatief hoogwaardige opleiding krijgen. Volgens de verkenningscommissie is de toekomst van de sociologieopleidingen gebaat bij een passend aanbod voor specifieke doelgroepen van studenten. Op het masterniveau moeten studenten kunnen kiezen uit diverse specialisaties. Samenwerking met andere disciplines is daarvoor noodzakelijk en vruchtbaar. Verder dienen de zes afdelingen die sociologieopleidingen bieden te participeren in een onderzoeksmasteropleiding die recht doet aan de sociologie als zelfstandige wetenschappelijke discipline. Om de kwaliteit van de opleidingen te waarborgen is het ten slotte wenselijk om een landelijke vergelijking van sociologieopleidingen in het proces van accreditatie te handhaven.

Some people claim that sociology will enjoy ‘eternal youth’ because the object of its research is constantly changing. Sociology can only be sustainable in the long term if students receive proper training to a high standard. According to the Foresight Committee, the future of the Dutch sociology departments would be brighter if they offered a suitable range of courses and programmes for specific groups of students. Master’s degree students should be able to choose from among different areas of specialisation. Collaboration with other disciplines is both productive and necessary in that respect. The six departments that offer sociology programmes should also participate in a Research Master that does justice to sociology as an independent scientific discipline. To guarantee the quality of the sociology programmes, it would also be desirable to institute a benchmarking system as part of the accreditation process.

1. Inleiding

Elke discipline kent wisselende fasen in zijn bestaan. Voor de sociologie is dat niet anders, zowel nationaal als internationaal. De Nederlandse sociologie heeft in zijn korte bestaan, een eeuw, perioden van groei en teruggang, van sterke oriëntatie op het vaderlandse beleid en aansluiting bij internationaal onderzoek meegemaakt. Soms is er een moment om vragen te stellen over de zin, de bijdrage en de toekomst van een discipline, en er de zwakke en sterke kanten van te ontleden. De KNAW heeft gemeend dat zo'n moment is aangebroken en een commissie ingesteld met de opdracht een verkenning sociologie uit te voeren. Dit sluit aan bij discussies die nationaal en internationaal binnen de discipline worden gevoerd. Zo stelden Glebbeek en De Vos (2000) de afnemende instroom van studenten aan de orde en organiseerde de Sociaal-Wetenschappelijke Raad (SWR) in 2001 een plenaire conferentie over de toestand en toekomst van de Nederlandse sociologie. De afname in populariteit (Dahrendorf 1995, Erikson 1997) en de 'ontbinding' van de sociologie (Horowitz 1993) in deels uit haar zelf voortgekomen beleidsstudies zijn ook in de internationale sociologie onderwerp van discussie. De uitwaai-ering in deelstudies, de onderlinge verdeeldheid van sociologen en hun opdeling in scholen, elk met aanspraken op de waarheid, zouden de sociologie als wetenschappelijke discipline hebben verzwakt (zie ook Gove 1995 en Boudon 2002).

Deze ontwikkelingen hebben de positie van de sociologie verzwakt, zeker ook in de beeldvorming, maar doen toch onvoldoende recht aan de wetenschappelijke en maatschappelijke prestaties van de Nederlandse sociologie in de afgelopen vijftig jaar. Het is onmiskenbaar dat de internationale waardering voor de Nederlandse sociologie is toegenomen. Er wordt meer gepromoveerd en meer internationaal gepubliceerd, een ontwikkeling die overigens ook zichtbaar is bij andere disciplines. Verder hebben afgestudeerde sociologen geen moeite een passende werkkring te vinden en is de populariteit van het vak onder studenten sinds de millenniumwisseling weer stijgende. Al eerder is ook de kwaliteit van het onderwijs sterk verbeterd. In het politieke en publieke debat, bijvoorbeeld in de recente discussies over ‘immigratie en integratie’ en ‘waarden en normen’, spelen sociologen en sociologische inzichten een beduidende rol. Zoals elke discipline kent de sociologie bedreigingen. Maar er zijn ook kansen en de fundamenten om die te benutten, zijn in Nederland stevig gelegd.

Het Dagelijks Bestuur van de KNAW heeft, na kennis genomen te hebben van de Voorstudie verkenning sociologie d.d. 7 april 2003 van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad (SWR), op 1 augustus 2003 de verkenningcommissie Sociologie (hierna: ‘de verkenningcommissie’) ingesteld. De verkenningcommissie is gevraagd zich uit te spreken over de voor de toekomst gewenste positie van de Nederlandse sociologie en om daarbij tien jaar vooruit te kijken.

2. Doelstellingen en werkwijze van de verkenningscommissie sociologie

Het Dagelijks Bestuur van de KNAW heeft op persoonlijke titel de volgende leden van de verkenningscommissie benoemd:

prof. dr. W. Arts (Universiteit Tilburg)

mw. prof. dr. J. van Doorne-Huiskes (Universiteit Utrecht)

mw. prof. dr. P.A. Dykstra (NIDI/Universiteit Utrecht)

prof. dr. G.B.M. Engbersen, voorzitter (Erasmus Universiteit Rotterdam)

prof. dr. H.B.G. Ganzeboom (Vrije Universiteit Amsterdam)

prof. dr. P. Schnabel (SCP/Universiteit Utrecht)

prof. dr. W.C. Ultee (Radboud Universiteit Nijmegen)

prof. dr. R.J. van der Veen (Universiteit Twente/Erasmus Universiteit Rotterdam)

prof. dr. J. Visser (Universiteit van Amsterdam)

De verkenningscommissie is gevraagd antwoord te geven op de volgende vragen:

- Wat zijn (mondiale) trends en ontwikkelingen op het terrein van de sociologie? Wat zijn de cruciale velden van onderzoek? Welke theoretische en methodologische vernieuwingen treden op?
- Welke nieuwe lijnen, thema's, benaderingen bieden de Nederlandse sociologie, gelet op internationale ontwikkelingen, perspectief?

- Welke mogelijkheden biedt de samenwerking/wisselwerking met aanverwante disciplines zoals economie, psychologie en antropologie?
- Wat is de aard van de relatie tussen de sociologie en de daaraan gerelateerde kundes en welke betekenis heeft deze relatie voor de ontwikkeling van de sociologie?
- Welke zijn sterke en zwakke kanten – in kwantitatieve en in kwalitatieve zin – van het Nederlandse onderzoeksbestel voor sociologisch onderzoek?
- Op welke thema's zou het Nederlandse publiek gefinancierde sociologisch onderzoek zich, mede gelet op de in andere landen geleverde inspanningen, kunnen of moeten concentreren?
- Welke onderzoeksagenda zou voor de Nederlandse sociologie in samenhang met de daaraan gerelateerde kundes geformuleerd moeten worden?
- Welke maatregelen in financiering en/of organisatie zijn gewenst om de sociologie optimale ontwikkelingsmogelijkheden te bieden?
- Hoe dienen binnen het traject van bachelor/master/PhD-opleidingen in de sociologie de onderzoeksmasteropleidingen in relatie tot de PhD-opleidingen globaal te worden vormgegeven?

Om deze vragen te beantwoorden heeft de verkenningscommissie zes keer vergaderd, twee besloten workshops georganiseerd en een conferentie voor een breder publiek. Daarnaast zijn relevante kerngetallen verzameld over studentenaantallen, leerstoelen en arbeidsmarktgegevens en is kennisgenomen van de recente hererkenningsbeoordelingen – inclusief de evaluatie door buitenlandse experts – van de twee centrale onderzoeksscholen van de sociologie: de Amsterdam School for Social Science Research (ASSR) en het Interuniversity Center for Social Science and Methodology (ICS). De verkenningscommissie is in haar werkzaamheden bijgestaan door dr. J. de Haan (werkzaam bij het Sociaal en Cultureel Planbureau en bestuurslid van de Nederlandse Sociologische Vereniging (NSV), secretaris van de verkenningscommissie).

In de eerste workshop (22 januari 2004) die de verkenningscommissie organiseerde stonden de sociologieopleidingen in het bachelor-master (BaMa)-tijdperk centraal (zie bijlage A). De verkenningscommissie heeft daarin samen met opleidingsdirecteuren en -coördinatoren van alle sociologieopleidingen de stand van zaken geïnventariseerd en de ontwikkelingsmogelijkheden verkend. De nadruk lag daarbij op de masteropleidingen. Richtinggevende vragen waren: welke vormgeving kan samenwerking tussen opleidingen met ieder hun eigen profilering krijgen? En welke specialismen zijn noodzakelijk in de onderzoekgerichte masteropleidingen?

Om te voorkomen dat de kijk op de toekomst bepaald zou worden door sociologen die een gevestigde positie hebben opgebouwd, heeft de verkenningcommissie een tweede workshop met jonge, veelbelovende vakgenoten georganiseerd (18 maart 2004, zie bijlage B). In deze zogenoemde workshop 'Jong Talent' is gevraagd hoe de sociologen van de toekomst tegen de huidige sociologie aankijken, welke klachten zij hebben en welke inhoudelijke mogelijkheden zij zien (Tjong Tjin Tai 2004).

Ten slotte organiseerde de verkenningcommissie een grote conferentie over 'De toekomst van de sociologie' (19 april 2004, zie bijlage C) om nog beter zicht te krijgen op de inhoudelijke ontwikkelingen en de maatschappelijke relevantie van de sociologie. Deze conferentie was toegankelijk voor een breed publiek van vakgenoten, zowel van binnen als buiten de universiteit. Deze conferentie had een dubbele doelstelling: ten eerste het vaststellen en formuleren van perspectiefvolle sociologische onderzoeksvelden en -benaderingen en ten tweede het analyseren van beleidssociologische vragen rond de relatie wetenschap en praktijk. Ongeveer 100 belangstellenden namen aan de conferentie deel.¹

¹ Zie voor de inhoud van deze conferentie bijlage C en Van Dijk (2004) en Engbersen (2004 en 2005).

3. De opzet van het eindrapport

Het eindrapport van de verkenningscommissie bestaat uit twee delen. Het eerste deel omvat het kernrapport met de belangrijkste aanbevelingen. Het maakt duidelijk dat de verkenningscommissie haar taak breed heeft opgevat. Er wordt niet alleen aandacht besteed aan het onderzoek, maar ook aan de opleiding. Daarnaast staat het kernrapport kort stil bij twee thema's die steeds opkomen wanneer de toekomst van het vakgebied aan de orde wordt gesteld, namelijk de maatschappelijke rol van de sociologie en de wetenschapstaal van de sociologie.

Deel twee van dit eindrapport omvat de korte achtergrondstudies die de bouwstenen voor het kernrapport hebben geleverd. Deze achtergrondstudies zijn geschreven door voorzitter, leden en secretaris van de verkenningscommissie. Een woord van speciale dank gaat uit naar dr. A. Glebbeek, die positief heeft gereageerd op het verzoek van de verkenningscommissie een achtergrondstudie over de sociologieopleidingen te schrijven.²

² Wij danken ook prof. H. Becker, de Nederlandse Sociologische Vereniging (nsv) en de werkgroep Godsdienstsociologie die de commissie ongevraagd van advies hebben gediend over aspecten van de toekomstverkenning. Hun brieven zijn in de commissie besproken en de inhoud heeft bijgedragen aan enkele aanbevelingen van de commissie.

4. De kenmerken van de Nederlandse sociologie

Sociologie is de wetenschap die het menselijk samenleven tracht te beschrijven en te verklaren. Het menselijk samenleven – in het bijzonder de sociale relaties tussen mensen en de maatschappelijke instituties waarin zij zijn ingebed – is het object van de sociologie. Dit domein van onderzoek is niet exclusief voorbehouden aan de sociologie. Ook andere disciplines als antropologie, economie, politicologie en psychologie beschouwen het menselijk samenleven als hun domein van studie. Kenmerkend voor de sociologie is dat zij zich richt op een aantal fundamentele problemen van het samenleven, namelijk het ongelijkheidsprobleem (‘wie krijgt wat?’), het cohesieprobleem (‘wat verbindt en scheidt mensen?’), het rationaliserings- of moderniseringprobleem (‘hoe rationeel handelen mensen en instituties?’) en het identiteitsprobleem (‘wie zijn wij?’). Sociologie wordt daarom omschreven als de studie van de manieren waarop mensen de fundamentele problemen van het samenleven proberen op te lossen. Vanuit dit sociologische perspectief richt de sociologie zich ook op de bestudering van contemporaine sociale problemen (bijvoorbeeld armoede, geweld, immigratie, moraal en zingeving) en op de manieren waarop in beleid en bestuur geprobeerd wordt daar iets aan te doen.

Sociologen doen onderzoek op verschillende niveaus van het samenleven: van studies naar alledaagse interacties tussen mensen op straatniveau tot studies

naar organisaties, netwerken, nationale staten en supranationale verbanden. Een ander kenmerk van de sociologie is dat zich meerdere tradities van sociologiebeoefening hebben uitgekristalliseerd. Theoretisch en methodisch pluralisme is dan ook een kenmerk van de internationale en Nederlandse sociologie.³

De Nederlandse sociologie is inmiddels zo'n honderd jaar oud. De Nederlandse sociologie, met uitzondering van de niet-westerse sociologie, is lange tijd vooral gericht geweest op de eigen samenleving. Daar is de afgelopen vijftintig jaar verandering in gekomen. De Nederlandse samenleving staat nog altijd centraal in sociologische studies, maar daarnaast is sprake van een toename van internationaal vergelijkend onderzoek en van onderzoek dat zich buiten de Nederlandse landsgrenzen afspeelt. Ook zien we dat Nederlandse sociologen goed vertegenwoordigd zijn in redacties van internationale tijdschriften en in internationale netwerken. Deze voortschrijdende internationale oriëntatie is een sterk punt van de Nederlandse sociologie. Het provincialisme uit de beginperiode van de Nederlandse sociologie bestaat niet meer. Nederlandse sociologen leveren substantiële bijdragen aan de internationale sociologiebeoefening. Dat blijkt onder andere uit de lovende woorden die de twee centrale onderzoeksscholen (ASSR en ICS) krijgen toebedeeld door internationale visitatiecommissies in het kader van de hererkenningsprocedure van de ECOS (Erkenningscommissie Onderzoeksscholen) van 2002 en 2003. Het ICS heeft een 'intellectual lead in European sociology' en de ASSR 'maintains a high level of activity and an admirable standard of excellence'.⁴

Naast de toegenomen internationale oriëntatie, ziet de verkenningscommissie drie andere sterke punten van de Nederlandse sociologie. Dat is, ten eerste, een oriëntatie op permanente vragen die het vak sturen. Daarbij gaat het om vragen die betrekking hebben op de eerder gememoreerde problemen van ongelijkheid en verdeling; sociale cohesie en solidariteit; rationalisering en modernisering; en identiteitsvorming. Deze klassieke vragen hebben in de ontwikkeling van de sociologie door hun universeel en tijdloos karakter niet aan betekenis ingeboet. Over al deze vragen hebben Nederlandse sociologen belangrijke nationale en internationale bijdragen geleverd.

³ Zie R. Collins (1994) en ook Engbersen en De Haan (2006).

⁴ Zie International Peer Review of the ICS, november 2002. Het internationale peer review committee bestond uit prof. P. Abell (Londen: Engeland), prof. J. Berghmann (Leuven: België), prof. J. Billiet (Leuven: België) en prof. J. Friedrichs (Keulen: Duitsland). Zie ook: Amsterdam School voor Social Research: Report of International Advisory Board, 20 juni 2003. Deze advisory board bestond uit: prof. A. Appadurai (Yale University), prof. Z. Ferge (Elte University), prof. M. Rhodes (European University Institute), prof. J. Scott (Yale University) en prof. C. Tilly (Columbia University).

Een tweede sterk punt van de Nederlandse sociologie is dat zij een sterk ambachtelijk karakter heeft. De Nederlandse sociologie is een probleem- en theorie-gestuurde empirische discipline. De discipline wordt minder dan elders geplaagd door een gebrekkige relatie tussen theorie en empirisch onderzoek: ‘freischwebende Theorie’ en verwarring van theorievorming met begrippenstelsels plagen de sociologie in Nederland minder dan elders (Raub 2004).

Een derde sterk punt betreft de maatschappelijke oriëntatie van de sociologie. De Nederlandse sociologie is altijd sterk georiënteerd geweest op haar maatschappelijke rol. Dat heeft geleid tot een sociologiepraktijk waarbij hedendaagse maatschappelijke vraagstukken serieus worden geanalyseerd. Recentelijk hebben vooraanstaande sociologen pleidooien gehouden voor een ‘public sociology’ (Burawoy 2005) en voor een ‘sociology that matters’ (Flyvbjerg 2001 en Goldthorpe 2004), dat wil zeggen een sociologie die zich wil en durft uit spreken over belangrijke maatschappelijke vraagstukken (inclusief beleidsvraagstukken) die het leven van mensen beïnvloeden. In hoofdstuk 6 gaat de verkenningscommissie nader in op de maatschappelijke rol van de sociologie. Eerst schetst de verkenningscommissie een onderzoeksagenda voor de toekomst.

5. De toekomst van het sociologisch onderzoek in Nederland

De focus op de hoofdvragen van de sociologie, het ambachtelijke karakter en de internationale en maatschappelijke focus van de hedendaagse Nederlandse sociologie, bieden naar de mening van de verkenningscommissie een solide basis voor een vruchtbare toekomst voor de sociologie. De verkenningscommissie meent dat hierbij twee sporen dienen te worden gevolgd: een onderzoeksprogramma rond ‘Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering’ en aandacht voor vier specifieke velden van onderzoek. Deze paragraaf licht beide sporen kort toe.

De verkenningscommissie meent dat een ambitieus onderzoeksprogramma belangrijke impulsen kan geven voor een vruchtbare toekomst van de sociologie in Nederland. Het voordeel van een onderzoeksprogramma is ook dat het individuele onderzoekers organiseert en stimuleert om samen te werken. Omvangrijke en langlopende onderzoeksprogramma's – gestimuleerd door NWO en ingebed in onderzoeksscholen – hebben in het verleden een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van de Nederlandse sociologie.

De sociologie is ontstaan in reactie op de grote maatschappelijke, politieke en economische omwentelingen van de achttiende en negentiende eeuw (democratisering, industrialisering, het ontstaan van de nationale staat). In de analyse van de werking van de achterliggende sociale processen en in het doordenken van de

nieuw ontstane sociale instituties (bijvoorbeeld de instituties van de verzorgingsstaat) en de nieuwe organisatie van sociale bindingen (in het kerngezin of via de organische solidariteit van de moderne organisatie of de grote stad) ligt het bestaansrecht van de sociologie. De sociale instituties en bindingen in de moderne samenleving zijn opnieuw in beweging. Na een lange periode van consolidatie via de natiestaat, beheersing van maatschappelijke en economische ontwikkelingen via de arrangementen van de verzorgingsstaat en via Keynesiaanse en Fordistische politiek, is een nieuw tijdperk van ingrijpende maatschappelijke veranderingen aangebroken. Economische, technologische, politieke en sociale processen tasten de grenzen van natiestaten aan en doen een nieuwe realiteit van transnationale verhoudingen ontstaan. Deze processen worden wel samengevat onder de noemer van globalisering.

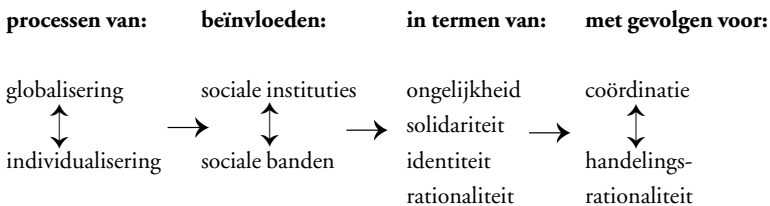
Tegelijkertijd doet zich een proces van individualisering voor. Net zoals eerder het proces van industrialisering gepaard ging met democratisering (vgl. de Tocqueville) en individualisering (organische solidariteit in de termen van Durkheim), gaat ook het hedendaagse verschijnsel van globalisering gepaard met nieuwe processen van individualisering. Deze kunnen bestaan uit het wegvallen van de bindende kracht van oude instituties, maar ook uit de toename van keuzeruimte en kennis van actoren door processen van detraditionalisering en toenemende mobiliteit. In dit kader wordt gesproken van de destandaardisering van de levensloop en de opkomst van de zogenaamde keuzebiografie.

Over de relevantie van de thematiek van globalisering en individualisering als object van sociologisch onderzoek bestaat een grote internationale consensus. Het gaat om onderzoeksvelden die aansluiten bij de internationale sociologiebeoefening en tegelijkertijd door actuele ontwikkelingen een groeiende wetenschappelijke en maatschappelijke urgentie hebben gekregen. Vraagstukken van globalisering en individualisering raken naar de mening van de verkenningcommissie het hart van de sociologie. Beide processen hebben ingrijpende gevolgen voor sociale instituties en sociale bindingen. Hier ligt dan ook het aangrijpingspunt voor sociologisch onderzoek. Wat de speurtocht naar elementaire deeltjes en de structuur van het heelal is voor de natuurwetenschappen, is die naar processen van globalisering en individualisering voor de sociologie. De centrale sociologische vragen zijn dan wat de gevolgen zijn van deze processen voor bestaande instituties en bindingen (de verzorgingsstaat, het gezin, de school, de kerk, de partij, de vakbond) en welke veranderingen zich hierdoor voordoen of welke nieuwe instituties of bindingen in de plaats komen van de oude (internationale organisaties, transnationale netwerken, sociale netwerken). Hiermee worden populaire denkbeelden over globalisering en individualisering nadrukkelijk onderwerp van onderzoek. Welke gevolgen globalisering en individualisering zullen hebben voor instituties en sociale banden is allerminst eenduidig.

Deze vragen krijgen een *sociologische* invulling door ze in verband te brengen met de klassieke hoofdvragen van de sociologie naar *sociale cohesie* (solidariteit), *sociale ongelijkheid*, *rationalisering en identiteit*. De verkenningcommissie meent dat hierbinnen vraagstukken van *coördinatie en handelingsrationaliteit* een centrale plaats dienen in te nemen. Het coördinatievraagstuk betreft de mogelijkheden van sturing en organisatie op velerlei niveaus: bijvoorbeeld de inrichting van economische productieprocessen, de mogelijkheid van sociaal-economisch beleid of de mogelijkheid van nationale of internationale arrangementen van herverdeling. Processen van individualisering en globalisering worden immers vaak beschreven als een extra hindernis voor coördinatie. Er zou sprake zijn van een afname van collectieve oriëntaties in normen- en waardepatronen ten gunste van meer individualistische of postmaterialistische oriëntaties. Verzwakking van traditionele instituties als bijvoorbeeld vakbonden, maar ook van andere bindende instituties, vormt een belemmering voor de ontwikkeling van sociaal beleid en voor het fundament van een verzorgingsstaat. Ook globalisering werpt volgens vele sociologen belemmeringen op voor coördinatie op nationaal niveau, maar opent tegelijkertijd wellicht mogelijkheden voor nieuwe vormen van coördinatie op sub- of supranationaal niveau.

Het vraagstuk van de handelingsrationaliteit is direct gerelateerd aan het coördinatievraagstuk en stelt de vraag wat actoren (individuen en collectiviteiten) motiveert. Ook hier is de vraag wat individualisering en globalisering betekenen voor de handelingsoriëntaties van actoren. Versterken deze processen het belang van utilistische nutoverwegingen, laten zij ruimte voor meer altruïstische overwegingen of is sprake van een verwevenheid van eigen belang en altruïsme, en zo ja, hoe ziet dat er dan uit onder de nieuwe condities? Een hiermee samenhangende vraag is die naar de consequenties van dergelijke motiveringen voor het microniveau van de levensloop en voor het macroniveau van de samenleving. Dit betreft processen van voortgaande rationalisering, eventueel afnemende solidariteit en de vorming van nieuwe collectiviteiten e.d.

Het bovenstaande in schema:

De verkenningscommissie bepleit de ontwikkeling van een groot programma voor sociologisch onderzoek naar de manieren waarop 'patronen van samenleven' (in termen van ongelijkheid, solidariteit, identiteit en rationaliteit) en 'patronen van samenwerken' (coördinatie, handelingsrationaliteit) veranderen en vorm krijgen onder condities van globalisering en individualisering. Een dergelijk programma, met als (werk)titel 'Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering' sluit nauw aan bij de internationale sociologie en bij de sterke kanten van de Nederlandse sociologiebeoefening. Binnen de onderzoekschool ICS is veel expertise op het gebied van verklarend onderzoek naar vraagstukken van coördinatie en handelingsrationaliteit, binnen de ASSR is veel expertise op het terrein van transnationalisme en vraagstukken van identiteit en ongelijkheid. De verkenningscommissie is van mening dat dit onderzoeksprogramma een belangrijke impuls kan geven aan de Nederlandse sociologie. Ook voor andere maatschappijwetenschappen (antropologie, bestuurskunde, economie, politicologie en rechten) is dit een belangrijk programma. In de achtergrondstudie over een sociologische onderzoeksagenda voor de toekomst worden diverse suggesties gedaan voor specifiek onderzoek in het kader van een dergelijk programma. Die suggesties dienen nog nader te worden uitgewerkt.

Door het onderzoeksprogramma mede te focussen op vragen van coördinatie en handelingsrationaliteit wordt ook aansluiting gezocht bij ontwikkelingen in het onderzoek in andere disciplines (economie, bestuurskunde, politicologie en rechten) en bij de onderzoeksprogrammering door NWO (Bestuur in beweging, Voorbij het rationele model en Levensloop) en de Europese kaderprogramma's (Groeï, cohesie en bestuur in de kennissamenleving). Ook sluit het aan bij het nieuwe onderzoeksprogramma 'National Law in a Globalising Society van het nieuwe Hague Institute for the Internationalisation of Law (HIIL)'.

Naast de ontwikkeling van een *specifiek* onderzoeksprogramma rond 'Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering', het eerste te volgen spoor, dringt de verkenningscommissie aan op blijvende aandacht door sociologen voor een viertal velden van onderzoek. Dit is het tweede te volgen spoor. Deze velden van onderzoek zijn nauw verweven met het voorgestelde onderzoeksprogramma en stonden centraal in de door de verkenningscommissie georganiseerde conferentie over de toekomst van de sociologie. Over de relevantie van deze velden bestaat grote internationale consensus (zie Abu-Lughod (1999), *Sociology for the Twenty-first Century*; het millenniumnummer van de *British Journal of Sociology* 2000; en Tomasi (2001), *New Horizons in Sociological Theory*). Het gaat om de volgende velden van onderzoek, die de kern vormen van de internationale sociologiebeoefening:

- *Schaalvergroting*. Hieronder vallen vraagstukken van economische, culturele en politieke internationalisering en de veranderende betekenis van nationale staten.
- *Cohesie en anomie*. Hieronder vallen vraagstukken van coördinatie, sociale cohesie en solidariteit en het tegendeel daarvan conflict, desorganisatie, geweld en terreur.
- *Oude en nieuwe ongelijkheden*. Hieronder vallen vraagstukken van veranderende ongelijkheden tussen klassen, seksen, etnische groepen, regio's en landen, maar ook ongelijkheden als gevolg van biomedische vindingen.
- *Cultuur en identiteit*. Hieronder vallen vraagstukken van culturele verandering, identiteitsvorming en religie.

De verkenningcommissie beklemtoont niet alleen het belang van het bestaan van een sociologische invalshoek, maar wil ook wijzen op de betekenis van interdisciplinariteit en samenwerking met andere disciplines. In veel contemporair sociologisch onderzoek wordt gebruik gemaakt van theorieën en methoden uit andere disciplines. Er is een vanzelfsprekende verbinding tussen de sociologie en andere gedrags- en maatschappijwetenschappen bij het beantwoorden van de hoofdvragen van de sociologie: sociale cohesie (bijvoorbeeld politicologie, bestuurskunde en antropologie), sociale ongelijkheid (bijvoorbeeld economie), rationalisering en modernisering (bijvoorbeeld antropologie, geschiedenis en rechten) en identiteit (bijvoorbeeld antropologie en psychologie). De twee Nederlandse onderzoekscholen waarbinnen de meeste academische sociologen participeren kenmerken zich momenteel door een brede interdisciplinaire inbedding. Binnen de ASSR vindt samenwerking plaats met antropologen, politicologen, niet-westerse sociologen en historici; binnen ICS vindt vooral samenwerking plaats met economen, psychologen en demografen. Ook binnen diverse masteropleidingen vindt samenwerking tussen disciplines plaats.

De verkenningcommissie onderkent dat interdisciplinariteit van betekenis is voor wetenschappelijke vooruitgang. Door menging en confrontatie met andere disciplines kan theoretische vernieuwing ontstaan. De Nederlandse sociologie laat zien dat in de voorbije decennia vruchtbare mengingen zijn ontstaan tussen sociologie en disciplines als economie, antropologie, demografie, politicologie, psychologie, geschiedenis en wiskunde. De verkenningcommissie wijst in het bijzonder op nieuwe ontwikkelingen in de economische sociologie. Verder zijn vruchtbare verbindingen te zien tussen sociologie en antropologie over vraagstukken van transnationalisme, identiteit, religie en solidariteit, tussen sociologie, bestuurskunde en politicologie op het terrein van sociaal beleid en de ont-

wikkeling van verzorgingsstaten; tussen sociologie en demografie op het terrein van familierelaties en tussen sociologie en geschiedenis.

De toekomst van de sociologie is er ook van één van samenwerking met andere disciplines, maar niet één van opgelegde interdisciplinaire samenwerking. Het is een interdisciplinariteit die van onderop ontstaat als onderzoekers de raadsels van het samenleven proberen op te lossen. Vooruitgang in de sociologie impliceert echter nadrukkelijk dat sociologen kennisnemen van inzichten uit andere disciplines. De huidige samenwerking van sociologen met onderzoekers uit andere disciplines biedt daarvoor mogelijkheden.

Langs bovengenoemde lijnen van interdisciplinariteit ziet de verkenningcommissie ook mogelijkheden tot theoretische vernieuwingen in het voorgestelde onderzoeksprogramma naar 'Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering'. Het is naar de mening van de verkenningcommissie van wezenlijke betekenis dat samengewerkt wordt met andere disciplines (waaronder antropologie, bestuurskunde, economie, politicologie, rechten etc.). Nieuwe ontwikkelingen binnen de (institutionele) economische wetenschap zijn van groot belang voor sociologisch onderzoek naar coördinatie en handelingsrationaliteit. Ook de hernieuwde aandacht voor vraagstukken van transnationalisme, identiteitsvorming en religie, zoals die vorm heeft gekregen in een samenwerking tussen sociologen en antropologen in de ASSR, is voor het voorgestelde onderzoeksprogramma van betekenis. Ten slotte zijn ook ontwikkelingen in het denken over instituties binnen de politicologie en de bestuurskunde van betekenis voor het voorgestelde onderzoeksprogramma naar 'Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering'.

Een belangrijke overeenkomst tussen deze voorbeelden van theoretische vernieuwing is dat ze alle drie het sociologische perspectief toepassen op vraagstukken van economische rationaliteit, identiteit en politiek-bestuurlijke instituties. Door de maatschappelijke en historische inbedding van deze verschijnselen te benadrukken was theoretische vernieuwing mogelijk in de economische wetenschap, de antropologie, de bestuurskunde en de politicologie. De verkenningcommissie ziet nu omgekeerd belangrijke mogelijkheden voor theoretische vooruitgang in de sociologie door deze vernieuwingen weer in de sociologie te integreren.

6. De maatschappelijke rol van de sociologie

Er bestaan verschillende perspectieven van sociologiebeoefening: een empirisch-analytische sociologie, een interpretatieve sociologie geïnspireerd op de geesteswetenschappen, en een sociologie die zich richt op beleid, bestuur en organisatie.⁵ Deze laatste vorm van sociologiebeoefening vindt momenteel in belangrijke mate buiten de universiteiten plaats. Denk bijvoorbeeld aan het werk van sociologen die werkzaam zijn bij het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP), de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR), het Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatiecentrum (WODC), de Onderwijsraad, de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) en bij diverse commerciële onderzoeksbureaus.

De sociologie in Nederland is van oudsher sterk op haar maatschappelijke rol georiënteerd geweest. Wel is deze maatschappelijke rol aan verandering onderhevig. De maakbaarheidpretenties uit de beginperiode van de sociologie (sociologen als sociale ingenieurs van de samenleving) en de emancipatoire pretenties van de sociologie uit de jaren zestig en zeventig zijn verdwenen. Niettemin is er een grote behoefte aan sociaal-wetenschappelijke, beleidsrelevante kennis. Er is ook een markt voor, waarop alleen al in Nederland op jaarbasis ettelijke hon-

⁵ Deze driedeling vindt men terug bij Erikson (1997) en Smelser (1997). Een iets andere indeling wordt gehanteerd door Boudon (2002), Goldthorpe (2004) en Burawoy (2005).

derden miljoenen euro's omgezet worden. De verkenningscommissie acht het van belang om deze markt van beleidsonderzoek nader in kaart te brengen en te onderzoeken. Er heeft zich een *vermaatschappelijking* van de sociologie en aanverwante sociale wetenschappen voltrokken die gepaard gaat met een *verwetenschappelijking* van de maatschappij. In beide ontwikkelingen hebben sociologen een belangrijke rol gespeeld en beide ontwikkelingen bevatten uitdagingen voor de toekomst van de sociologie.

Sociale verandering is een centraal onderwerp in de sociologie. Waar verandering een thema is, worden sturing en maakbaarheid dat ook. De sociologie zal dus altijd geconfronteerd worden met vragen naar de aanpak van sociale problemen. De maatschappelijke rol van de sociologie – in het duiden van nieuwe ontwikkelingen en het doordenken en evalueren van beleidsinterventies – is actueler dan ooit. Internationale ontwikkelingen als migratie, mondialisering en europeanisering en maatschappelijke processen van individualisering en emancipatie hebben ingrijpende maatschappelijke gevolgen. Ze veroorzaken nieuwe sociale problemen en vragen om een andere, vernieuwde beleidspraktijk. Het past de sociologie en de Nederlandse sociologen deel te nemen aan het debat over deze vraagstukken. Uiteraard kan er geen sprake zijn van een claim van de sociologie of de sociologen op het bespreken van deze vraagstukken. De waarde van de sociologische inbreng moet juist uit de kwaliteit van de bijdragen zelf blijken en uit het oordeel van anderen over de zinvolheid en bruikbaarheid ervan.

Een maatschappelijk georiënteerde sociologie is niet alleen zichtbaar in het intellectuele debat, maar doet ook actief onderzoek naar maatschappelijke vraagstukken. Dit onderzoek legitimeert haar rol en positie in het debat. Veel van dit onderzoek zal beleidsonderzoek zijn, gefinancierd uit de derde of vierde geldstroom, of uit de eigen middelen van de organisatie waar de socioloog werkt. Dergelijk, overigens vaak theoriearm onderzoek, vormt een bron van kennis van de sociale werkelijkheid en dient daarom niet al bij voorbaat als niet-wetenschappelijk of als quick and dirty terzijde geschoven te worden. De Nederlandse sociologie heeft een traditie hoog te houden waar het gaat om beleidsonderzoek. Niet alleen wordt er in Nederland veel beleidsonderzoek verricht, onder andere door instanties als het CBS, het SCP en het WODC, maar ook door instituten als NIDI/ KNAW en TNO, en door een veelheid van private onderzoeksbureaus en marktonderzoeksbureaus (bijvoorbeeld het NIPO, Research voor Beleid en Motivaction).

Gegeven de betekenis van beleidsonderzoek voor ook de academische sociologie acht de verkenningscommissie een goede relatie tussen de universitaire sociologie en de niet-universitaire sociologie van belang. Laatst genoemde kan van de universitaire sociologie profiteren door nadrukkelijker gebruik te maken

van nieuwe wetenschappelijke inzichten en van ontwikkelingen in theorievorming en onderzoeksmethoden. De universitaire sociologie kan op haar beurt profiteren van de niet-universitaire sociologie. Deze kan haar niet alleen van data en vraagstellingen voorzien, maar ook van de mogelijkheid om theorie en methode toe te passen. Voorwaardelijk aan een goede relatie tussen de universitaire sociologie en de niet-universitaire sociologie is het in stand houden van een Nederlandse, wetenschappelijke sociologische gemeenschap waarin beide typen sociologiebeoefenaren vertegenwoordigd zijn en waarbinnen uitwisseling van kennis en ideeën plaats kan vinden. Ook toegankelijkheid van onderzoeksresultaten via Nederlandstalige- en/of op Nederland georiënteerde media is hiervoor een noodzakelijke voorwaarde.

Uit deze schets zijn een aantal conclusies te trekken. In de eerste plaats ontleent de sociologie evenals disciplines als de psychologie, rechten of de geneeskunde haar positie mede aan de maatschappelijke rol die zij vervult. De verkenningcommissie meent dat het van belang is voor de toekomst van de sociologie in Nederland dat zij haar maatschappelijke rol kan blijven vervullen. Dit vergt een blijvende betrokkenheid bij beleids- en op maatschappelijke problemen georiënteerd onderzoek, onder erkenning van het belang van een meer academische sociologie. Het verdient derhalve aanbeveling om in de onderzoeksprogrammering van NWO aandacht te blijven schenken aan op maatschappelijke problemen of vraagstukken gerichte programma's. Voorbeelden daarvan zijn NWO-programma's als 'Bestuur en beweging', het sociale cohesie-programma bestaande uit de 'Multiplurale Samenleving' (MPS) en 'Participatie, Binding en Betrokkenheid' (PBB) en het 'Stedelijk Innovatieprogramma' (STIP).

De maatschappelijke rol van de sociologie vergt ook een oriëntatie op meerdere fora: naast het internationale wetenschappelijke forum, het (Europees en nationaal georganiseerde) forum van beleidsonderzoek en het publieke forum van het maatschappelijk debat. De verkenningcommissie sluit hiermee aan bij het KNAW-rapport *Judging research on its merits* (2005). Onderzoek in de sociologie richt zich niet alleen op wetenschappelijke onderzoekers, maar ook op andere doelgroepen, zoals beleidsmakers, bedrijfsleven en het bredere publiek.

7. Taal en podia van de sociologie

Internationalisering heeft een eind gemaakt aan de sterke nationale oriëntatie die kenmerkend was voor een groot deel van de Nederlandse sociologie in de vorige eeuw. Dat is een groot voordeel te noemen. Een ander voordeel is de opgetreden kwaliteitsverhoging. De verkenningscommissie is daarom van mening dat Nederlandse sociologen zo goed mogelijk moeten publiceren in het Engels, in internationale (top)tijdschriften en bij internationale (gerenommeerde) uitgeverijen. Dit houdt ook in dat onderzoeksscholen en onderzoeksmasteropleidingen meer moeten investeren in de verbetering van de kwaliteit van het wetenschappelijke Engels.

Internationalisering heeft als onbedoeld nadelig gevolg de marginalisering van Nederlandse sociologische tijdschriften en boeken. Ook kan het een belemmering zijn voor het publiceren van onderzoek naar Nederlandse vraagstukken. De toegang tot de Amerikaanse toptijdschriften wordt soms belemmerd omdat tijdschriftredacties niet geïnteresseerd zijn in onderzoek naar Nederlandse instituties en verschijnselen. Het is aan te bevelen dat Nederlandse sociologen zich meer richten op artikelen die kennis verspreiden over de Nederlandse samenleving in een internationaal vergelijkend perspectief.

Daarnaast acht de verkenningscommissie het wenselijk dat er één of hooguit twee kwalitatief hoogwaardige Nederlandstalige tijdschriften blijven bestaan. Nederlandse sociologische tijdschriften zijn een leerzaam publicatiekanaal voor beginnende onderzoekers en hebben een belangrijke functie voor de uitwisseling van kennis en onderzoek tussen de academische en toegepaste sociologie. Verder is van belang dat Nederlandse sociologen die niet aan een universiteit werkzaam zijn, door het bestaan van één of twee algemeen sociologische Nederlandstalige tijdschriften makkelijker en beter van de stand van zaken in de academische sociologie op de hoogte blijven. Ten slotte voorkomt zo'n publicatieforum dat de Nederlandse sociologie in specialismen uit elkaar valt en zorgt het ervoor dat deze één *wetenschappelijke gemeenschap blijft*.

In buurdisciplines als de economie en de psychologie heeft de overstap naar in het Engels publiceren in internationale gerefereerde tijdschriften eerder en in sterkere mate plaatsgevonden dan in de sociologie. Boekpublicaties, tenzij het om leerboeken gaat, hebben er echter het onderspit gedolven. De verkenningscommissie zou het betreuren als binnen de Nederlandse sociologie boekpublicaties zouden verdwijnen. Boeken spelen een belangrijke rol in de ontwikkeling en vooruitgang van kennis in de sociologie. In landen als de Verenigde Staten, Engeland, Duitsland en Frankrijk blijven boeken van groot belang. Vermeldenswaard is dat de internationale zichtbaarheid van een deel van de Nederlandse sociologie vooral gebaseerd is op Engelstalige boekpublicaties.⁶ Voor het grotere publiek, voor de opdrachtgevers en beleidsmakers, en in het onderwijs aan universiteiten en hogescholen zijn boeken in het Nederlands, en niet noodzakelijk over Nederland, van belang. Sociologisch schrijven impliceert derhalve meertaligheid (vgl. ook Commissie Nederlands als wetenschapstaal, 2003).

⁶ Zo blijkt uit een citatieanalyse van de Amsterdam School of Social Research (Prins 2004) dat de internationale citatiescores van ASSR-onderzoekers in de jaren 2000-2003 voor 67 procent beruiste op verwijzingen naar boeken en bundels.

8. De sociologieopleidingen

Het bestaansrecht van de Nederlandse sociologie is mede verbonden met het bestaan van sociologieopleidingen en onderzoeksscholen. Over een langere periode gezien is het vakgebied flink kleiner geworden, vooral onder invloed van dalende studentenaantallen. Opleidingen verdwenen, leerstoelen werden opgeheven en waar de sociologie bleef bestaan, was dat met een kleinere staf. Er bestaan op dit moment zes sociologieopleidingen in Nederland: aan de RUG, de RUN, de UU, de UVA, de EUR en de UVT. Studentenaantallen bepalen in belangrijke mate de stevigheid van de thuisbasis. Nadat rond de eeuwwisseling de instroom van nieuwe studenten in de sociologie een zorgwekkend laag peil had bereikt, geven de cijfers de laatste jaren een bemoedigend herstel te zien. In het academisch jaar 1999/2000 hadden de zes sociologieopleidingen te samen een instroom van bijna 350 studenten, in 2004/2005 was het aantal gestegen tot 580 studenten. Daarbij mag de rol van verkorte opleidingsprogramma's niet onvermeld blijven. Deze vooral op HBO-doorstromers gerichte programma's vormen alles bij elkaar zowat de helft van de instroom en zijn vooral bij de drie grootste opleidingen (de RUG, de UVA en de EUR hebben de meeste studenten) zeer substantieel. De gevolgen van de instroom van deze omvangrijke groep vragen om nadere doordinking, maar dit rekt de verkenningscommissie niet tot haar taken. Zij tekent hierbij wel aan

dat de sociologie – door de beperkte instroom van reguliere studenten – niet in de positie is om HBO-studenten de toegang te weigeren, en dat HBO en universiteit in de toekomst nadrukkelijk met elkaar te maken zullen krijgen.

De verkenningscommissie is van mening dat in de afgelopen twintig jaar de kwaliteit van de sociologieopleidingen sterk is verbeterd. De sociologieopleidingen zijn samenhangender geworden en hebben een duidelijk profiel gekregen. Ook lijken de zes afdelingen die sociologieopleidingen verzorgen, er met elk een eenjarige sociologiemasteropleiding in te slagen een eigen identiteit te behouden binnen de BaMa-structuur. De verkenningscommissie meent dat handhaving van dergelijke sociologiemasteropleidingen van groot belang is voor de positie van de Nederlandse sociologie. Daarnaast werken de zes afdelingen in toenemende mate samen met vakbeoefenaren van andere disciplines – zoals antropologie, bestuurskunde en criminologie – bij de ontwikkeling van specifieke masterprogramma's. De BaMa-structuur nodigt universiteiten er ook toe uit nieuwe masteropleidingen te ontwikkelen en in de markt te zetten in combinatie met HBO-instellingen, zoals de beoogde masteropleiding 'Social Policy and Social Work' aan de UVA in samenwerking met de Hogeschool van Amsterdam. Niet alleen op het terrein van onderzoek vindt dus concrete samenwerking plaats met andere disciplines, maar ook op het gebied van onderwijs.

Een belangrijk onderscheid lijkt inmiddels te bestaan tussen enerzijds de een- of tweejarige onderzoekgerichte masteropleidingen die zich vooral richten op de rol van sociologisch onderzoeker, en anderzijds de eenjarige masteropleidingen die expliciet voorbereiden op het vervullen van beleidsfuncties in de samenleving. De afdelingen van de RUN en de UVT zijn representanten van de eerste. De masteropleidingen met een expliciete beleidsoriëntatie zijn succesvoller in het aantrekken van studenten. De verkenningscommissie meent dat de zes afdelingen die een sociologieopleiding verzorgen, er verstandig aan doen een passend aanbod te blijven verzorgen voor specifieke doelgroepen van studenten. De arbeidspositie van afgestudeerde sociologen wijst immers uit dat er een grote variatie bestaat in de beroepen waarin afgestudeerde sociologen terecht komen, een variatie die groter is dan bij andere maatschappijwetenschappen. Veel sociologen zijn werkzaam als onderzoeker, organisatiedeskundige, manager, beleidsfunctionaris of sociaal-cultureel werker.

De verkenningscommissie meent verder dat op het masterniveau een strategie van diversificatie in de rede ligt. Participatie in Engelstalige topopleidingen is van belang, maar om de studentenaantallen op peil te houden, dienen er ook opleidingsprogramma's te zijn gericht op de Nederlandse samenleving en in de Nederlandse taal. Het uitsluitend aanbieden van Engelstalige masterprogramma's is

volgens de verkenningscommissie een riskante strategie voor de sociologie in Nederland. Een louter op de rol van sociaal-wetenschappelijk onderzoeker gerichte opleiding is kwetsbaar. Veel studenten komen immers in staf- en lijnfuncties in het beleid terecht. De afdelingen die beleidsgerichte masteropleidingen verzorgen, zouden naar de mening van de verkenningscommissie het maatschappelijke veld sterker bij die opleidingen kunnen betrekken. De verkenningscommissie meent, tot slot, dat de afdelingen die sociologieopleidingen verzorgen, dienen te inventariseren waar hun afgestudeerden terechtkomen. Alumniverenigingen kunnen daarbij een belangrijke rol vervullen.

Het is voor een vakgebied onmiskenbaar van belang dat het zich ook manifesteert aan de top van de opleidingsladder. In dit verband verdienen de opleidingen voor promovendi bijzondere aandacht, omdat juist hier de nieuwe generatie wetenschapsbeoefenaren wordt gevormd. Door middel van de onderzoeksscholen ICS en de ASSR beschikt de sociologie over gevestigde en gewaardeerde disciplinaire promotie-opleidingen. De verkenningscommissie is er van overtuigd dat deze in een klein vakgebied als de sociologie alleen tot stand kunnen komen dankzij interuniversitaire organisatie. De toekomst van deze interuniversitaire verbanden is op dit moment allerm minst verzekerd, nu het universitaire beleid erop lijkt te zijn gericht de onderzoeksscholen in te ruilen voor lokale graduate schools, waarin de sociologie naast andere sociale wetenschappen in een minderheidspositie komt te verkeren. Dit brengt het gevaar met zich mee dat het sociologisch gedachtegoed vervaagt. De verkenningscommissie zou het betreuren als de lokale graduate schools gekoppeld worden aan de lokale onderzoeksmasteropleidingen. Op dit moment heeft alleen de UU een hoogwaardige tweejarige onderzoeksmasteropleiding sociologie. De afdelingen die aan de UVA, de RUG, de RUN, en de UVT een sociologieopleiding verzorgen, participeren in de interdisciplinaire (een- of tweejarige) onderzoeksmasteropleiding 'Social Sciences'. De afdeling die aan de EUR de sociologieopleiding verzorgt, participeert binnen de interdisciplinaire masteropleiding van de UVA. Voor de toekomst van de Nederlandse sociologie is het van belang dat alle afdelingen die sociologieopleidingen verzorgen, participeren binnen een onderzoeksmasteropleiding. Voor het merendeel van de opleidingen zal dit een interdisciplinaire onderzoeksmasteropleiding zijn, gelet op het geringe aantal vakbeoefenaren in de sociologie. Er moet echter voor worden gezorgd dat binnen dergelijke interdisciplinaire masteropleidingen de identiteit van de sociologie tot zijn recht blijft komen.

De verkenningscommissie is van oordeel dat de verschillen die er bestaan tussen de afdelingen die een sociologieopleiding verzorgen, positief moeten worden beoordeeld, omdat zij recht doen aan de pluriformiteit van het vak en bijdragen

aan de keuzemogelijkheden van studenten. Dit laat onverlet dat alle sociologieopleidingen kwalitatief van voldoende niveau dienen te zijn. In dit verband is het een goede zaak dat alle zes sociologieopleidingen worden afgesloten met een zware individuele eindopdracht (de scriptie). De verkenningscommissie acht het ook wenselijk dat een landelijke vergelijking van sociologieopleidingen in het proces van accreditatie door de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) wordt gehandhaafd. De sociologie opleidingen aan de Nederlandse universiteiten zijn verschillende keren beoordeeld op een zodanige wijze dat onderlinge vergelijking van de kwaliteit van de opleidingen mogelijk was. Door de evaluaties openbaar te maken en in de beoordelingsrapporten te expliciteren op welke gronden een bepaalde kwalificatie aan de opleiding werd gegeven, konden de sociologieopleidingen zich aan elkaar meten en van elkaar leren.

9. Data-infrastructuur

Voor de toekomst van het sociologisch onderzoek zijn methodologische vernieuwingen en een eigentijdse data-infrastructuur essentieel. De sociologie heeft haar ontwikkeling mede te danken aan de opkomst van grootschalige dataverzamelingen op basis van survey-onderzoek. De eerder geschetste processen van individualisering en globalisering stellen echter nieuwe en hoge eisen aan de data-infrastructuur.

Een belangrijk probleem voor de sociologiebeoefening – waarschijnlijk een uitvloeisel van een geïndividualiseerde samenleving – is dat van de *non-response*. Burgers doen niet langer vanzelfsprekend en gezagsgetrouw mee aan survey-onderzoek. Exacte gegevens zijn moeilijk te geven, maar de response die in landelijk dekkend *face-to-face* onderzoek in de vijftiger jaren nog meer dan 90% bedroeg, is via circa 70% in de jaren zeventig teruggelopen naar circa 40%. Voor telefoonenquêtees en schriftelijke enquêtees gelden soortgelijke of nog lagere cijfers. Het responsecijfer fluctueert overigens sterk tussen onderzoeken, maar hoe fluctuerend deze cijfers ook zijn en welke interpretatie ook gehecht moet worden aan de resultaten van responseverhogende maatregelen, men ontkomt niet aan de gedachte dat databestanden met deze responsecijfers niet langer representatief geacht kunnen worden en onderhevig zullen zijn aan selectie-effecten. Om deze

reden ontmoeten Nederlandse onderzoeksgegevens vaak wantrouwen in internationaal verband. De verkenningscommissie is derhalve van mening dat er met voorrang onderzoek gedaan te worden naar de lage response in primaire dataverzameling in ons land, de consequenties ervan voor de kwaliteit van data, en de remedies ervoor (vgl. Stoop 2005).

Een tweede punt van aandacht betreft het internationaal vergelijkende onderzoek. Voor het geschetste onderzoeksprogramma naar 'Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering' is internationaal vergelijkend onderzoek onmisbaar. Dit type onderzoek zal in de toekomst steeds belangrijker worden. Daarbij komt dat dataverzamelingen in steeds toenemende mate internationaal van aard zijn en dat de Nederlandse sociale wetenschappen een vooraanstaande rol spelen bij de organisatie van dit type onderzoek, waaronder het jaarlijkse 'International Social Survey Programme' (ISSP), de 'European Values Study' (EVS; tienjaarlijks vanaf 1981), de 'European Social Survey' (ESS; jaarlijks vanaf 2002). De verkenningscommissie is van mening dat de inbreng van Nederland binnen dit type onderzoek moet worden gegarandeerd en versterkt.

Naast deze punten is de verkenningscommissie van mening dat de positie van het Nederlandse sociologisch onderzoek in het internationale krachtenveld kan worden versterkt door eerdere en volledige beschikbaarheid van gegevens en door het opzetten van grootschaliger gegevensverzamelingen. Nu komen veel gegevens relatief laat en gebrekkig beschikbaar aan Nederlandse onderzoekers. Dit geldt voor gegevens verzameld door het CBS (duur, niet volledig beschikbaar), het SCP (laat beschikbaar), universiteiten en para-universitaire instituten (kleinschalig, octrooibeschermt). Strakkere regelgeving door financiers kan de spoedige en volledige beschikbaarheid van al deze gegevens bevorderen. Ook is de verkenningscommissie van mening dat de financiering meer gericht dient te worden op geconcentreerde, gedeelde dataverzamelingen dan op individuele verzamelingen. En goed voorbeeld daarvan is de 'Netherlands Kinship Panel Study' (NKPS).

Ook meent de verkenningscommissie dat het de moeite waard is om de inrichting van een Nederlandse Allbus-enquête nader te onderzoeken. De Duitse Allbus is een *general purpose* steekproefondervraging van de bevolking (vgl. ook de Amerikaanse 'General Social Survey' (GSS)). Dit type periodieke onderzoeken wordt door universitaire onderzoekers aangestuurd en vormt voor de sociale wetenschappers in Duitsland en de VS een referentiepunt voor landelijke demografische gegevens en biedt verder gestandaardiseerde vraagvormen. Tevens is er de mogelijkheid tot periodiek wisselende modulen, waarbij telkens andere groepen van sociale wetenschappers worden ingeschakeld om een onderzoeksterrein aan

te boren of uit te diepen. De Allbus-enquête wordt gefinancierd door het Duitse Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en de deelstaten. De ‘General Social Survey’ wordt gefinancierd door de ‘National Science Foundation’, publieke en private sponsors en bijdragen van onderzoeksgroepen.

Ten slotte vraagt de Verkenningscommissie aandacht voor de plaats van kwalitatieve dataverzamelingen. Er is een toenemende belangstelling ontstaan voor de archivering en beschikbaarstelling van primaire kwalitatieve gegevens voor secundaire analyse. Hier ligt opnieuw een uitdaging voor de data-infrastructuurele voorzieningen van de sociale wetenschappen in ons land. Overigens is de mate waarin archivering van kwalitatief materiaal zal leiden tot daadwerkelijk hergebruik nog onbekend, evenals de mate waarin kwalitatieve onderzoekers erin zullen slagen hun gegevens in voor anderen toegankelijke vorm op te slaan en ter beschikking te stellen. Er liggen hier niet alleen problemen van het ontbreken van archiveringsstandaards, ook zaken als vertrouwelijkheid van het materiaal liggen hier nog complexer dan bij kwantitatieve gegevens. Het nieuwe instituut DANS ‘Data Archiving and Networked Services’ gaat op dit punt ontwikkelingswerk doen. Naar de mening van de verkenningscommissie zou een *pilot project*, dat bijvoorbeeld als doel heeft het materiaal van een aantal toonaangevende kwalitatieve sociologische studies te archiveren, hiervoor een goed begin zijn.

10. Institutionele aspecten

Voor de ontwikkeling van het sociologisch onderzoek zijn de interuniversitaire onderzoeksscholen (ASSR en ICS) van groot belang geweest. De sociologie is in Nederland een kleine discipline geworden. Samenwerking tussen onderzoekers vereist al gauw samenwerking tussen sociologen van meerdere universiteiten. Binnen de discipline sociologie bestaan twee door de ECOS erkende onderzoeksscholen: ASSR en ICS. Beide onderzoeksscholen zijn interuniversitair georganiseerd. ICS is een samenwerkingsverband tussen de RUG (penvoerder), de UU en de RUN. In ASSR zijn onderzoekers verenigd van de UVA, de EUR, de VU, de UL en de RUN. Beide onderzoeksscholen hebben sinds 1986 een respectabele academische traditie opgebouwd. Zij fungeren als belangrijke promovendi-netwerken en als centra van onderzoek waar langer lopende onderzoeksprogramma's zijn ontwikkeld en worden uitgevoerd. Deze beide kenmerken zijn onmisbaar voor de kwaliteit van een discipline: de systematische opleiding en ontwikkeling van jonge wetenschappers en het creëren, onderhouden en verder ontwikkelen van 'rijpe' onderzoeksprogramma's, die op hun beurt een belangrijke conditie vormen voor het indienen van goede en kansrijke aanvragen bij instanties als NWO en Europese fondsen.

Ondanks de evidentie van deze positieve functies van onderzoeksscholen, doen zich op dit moment ontwikkelingen voor die bedreigingen voor de sociolo-

gie opleveren. De interuniversitair georganiseerde onderzoeksscholen zijn in de universitaire wereld in toenemende mate onderwerp van discussie. Universiteiten ontwikkelen momenteel lokale *graduate schools*; hun belangstelling is niet langer gericht op interuniversitaire samenwerking. De verkenningcommissie meent dat dit een gevaarlijke ontwikkeling is, vooral voor kleine disciplines als de sociologie. Lokale *graduate schools* op het terrein van de sociale wetenschappen in brede zin acht de verkenningcommissie geen goed alternatief. Dergelijke *graduate schools* zijn te heterogeen en een geschiedenis van succesvolle en gegroeide samenwerking ontbreekt veelal.

De verkenningcommissie vraagt ook aandacht voor de effecten van de recente ‘ontschottingsoperatie’ binnen NWO. Het verwijderen van muren tussen disciplines heeft geleid tot een drastische afname in de honorering van voorstellen vanuit de sociologie, juist in een periode waarin de sociologie zich kwalitatief heeft verbeterd, en een zeer sterke toename van honoreringen voor disciplines als de psychologie en de economie. De verkenningcommissie is van mening dat de effecten van de ‘herschotting’ binnen NWO kritisch moeten worden bezien. De verkenningcommissie is geen voorstander van een terugkeer naar oude beschermingsconstructies. Wel is zij voorstander van maatregelen die recht doen aan sociologisch onderzoek (en dat van andere disciplines). De huidige maatregelen – beoordeling van vooraanmeldingen door een disciplinair samengestelde subcommissie en de instelling van referentencolleges – lijken onvoldoende. Stimuleringsprogramma’s voor specifieke disciplines, zoals de sociologie, kunnen compensatie bieden.

Ten slotte acht de verkenningcommissie het noodzakelijk dat de Nederlands Sociologische Vereniging (NSV) nieuwe initiatieven ontwikkelt ter verbetering van de organisatie (inclusief informatieoverdracht) van wetenschappelijke activiteiten. Het SISWO, Instituut voor Maatschappijwetenschappen, heeft lange tijd netwerken van sociaal-wetenschappelijk onderzoekers georganiseerd en gefaciliteerd. Daarnaast is zij belangrijk geweest voor het blad *FACTA* dat een belangrijke rol heeft in de informatie-uitwisseling binnen het vakgebied. Door opheffing kan SISWO deze landelijke taken niet meer verrichten. De verkenningcommissie pleit ervoor dat de NSV een deel van deze taken overneemt.

Working and Living Together

A Future for Dutch Sociology

1. Introduction

Every discipline goes through different phases. That is no different for sociology, regardless of where it is practised. Although it is a young discipline in the Netherlands, with roots that go back only a century, sociology has experienced periods of growth and decline and its focus has shifted from Dutch policy matters to an orientation on international research. The Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences believes that the time is ripe to review the future of sociology in the Netherlands, and to analyse its strengths and weaknesses. It has therefore appointed a committee to carry out a foresight study in the field of sociology. The study keys into various discussions that are taking place within the discipline itself, both in the Netherlands and internationally. For example, Glebbeek and De Vos (2000) pointed out the declining numbers of sociology students, while the Academy's Social Sciences Council (swr) organised a plenary conference in 2001 concerning the current state and future of Dutch sociology. The decline in the popularity of sociology (Dahrendorf 1995, Erikson 1997) and its 'decomposition' (Horowitz 1993) in policy studies, some of which it had itself initiated, have also been discussed by the international sociological community. Sociology is said to have been undermined as a scientific discipline by its fragmentation into subdisciplines, dissension among sociologists and their division into schools, each laying claim to the truth (see also Gove 1995 and Boudon 2002).

These trends have certainly weakened the position of sociology and harmed its image, but they do not make enough allowance for the scientific and social achievements of Dutch sociology in the past 25 years. Unquestioningly, the reputation of Dutch sociology has improved. The number of PhDs awarded in sociology is growing, as is the number of articles by Dutch sociologists published in international journals (trends also observed in other disciplines). Sociology graduates have no difficulty finding suitable jobs and the subject has become increasingly popular among students since 2000. Even before then, the quality of sociology programmes had improved greatly. Sociologists and sociological insights have played a considerable role in many political and public debates, for example in recent discussions about ‘immigration and integration’ and ‘shared norms and values’. Like every discipline, sociology faces certain threats, but there are also opportunities, and a firm basis for exploiting them in the Netherlands.

After reviewing the Preliminary Foresight Study Sociology (dated 7 April 2003) by the Social Sciences Council, the Academy’s Executive Board appointed the Foresight Committee Sociology on 1 August 2003 (hereafter: the Foresight Committee). The Foresight Committee has been asked to look ahead ten years and express its views on the most desirable position for Dutch sociology at that time.

2. Objectives and working methods of the Foresight Committee Sociology

The Executive Board of the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences has appointed the following members of the Foresight Committee in a private capacity:

Prof. W. Arts (Tilburg University)

Prof. J. van Doorne-Huiskes (Utrecht University)

Prof. P.A. Dykstra (NIDI/Utrecht University)

Prof. G.B.M. Engbersen, chair (Erasmus University Rotterdam)

Prof. H.B.G. Ganzeboom (Vrije Universiteit Amsterdam)

Prof. P. Schnabel (SCP/Utrecht University)

Prof. W.C. Ultee (Radboud University Nijmegen)

Prof. R.J. van der Veen (Twente University/Erasmus University Rotterdam)

Prof. J. Visser (Amsterdam University)

The Foresight Committee has been asked to answer the following questions:

- What trends and developments, global or otherwise, are afoot in the field of sociology? What fields of research are most crucial? What theoretical or methodological innovations have been introduced?
- What new lines of research, research themes or approaches offer Dutch sociology good prospects in view of the relevant international trends and developments?

- What can be achieved by cooperating/interacting with related disciplines such as economics, psychology and anthropology?
- What is the nature of the relationship between sociology and related disciplines and what does that relationship signify for the development of sociology?
- What are the strengths and weaknesses (both quantitative and qualitative) of the Dutch research structure when it comes to sociological research?
- What themes could or should publicly financed sociological research focus on in the Netherlands, taking into account the research efforts being made in other countries?
- What should the research agenda for Dutch sociology be, in connection with related disciplines?
- What financing or organisational measures would give sociology the most promising prospects for development?
- Within the Bachelor/Master/PhD system, how should Research Master's programmes generally be designed in relation to PhD programmes?

In order to answer these questions, the Foresight Committee met six times, organised two closed workshops and a conference for a wider audience. It also collected key statistics on student numbers, professorships and labour markets, and inspected recent follow-up accreditation reports – including an evaluation by foreign experts – for the two main research schools for sociology in the Netherlands: the Amsterdam School for Social Science Research (ASSR) and the Interuniversity Center for Social Science and Methodology (ICS). The Foresight Committee was assisted by its secretary, Dr. J. de Haan of the Social and Cultural Planning Office of the Netherlands, who is also a member of the board of the Dutch Sociological Association.

The first workshop organised by the Foresight Committee (on 22 January 2004) considered university sociology programmes in the Bachelor-Master (BaMa) system (see Annex A). The Foresight Committee and the academic directors and coordinators of all the various sociology faculties in the country took stock of the current situation and explored options for development. The emphasis in the workshop was on the Master's degree programmes. Key questions were: how can individual faculties, each with its own profile, work together? What areas of specialisation are needed in the Research Master's programmes?

The Foresight Committee did not wish its views to be shaped only by sociologists who had already established themselves in the field. It therefore organised a second workshop for promising young researchers (18 March 2004; see Annex

B). The workshop, entitled ‘Young Talent’, explored what the sociologists of the future think of the sociology of today. It considered both their criticisms and what they regarded as promising (Tjong Tjin Tai 2004).

Finally, the Foresight Committee organised a major conference on ‘The Future of Sociology’ (19 April 2004; see Annex C). The purpose of the conference was to understand relevant national and international developments in the field as well as the relevance of sociology to society. The conference was open to a wide audience of sociologists active in academia and in other areas of practice. The conference had two aims: to identify and establish promising fields of research and approaches in sociology and to analyse policy-related issues in the field concerning the relationship between science and practice. The conference attracted some 100 participants.¹

¹ See Annex C and Van Dijk (2004) and Engbersen (2004 and 2005) for more information about the conference itself.

3. Structure of the final report

The Foresight Committee's final report is divided into two parts. Part I consists of the main report and key recommendations. It will be clear from this part that the Foresight Committee has defined its task broadly and considered both research and education. The main report also looks briefly at two topics that come up again and again whenever the future of sociology is discussed: the relevance of sociology to society and the scientific language of sociology.

Part II of the report is made up of the short background studies that provided the basis for the main report. The background studies were authored by the chair, the members and the secretary of the Foresight Committee. A special word of thanks is due to Dr. A. Glebbeek, who agreed to write a background study on the various sociology programmes in the Netherlands.²

² We would also like to thank Prof. H. Becker, the Dutch Sociological Association (NSV) and the Sociology of Religion working group, which provided the Committee with unsolicited advice on various aspects of the foresight study. Their letters were discussed by the Committee and contributed to a number of the Committee's recommendations.

4. The distinguishing features of Dutch sociology

Sociology is a science that attempts to describe and explain human society. Human society – and in particular the social relationships between people and the ensuing institutions – is the object of sociological research. It is not the exclusive province of sociology, however. Anthropology, economics, political science and psychology are disciplines that also study human society. What is distinctive about sociology is that it focuses on a number of fundamental problems in society: the problem of inequality (‘who gets what?’), the problem of cohesion (‘what joins and separates human beings?’), the problem of rationalisation or modernisation (‘how rational is the behaviour of human beings and institutions?’) and the problem of identity (‘who are we?’). Sociology is therefore described as the study of the ways in which individuals attempt to solve the fundamental problems of living together. Starting from this perspective, sociology also investigates contemporary social problems (e.g., poverty, violence, immigration, morals and meaning) and the way in which people use policy and government to tackle these problems.

Sociologists study society at different levels: they may look at everyday interactions between individuals on the street or perform research on organisations, networks, national states or supranational alliances. Another distinguishing feature of sociology is that it has developed different schools of thought in the

course of time. Theoretical and methodological pluralism is therefore a hallmark of both international and Dutch sociology.³

Dutch sociology exists for about one hundred years. For a long time, sociology in the Netherlands tended to focus on Dutch society (the exception being sociologists who studied non-Western society). However, that has changed in the past 25 years. Although sociological research still concentrates on Dutch society, there has also been an increase in international comparative research and research performed outside the borders of the Netherlands. Dutch sociologists are also well represented on the editorial boards of international journals and in international networks. This increasingly international focus is one of the strengths of Dutch sociology. It has shaken off the provincialism of its early history. Dutch sociologists now make a major contribution to the international field of sociology. Evidence for this can be found, for example, in the praise lavished on the two main Dutch research schools (ASSR and ICS) in 2002 and 2003 by two international quality assurance review committees, appointed within the context of a follow-up accreditation procedure by ECOS (the Academy's Research School Accreditation Committee). ICS has taken the 'intellectual lead in European sociology' and the ASSR 'maintains a high level of activity and an admirable standard of excellence'.⁴

The Foresight Committee has identified three other strengths of Dutch sociology. The first is that it focuses on enduring questions that propel the discipline forward. These are questions related to the problems referred to above: inequality and distribution, social cohesion and solidarity, rationalisation and modernisation, and identity. These are classic questions that have remained relevant throughout the development of the discipline, thanks to their universal and timeless nature. Dutch sociologists have made major contributions, both at home and abroad, to research into all these questions.

The second strength identified by the Foresight Committee is that Dutch sociology is practical in nature. It is an empirical discipline, both problem-based and theoretical. It does not suffer as much as it does in other countries from a faulty relationship between theory and empirical research: '*freischwebende Theorie*' and confusion between theory and conceptual systems are less of a problem in Dutch sociology than elsewhere (Raub 2004).

³ See R. Collins (1994) and Engbersen and De Haan (2006).

⁴ See International Peer Review of the ICS, November 2002. The international peer review committee consisted of Prof. P. Abell (London: UK), Prof. J. Berghmann (Leuven: Belgium), Prof. J. Billiet (Leuven: Belgium) and Prof. J. Friedrichs (Cologne: Germany). Also see: Amsterdam School for Social Science Research: Report of International Advisory Board, 20 June 2003. This advisory board consisted of: Prof. A. Appadurai (Yale University), Prof. Z. Ferge (Elte University), Prof. M. Rhodes (European University Institute), Prof. J. Scott (Yale University) and Prof. C. Tilly (Columbia University).

The third strength that the Foresight Committee has identified is the societal relevance of sociology. Dutch sociology has always emphasised its role in society. This focus has led to a practice in which contemporary social issues are subject to serious analysis. Prominent sociologists have recently argued in favour of a ‘public sociology’ (Burawoy 2005) and a ‘sociology that matters’ (Flyvbjerg 2001 and Goldthorpe 2004); in other words, for a sociology that aims and dares to speak out about the key social issues (including matters of government policy) influencing people’s lives. The Foresight Committee looks more closely at the role of sociology in society in section 6. First, however, it will map out a research agenda for the future.

5. The future of sociological research in the Netherlands

Its focus on the core questions of sociology, its practical nature, its international profile and its relevance to society are all factors which the Foresight Committee believes give Dutch sociology a firm basis for a promising future. The Committee would wish to see the discipline pursue two different paths: a research programme focusing on ‘living and working together in a time of globalisation and individualisation’ and research carried out in four specific fields. This section describes both paths in detail.

In the opinion of the Foresight Committee, setting up an ambitious research programme can propel Dutch sociology forward into a promising future. An additional advantage of such a research programme is that it would mobilise and encourage researchers to work together. Comprehensive and long-running research programmes (supported by the Netherlands Organisation for Scientific Research and carried out at Dutch research schools) have already played a significant role in the development of Dutch sociology.

Sociology developed in response to the major social, political and economic changes that arose in the eighteenth and nineteenth centuries (democratisation, industrialisation, the rise of the nation state). Its *raison d’être* lay in analysing the

workings of the underlying social processes and in thinking through the new social institutions (e.g. of the welfare state) and the new social relationships that arose (within the nuclear family or through the organic solidarity of the modern organisation or the city). Those institutions and relationships are once again in a state of transition in our modern society. After a long period of consolidation within the context of the nation state, a period in which social and economic progress was managed by the mechanisms of the welfare state and Keynesian and Fordist economic policy, a new era of far-reaching societal change is dawning. Economic, technological, political and social processes are transforming the borders of national states and are giving rise to a new reality of transnational relations. The word used to describe these processes is 'globalisation'.

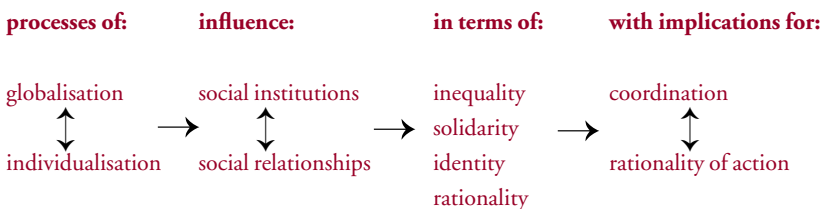
At the same time, another process has arisen, known as individualisation. Just as the process of industrialisation rose in tandem with democratisation (according to Tocqueville) and individualisation (organic solidarity, as defined by Durkheim), today's phenomenon of globalisation is accompanied by new processes of individualisation. One such process is the erosion of the unifying force of established institutions; others – detraditionalisation and growing mobility – result in an increase in individual freedom of choice and knowledge. Sociologists refer to the destandardisation of the life course and the rise of the 'choice biography'.

There is a large measure of international consensus on the relevance of globalisation and individualisation as objects of sociological research. They are fields of research that have the attention of sociologists worldwide. At the same time, present-day developments have given them a new scientific and social urgency. In the view of the Foresight Committee, globalisation and individualisation issues are at the very heart of sociology. Both processes have major implications for social institutions and social relationships. This is where sociological research comes in. What the search for elementary particles and the structure of the universe is to physics, the investigation of globalisation and individualisation is to sociology. The key sociological questions are therefore: what are the implications of these processes for existing institutions and relationships (the welfare state, the nation state, the family, the school, the church, the political party, the trade union) and what changes will occur or what new institutions or relationships will replace the old ones (international organisations, transnational networks)? The emphasis is therefore on investigating popular images of globalisation and individualisation. The impact that they will have on institutions and social relationships is by no means clear.

These questions can be approached from a sociological perspective by relating them to the classic fields of enquiry in sociology: *social cohesion* (solidarity), *social inequality*, *rationalisation* and *identity*. The Foresight Committee believes that the issues of *coordination* and *rationality of action* should be accorded a central role within this context. The issue of coordination concerns the possibility of control and organisation at many different levels. Some examples are the design of economic production processes, the potential of social and economic policy or the possibility of national or international redistribution mechanisms. Individualisation and globalisation have, after all, often been described as extra impediments to coordination. They are said to hasten the decline in collective standards and values in favour of more individualistic or post-materialistic attitudes. The erosion of traditional institutions (e.g., trade unions) and other organisations that promote social cohesion inhibit the development of new social policy and undermine the foundations of welfare states. Many sociologists also believe that globalisation hampers coordination at national level while simultaneously creating opportunities for new forms of coordination at sub-national or supra-national level.

Rationality of action is directly related to the issue of coordination and concerns the motives that compel actors (both individuals and collectives). Once again, the question is what individualisation and globalisation signify for the actors' rationality of action. Do these processes underline the importance of utilitarianism, do they allow for more altruistic considerations, or are self-interest and altruism intertwined and, if so, how does that express itself under the new conditions? A related question concerns the implications of such rationales for the life course (the micro level) and for society (the macro level). The processes involved here are rationalisation, the possible decline in solidarity and the formation of new collectivities, etc.

In schematic form:

The Foresight Committee is in favour of developing a major sociological research programme on the ways in which patterns of 'living together' (in terms of inequality, solidarity, identity and rationality) and 'working together' (coordination, rationality of action) change and are shaped by globalisation and individualisation. A programme of this kind, with the working title 'Living and working together in a time of globalisation and individualisation', would key in with international sociological research and capitalise on the strengths of Dutch sociology. The ICS has a great deal of expertise when it comes to explanatory research into coordination and rationality of action; the ASSR, on the other hand, specialises in transnationalism and identity and inequality issues. The Foresight Committee considers that the proposed research programme could be a significant stimulus for Dutch sociology. It can also play a key role in other branches of social science (anthropology, public administration, economics, political science and law). The background study concerning a future sociological research agenda makes various specific research suggestions within the framework of such a programme. These suggestions should be developed in greater detail.

By focusing on questions of coordination and rationality of action, the research programme will seek to key into research trends in other disciplines (economics, public administration, political science and law), the research programmes run by the Netherlands Organisation for Scientific Research (Shifts in Governance, Beyond the Rational Model and Life Course) and the European Framework Programmes (Growth, Cohesion and Governance in a Knowledge-based Society). It also corresponds with the new research programme National Law in a Globalising Society set up by the new Hague Institute for the Internationalisation of Law (HIIIL).

Besides developing a *specific* research programme focusing on 'Living and working together in a time of globalisation and individualisation' (the first research path), the Foresight Committee recommends that sociologists focus their energies on four fields of research. This is the second path. The four fields are closely allied with the proposed research programme and were the focus of the Foresight Committee's conference on the future of sociology. There is an overall consensus in the international sociological community concerning the relevance of these fields; see Abu-Lughod (1999), *Sociology for the Twenty-first Century*; the Millennium number of the *British Journal of Sociology* 2000; and Tomasi (2001), *New Horizons in Sociological Theory*. The fields identified are the following, which constitute the core of international sociology:

- *Economies of scale*. Encompasses economic, cultural and political internationalisation and the changing significance of national states.
- *Cohesion and anomy*. Concerns coordination, social cohesion and solidarity and their opposites: conflict, disorganisation, violence and terror.
- *Old and new inequalities*. Considers the changing inequalities between the classes, the sexes, ethnic groups, regions and countries, but also as a result of biomedical advances.
- *Culture and identity*. Looks at cultural change, the formation of identity and religion.

The Foresight Committee would not only emphasise the importance of the sociological perspective, but also the significance of multidisciplinary and interdisciplinary cooperation. Much of contemporary sociological research draws on the theories and methods of other disciplines. There are obvious links between sociology and the other behavioural and social sciences when considering the former's core issues, i.e. social cohesion (e.g., political science, public administration and anthropology), social inequality (e.g., economics), rationalisation and modernisation (e.g., anthropology, history and law) and identity (e.g., anthropology and psychology). The two research schools with which the majority of Dutch sociologists working in academia are associated operate on a broad, interdisciplinary basis. Sociologists associated with the ASSR work with anthropologists, political scientists, non-Western sociologists and historians; those associated with the ICS tend to work with economists, psychologists and demographers. Interdisciplinary cooperation is also common within the various Master's programmes.

The Foresight Committee recognises how important interdisciplinary research is for the progress of science. Engaging in dialogue with other disciplines can give rise to new theory. In recent decades, Dutch sociology has benefited from successful cross-fertilisations with other disciplines (including economics, anthropology, demography, political science, psychology, history, and mathematics). The Foresight Committee is particularly impressed by new developments in economic sociology. There have also been productive exchanges between sociology and anthropology with respect to such issues as transnationalism, identity, religion and solidarity; between sociology, public administration and political science concerning social policy and the development of the welfare state; and between sociology and demography on the subject of family relationships; and finally between sociology and history.

The future of sociology will include collaboration with other disciplines, but not collaboration that is forced upon it from the top down. Rather, interdisciplinary collaboration should come from the bottom up, with researchers at-

tempting to solve the puzzles of society. For sociology to move ahead, however, sociologists *must* acquaint themselves with the insights that have emerged from other disciplines. They can do that by working with researchers in those other disciplines, as they are currently doing.

Following along from the interdisciplinary research discussed above, the Foresight Committee believes there is the potential for new theory in the proposed programme on 'living and working together in a time of globalisation and individualisation'. In the Committee's view, it is vital for sociologists to collaborate with fellow researchers in other disciplines (including anthropology, public administration, economics, political science and law). New trends in institutional economics are highly important to sociological research into coordination and rationality of action. The renewed interest in transnationalism, formation of identity and religion, the product of collaboration between sociologists and anthropologists in the ASSR, is also valuable for the proposed research programme. Finally, the new concepts being developed in political science and public administration about institutions are relevant to the proposed programme on 'living and working together in a time of globalisation and individualisation'.

One key similarity between these examples of theoretical innovation is that all three have considered issues of economic rationality, identity and political-government institutions from the perspective of sociology. By emphasising the societal and historical underpinnings of these phenomena, theoretical innovation became possible in economics, anthropology, public administration and political science. The Foresight Committee believes that the *reverse* is now possible, and that the discipline of sociology can tap into an enormous potential for theoretical advancement by reincorporating these innovations.

6. The role of sociology in society

There are different approaches in the field of sociology: empirical-analytical sociology, interpretative sociology and a sociology focused on social problems and policy-analysis.⁵ The latter approach is largely one pursued outside the world of academia. For example by sociologists working for the Social and Cultural Planning Office of the Netherlands (SCP), the Netherlands Scientific Council for Government Policy (WRR), the Research and Documentation Centre of the Dutch Ministry of Justice (WODC), the Education Council of the Netherlands, the Council for Social Development (RMO) and various commercial research agencies.

Dutch sociology has always emphasised its role in society. But today that role is changing. The youthful pretensions of the early days, when sociologists saw themselves as social engineers, and the emancipatory presumptions of the sixties and seventies have faded away. There is, nevertheless, an urgent need for social scientific knowledge of relevance to policy-makers. And indeed, there is also a market for such knowledge. In the Netherlands alone, that market generates se-

⁵These three categories were identified by Erikson (1997) and Smelser (1997). The categories defined by Boudon (2002), Goldthorpe (2004) and Burawoy (2005) are slightly different.

veral hundreds of millions of euros every year. The Foresight Committee believes it is crucial to explore the market for policy research. Policy analysis and policy development can profit from scientific, sociological theory and analysis. Sociology can profit from a close relation with the field of policy analysis.

Social change is one of the core concerns of sociology. Wherever change is an issue, control and intervention cannot be far behind. Sociology will therefore always explore social problems and how to tackle them. The role of sociology in society – to identify new trends and analyse and evaluate policy interventions – has never been more relevant. Such international trends as migration, globalisation and ‘Europeanisation’ and social processes of individualisation and emancipation are having a profound impact on society. They are giving rise to new social problems and require a new, updated approach to policy-making. It behoves the discipline of sociology and Dutch sociologists to enter into the debate on these issues. Obviously, neither sociology nor sociologists can claim discussion of these issues for themselves alone. The value of sociological input must be found in the quality of what it contributes and whether others see that contribution as meaningful and useful.

Sociology’s concern for society should be evident not only in its engagement in intellectual debate, but also in its active exploration of social issues. Research of this kind legitimises its role and its position in that debate. Much of such research will be policy-related and financed under contract or through private means, or by the organisation in which the sociologist works. Although the theoretical content of such research is often low, it offers insights into social reality and should therefore not be discounted as ‘unscientific’ or ‘quick and dirty’. Dutch sociology has a reputation to uphold when it comes to policy-related research. Not only is such research very common in the Netherlands, for example as performed by such organisations as Statistics Netherlands, the SCP and the WODC, but it is also often carried out by institutes such as the Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute/Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (NIDI/KNAW) and the Netherlands Organisation for Applied Scientific Research (TNO), as well as by many private research agencies and market research organisations, for example the Dutch Institute for Public Opinion and Market Research (NIPO), Research voor Beleid and Motivaction.

As policy research is also relevant to sociology as practised in an academic setting, the Foresight Committee believes a good relationship between academic and non-academic sociology is vital. The latter can benefit from the former by making explicit use of new scientific insights, theoretical trends and research methods. Academic sociology, in its turn, can profit from its non-academic

counterpart, which can provide it not only with data and research questions but also with the opportunity to try out theories and methods. One proviso for a good relationship between the two is to maintain a sound research community of Dutch sociologists in which both categories are represented and knowledge and ideas can be exchanged. Access to research results through Dutch-language and/or Dutch-oriented media is crucial in this respect.

A number of conclusions can be drawn from this review. To begin with, sociology – like psychology, law, medicine or other such disciplines – derives its status to some extent from the role that it plays in society. The Foresight Committee believes it is important for the future of sociology in the Netherlands for it to continue playing that role. That will require its ongoing involvement in research into policy-related and social problems, and an acknowledgement of the significance of greater academic input into the field. The Foresight Committee therefore recommends that the Netherlands Organisation for Scientific Research (NWO) should continue to devote research programmes to the study of social problems or issues. Examples of such programmes thus far are ‘Shifts in Governance’, the Social Cohesion programme consisting of ‘The Dutch Multicultural and Pluriform Society’ (MPS) and ‘Social Participation, Commitment and Bonding’ (PBB) and the Urban Innovation Programme (STIP).

Sociology’s role in society also requires it to participate in multiple forums. Besides the international scientific forum, it must also take part in European and national policy research forums and the public forum of social debate. The Foresight Committee therefore agrees with the points raised by the Royal Academy in its report *Judging Research On Its Merits* (2005). Sociological research is not the exclusive domain of scientific researchers, but also of other groups, for example policy-makers, trade and industry and the general public.

7. The language and forums of sociology

Thanks to the process of internationalisation, Dutch sociologists no longer focus mainly on the Netherlands, as the majority did in the previous century. That is a distinct advantage. Another advantage is the improved quality. The Foresight Committee therefore believes that Dutch sociologists should do their best to publish their work in English, in leading international journals and with prestigious international publishers. That implies, however, that research schools and Research Master's programmes must invest more in improving the quality of their scientific English.

An unintended disadvantage of internationalisation is that Dutch sociological journals and books have been marginalised. Internationalisation may also be impeding the publication of research findings on Dutch issues. Access to leading American journals is sometimes blocked because the editorial boards are uninterested in studies on Dutch institutions and phenomena. It would be beneficial to the international reputation of Dutch sociologists to disseminate information on Dutch society from an international comparative perspective.

The Foresight Committee would also like to see the number of distinguished Dutch-language journals reduced to one or two. Dutch sociological journals are an invaluable publication channel for young researchers and perform an important function in allowing information and research data to be shared by

sociologists working in academia and in applied research. It is also vital for non-academic Dutch sociologists to have easy access to one or two general sociological journals in Dutch that can offer them information on the current state of affairs in academia. Finally, a publication forum of this kind will prevent Dutch sociology from fragmenting into different specialities and ensure the survival of a single scientific community.

Allied disciplines such as economics and psychology made the switch to publishing in English in international, refereed journals long before sociology, and to a much greater extent. Books, however, are quite another matter (with the exception of textbooks). The Foresight Committee would find it regretful if Dutch sociologists were to cease publishing books. Books are vital to the advancement of knowledge in the field. They continue to play a significant role in the United States, the United Kingdom, Germany, France and other countries. It is worth noting that some Dutch sociologists have gained international prominence largely because they have published books in English.⁶ Dutch-language books, even those dealing with a topic other than the Netherlands, are important for the general public, clients and policy-makers, and in higher education. Sociologists who want to publish must therefore be multilingual (see also Commissie Nederland als wetenschapstaal 2003).

⁶ A citations analysis by the Amsterdam School for Social Science Research (Prins 2004) shows, for example, that 67 percent of the international citation scores of ASSR researchers between 2000 and 2003 were accounted for by citations from books and anthologies.

8. The sociology programmes

To some extent, Dutch sociology justifies its existence by the presence of sociology programmes and research schools. Viewed over a longer period, sociology has contracted significantly as a field of study, in particular owing to dwindling student numbers. Programmes have disappeared, academic chairs discontinued, and where sociology did survive, staff numbers were reduced. There are currently six sociology programmes in the Netherlands, in Groningen, Nijmegen, Utrecht, Amsterdam (UvA), Rotterdam (Erasmus) and Tilburg. How firm the foundations of these programmes are depends to a large extent on student numbers. The number of first-year sociology students reached a new low around the Millennium, but more recent figures are encouraging. In the 1999/2000 academic year, the six sociology programmes together welcomed almost 350 new students, whereas in 2004/2005 that number had increased to 580. The new short-term academic programmes have obviously had a hand in this increase. Intended mainly for graduates of universities of professional education (HBO) who wish to obtain a university qualification, they account for approximately half of all new students and are particularly popular at Groningen University, Amsterdam University and Erasmus University Rotterdam, which have the largest numbers of sociology students. The implications of this trend require further considera-

tion, but that is something that the Foresight Committee does not regard as one of its tasks. It would like, however, to note that because they enrol so few regular students, the sociology programmes are not in a position to refuse HBO graduates, and that institutions of higher professional education and universities will undoubtedly have more to do with one another in future.

The Foresight Committee believes that the quality of the sociology programmes has improved significantly in the past 20 years. They have become more coherent and now have a distinct profile. The six departments that run the programmes appear to have preserved their own identities within the Bachelor/Master structure, with each of them offering a one-year Master's course. The Foresight Committee believes that it is vital to the status of Dutch sociology to maintain the Master's programmes in sociology. The six departments also collaborate increasingly with specialists in other disciplines – for example anthropology, public administration and criminology – to develop specific Master's programmes. The BaMa structure also invites universities to develop and offer new Master's programmes in alliance with higher professional education. One example is the proposed Master's programme in Social Policy and Social Work, which Amsterdam University is developing in partnership with Hogeschool Amsterdam. Interdisciplinary collaboration can therefore be found not only in research, but also in education.

It appears that a major distinction is now made between the one and two-year Research Master's programmes, which focus mainly on the role of the sociological researcher, and the one-year Master's programmes that specifically prepare students to take up policy-making functions in the field. The former is represented by the departments at Radboud University Nijmegen and Tilburg University. The Master's programmes that train policy-makers are more popular among students. The Foresight Committee believes that the six sociology departments would do well to continue offering an appropriate range of courses and programmes for specific student target groups. The labour market for sociology graduates consists of many different professions and fields, and they have more choice than their fellow graduates in other disciplines. Many sociologists work as researchers, organisation experts, managers, policy officers or social and community workers.

The Foresight Committee also advocates devising a strategy of diversification at Master's level. While the enrolment in leading English-language programmes is important, keeping student numbers at a satisfactory level will require departments to also offer Dutch-language programmes focusing on Dutch society. It is the view of the Committee that Dutch sociology is taking a great risk by only offering English-language Master's programmes. Programmes that focus ex-

clusively on training researchers are vulnerable. After all, many students end up working in the field of policy, either as staff appointments or in line positions.

The Foresight Committee recommends that those departments that offer policy-related Master's programmes should involve practitioners in the field more closely in their courses.

Finally, the Committee also believes that the departments should keep track of where their students end up after graduation. Alumni associations have an important role to play in this regard.

The importance of doctorate programmes to a discipline is indisputable. Such programmes deserve special attention, precisely because it is they that turn out the next generation of scientists. The ICS and ASSR research schools run well-established and reputable PhD programmes in sociology. The Foresight Committee is convinced that in a small field such as this one, such programmes owe their existence to interuniversity cooperation. The future of these interuniversity alliances is uncertain at the present time. University policy-makers are seemingly intent on swapping the interuniversity research schools for local graduate schools in which sociology and other social sciences will be at a disadvantage (see section 10). The danger is that the body of thought that has been developed in sociology will fade away as a result. It would be a regrettable move to link the local graduate schools to the local Research Master's programmes. Only Utrecht University currently has an outstanding two-year Research Master's programme in sociology. The relevant departments at Amsterdam University, Groningen University, Radboud University and Tilburg University participate in the interdisciplinary Social Sciences Research Master's programme (one or two years). Erasmus University's department participates in Amsterdam University's interdisciplinary Master's programme. It is important to the future of Dutch sociology that all the departments that offer sociology programmes should participate in a Research Master's programme. Most of these will take the form of an interdisciplinary Research Master's, given the small numbers of sociologists working in the field. However, it is important that the identity of sociology is unimpaired within such interdisciplinary programmes.

The Foresight Committee takes a positive view of the differences between the various departments offering sociology courses. These differences reflect the great diversity within the discipline and give students more choice. Nevertheless, all of the departments must offer a satisfactory level of quality. The Committee is therefore pleased that all six programmes require students to complete a difficult final assignment (individual) before receiving their qualification (a thesis). The

Committee believes that it would also be desirable to institute a benchmarking system for sociology programmes as part of the accreditation process by the Nederlands-Vlaams Accreditatie Organisatie (Dutch-Flemish Accreditation Organisation). The Dutch academic sociology programmes have been subject to several reviews, conducted in such a way that it is possible to compare them on quality dimensions. By publishing the evaluations and clarifying, in the evaluation reports, the reasons for issuing particular qualifications to particular programmes, benchmarking becomes possible and the sociology programmes have an opportunity to learn from one another.

9. Data infrastructure

Methodological innovation and an up-to-date data infrastructure are essential for the future of sociological research. Sociology owes its development in part to large-scale data collections that grew out of survey research. The processes of individualisation and globalisation are placing new and stricter demands on the data infrastructure, however.

One serious problem for sociologists, probably a consequence of the individualisation of society, is the non-response. It is no longer possible to assume that people will dutifully take part in surveys. It is difficult to give precise figures, but the response rate recorded in nation-wide face-to-face studies was over 90% in the fifties, declining to 70% in the seventies and to 40% today. Similar figures and even lower can be found for telephone surveys and written questionnaires. The response rate fluctuates wildly from one study to the next as well, but no matter how much the rate fluctuates and how we should interpret the impact of measures intended to increase it, there is no denying that databases based on these figures cannot be deemed representative and that they will be subject to selection effects. It is for these reasons that the international research community often casts a dubious eye on Dutch research data. The Foresight Committee believes that precedence must be given to studying the low response rate in primary

data collections in the Netherlands, the implications for the quality of the data, and how to remedy the problem (see Stoop 2005).

A second point of concern is international comparative research. Such research is imperative for the aforementioned research programme on ‘living and working together in a time of globalisation and individualisation’, and its importance will only increase in future. An added factor is that a growing number of data collections are international in nature and that Dutch social scientists are playing a prominent role in such research; examples are the annual International Social Survey Programme (ISSP), the European Values Study (EVS; every ten years since 1981), and the European Social Survey (ESS; annually since 2002). The Foresight Committee believes that the contribution of the Netherlands to this type of research must be guaranteed and enhanced.

Besides these concerns, it is the view of the Foresight Committee that the international status of Dutch sociological research can be enhanced by making data fully available more quickly and by founding larger data collections. At present, Dutch sociologists frequently only gain access to data at a relatively late stage, and even then the data is incomplete. That applies for data collected by Statistics Netherlands (expensive, incomplete), universities and para-university institutions (small, protected by patent). Stricter rules by the financing bodies could ensure that all the data is made available, and as quickly as possible. The Foresight Committee also considers that clustered, shared data collections should be more heavily funded than individual collections. One good example is the Netherlands Kinship Panel Study (NKPS).

It would also be worthwhile to investigate the possibility of a Dutch version of the Allbus survey. The German Allbus is a general purpose random population survey (the American General Social Survey or GSS is another). It is conducted at regular intervals by university researchers and gives social scientists in Germany (or the United States) a reference point for national demographic data. It is made up of standardised questions. Another option is to work with alternating modules, with different groups of social scientists being called upon to open up or explore different areas of research. The Allbus survey is financed by the German Ministry of Education and Science and the federal states. The General Social Survey is financed by the National Science Foundation, public and private sector sponsors and by contributions from research groups.

Finally, the Foresight Committee would draw attention to the role of qualitative data collections. There is growing interest in the way in which primary qualitative data is archived and made available for secondary analysis. This represents a new challenge for the data infrastructure facilities in the social

sciences. It is as yet unclear to what extent the archiving of qualitative material will in fact lead to reuse of data, nor to what extent qualitative researchers will succeed in storing their data in a way that makes it accessible and easily available to others. The problems not only concern the lack of archiving standards; they are also related to questions of confidentiality and other matters that are much more complex than in the case of quantitative data. The new Data Archiving and Networked Services institute (DANS) will be developing initiatives in this area. The Foresight Committee believes that a satisfactory start can be made with a pilot project, for example to archive data collected in a number of leading qualitative sociological studies.

10. Institutional aspects

The interuniversity research schools (ASSR en ICS) have been crucial to the development of sociological research. Sociology has been scaled back considerably in the Netherlands as a discipline. When researchers wish to collaborate, they are likely to have to do so with sociologists at other universities. The Academy's Research School Accreditation Committee (ECOS) has accredited two research schools in the field of sociology: the ASSR and the ICS. Both operate on an inter-university basis. ICS is the result of an alliance between Groningen University (secretary), Utrecht University, and Radboud University. The researchers that make up the ASSR come from Amsterdam University, Erasmus University, Vrije Universiteit, Leiden University and Radboud University. Both schools have built up a respectable academic tradition since 1986. They serve as important networks for PhD students and as research centres for developing and carrying out long-term research programmes. The quality of a discipline depends on two things: the systematic coaching and training of young scientists and the ability to create, maintain and develop 'mature' research programmes; these, in turn, are vital to submitting favourable applications for funding with such organisations as the NWO and European funding bodies.

Although there is ample evidence of the positive role played by the research schools, changes are afoot at the moment that represent a threat to sociology.

Increasingly, the interuniversity research schools are being called into question in the university world. Universities are developing their own graduate schools, and they are no longer keen on interuniversity collaboration. The Foresight Committee sees this as a dangerous development, especially for smaller disciplines such as sociology. It does not regard a system of comprehensive local graduate schools in the broad field of social sciences as a good alternative. Such graduate schools are too heterogeneous and often lack a tradition of successful collaboration that has evolved over the course of time.

The Foresight Committee would also draw attention to the impact of the NWO's recent 'departition operation'. Removing the partitions between the disciplines has resulted in a dramatic decline in the number of grants awarded in sociology, a galling turn of events given the quality improvement in the field and the sharp rise in the number of grants awarded in other disciplines such as psychology and economics. The Foresight Committee believes that the impact of the NWO's 'departition' should be subject to a critical review. It does not advocate a return to the old protective structures, but it is in favour of measures that will do justice to sociological research (and research in other disciplines). The present system – the evaluation of preliminary applications by a disciplinary subcommittee and the installation of expert committees – appears to be inadequate. Compensation can be offered in the form of incentive programmes for specific disciplines such as sociology.

Finally, the Foresight Committee believes the Dutch Sociological Association (NSV) should develop new initiatives to improve the way scientific activities (including knowledge transfer) are organised. SISWO, the Netherlands Institute for the Social Sciences, was long involved in organising and facilitating networks of researchers in the social sciences. It also played a key role in publishing FACTA, a social science magazine that provided a forum for the exchange of information in the discipline. Now that it has been closed, SISWO can no longer perform these tasks. The Foresight Committee believes that the NSV should assume responsibility for a number of these duties.

Aanbevelingen

De sociologie is in het begin van de 21ste eeuw een qua omvang bescheiden discipline geworden. Dat is geen specifiek Nederlandse ontwikkeling. Naast veranderingen in studiekeuzes van studenten is de afnemende omvang van het aantal vakbeoefenaren in de sociologie het gevolg van de opkomst en ontwikkeling van nieuwe disciplines en kundes die hun wortels deels hebben in de sociologie. Die ontwikkeling heeft zijn eigen dynamiek gehad en is onomkeerbaar. De discipline sociologie zal in belangrijke mate op eigen kracht haar positie moeten versterken. De verkenningscommissie meent dat dit mogelijk is, maar er zal hard gewerkt moeten worden om de kwaliteit van het sociologisch onderzoek te versterken en de sociologie als disciplinaire opleiding overeind te houden en te verbeteren.

In voorgaande analyse zijn aanbevelingen gedaan ter versterking van de positie van de sociologie. Deze aanbevelingen zijn in de eerste plaats geadresseerd aan de sociologische beroepsbeoefenaren. Daarnaast geeft de verkenningscommissie de KNAW in overweging om in overleg met sociologen en andere relevante partijen te bezien hoe de positie van interuniversitaire onderzoeksscholen en de toekomst van het sociologisch onderzoek kan worden gewaarborgd. Voor bredere steun voor de aanbevelingen richt de verkenningscommissie zich tevens tot de volgende organisaties en personen: NWO, KNAW, VSNU, universiteits- en facul-

Recommendations

As a discipline, sociology was scaled down to a more modest size at the start of the 21st century, a trend felt not only in the Netherlands. The declining number of sociologists is due not only to changes in student preferences but also to the rise of new disciplines and fields of study that have their roots in sociology, at least in part. The trend is dynamic in nature, and irreversible. The discipline of sociology will have to bolster its position under its own steam. The Foresight Committee believes it can do so, but it will take hard work to improve the quality of sociological research and to sustain and improve the discipline of sociology in education.

The previous analysis contained recommendations to enhance the position of sociology. They are primarily intended for sociologists themselves. In addition, the Foresight Committee would ask the Royal Academy to consider working with sociologists and other parties on strategies to safeguard the position of interuniversity research schools and the future of sociological research. To achieve a broader basis of support for its recommendations, the Foresight Committee also addresses itself to the following organisations and persons: the Netherlands Organisation for Scientific Research (NWO), the Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW), the Association of Universities in the Netherlands (VSNU), university and faculty administrators, research schools, sociology programmes, the Dutch Sociological Association (NSV) and sociological journals.

teitsbestuurders, onderzoeksscholen, sociologieopleidingen, de Nederlandse Sociologische Vereniging (NSV) en sociologische tijdschriften. De verkenningscommissie heeft ondervonden dat er een grote bereidheid bestaat onder sociologen om daaraan constructief mee te werken. De verkenningscommissie zet hieronder de belangrijkste aanbevelingen op een rij.

De toekomst van het sociologisch onderzoek

De verkenningscommissie beveelt aan op korte termijn in samenwerking met de SWR, de KNAW, NWO en andere relevante partijen voorbereidingen te treffen voor een sociologisch onderzoeksprogramma naar vraagstukken van samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering. Het is van groot belang dat onderzoek naar deze thema's wordt ondersteund en gefinancierd, zowel door NWO als door universiteiten en onderzoeksscholen.

- 1 Het verdient aanbeveling een omvattend onderzoeksprogramma te ontwikkelen naar 'Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering'.

Voor een klein vakgebied zijn interuniversitaire verbanden onmisbaar om voldoende omvang en samenhang te waarborgen. De verkenningscommissie doet een dringend beroep op de Colleges van Bestuur van de universiteiten in stand te houden wat goed functioneert, namelijk de interuniversitaire onderzoeksscholen c.q. promotieopleidingen.

- 2 De huidige interuniversitaire onderzoeksscholen op het gebied van de sociologie verdienen verdere steun en continuering.

De 'ontschotting' binnen NWO - het verwijderen van muren tussen disciplines - heeft geleid tot een drastische afname van de honoreringen van voorstellen vanuit de sociologie (en andere disciplines) en een zeer sterke toename van honoreringen voor voorstellen vanuit de psychologie en de economie. De afname van honoreringen van sociologische voorstellen heeft plaatsgevonden in een periode waarin de sociologie zich als discipline heeft verbeterd. De verkenningscommissie is van mening dat binnen NWO mogelijkheden moeten worden geschapen voor onderzoeksprogramma's die meer recht doen aan de sociologie.

- 3 Om de kansen van honorering van aanvragen van kleine disciplines binnen NWO te vergroten is het wenselijk om de huidige beoordelingsprocedures kritisch te bezien. Stimuleringsprogramma's voor specifieke disciplines zoals de sociologie kunnen compensatie bieden.

The Foresight Committee has discovered much willingness among sociologists to participate constructively in such an effort. The Foresight Committee's key recommendations are the following.

The future of sociological research in the Netherlands

The Foresight Committee recommends that the Social Sciences Council (SWR), the Royal Netherlands Academy, NWO and other relevant parties take urgent steps to prepare for a sociological research programme exploring the issues of living and working together in a time of globalisation and individualisation. It is vital that research into these issues is supported and financed by NWO, the universities and the research schools.

- 1 We recommend developing a comprehensive research programme on 'Living and working together in a time of globalisation and individualisation'.

In a small discipline such as sociology, interuniversity alliances provide a vital means of achieving the necessary level of scale and cooperation. The Foresight Committee urges the university executive boards to retain the interuniversity research schools and/or PhD programmes, both of which already function well.

- 2 The interuniversity research schools for sociology deserve support and a future.

The new approach taken by NWO to remove the 'partitions' between the disciplines has resulted in a dramatic decline in the number of grants awarded in sociology (and other disciplines) and a very sharp rise in the number of grants awarded in psychology and economics. The number of grants awarded to sociological research proposals has declined at a time when sociology has improved as a discipline. The Foresight Committee believes that NWO must create more opportunities for research programmes that do greater justice to the discipline of sociology.

- 3 To improve the likelihood of NWO grant applications in smaller disciplines being awarded, the current assessment procedures should be subject to a critical review. Compensation can be offered in the form of incentive programmes for specific disciplines such as sociology.

The high non-response rate to questionnaires and surveys and the associated data quality issue is a particular problem in the Netherlands. It stands to reason that prominent organisations such as Statistics Netherlands (CBS) and the Social and Cultural Planning Office (SCP) should take the lead in investigating the problem of non-response, where necessary with the financial support of NWO.

Non-response en de daaraan gekoppelde zorg voor de kwaliteit van data is in het bijzonder in Nederland een probleem. Het ligt in de rede dat vooraanstaande organisaties zoals het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) met, waar nodig, financiële steun van NWO het voortouw nemen bij het onderzoek naar non-response.

- 4 Er dient met voorrang onderzoek gedaan te worden naar de lage response in primaire dataverzameling in ons land, de consequenties ervan voor de kwaliteit van de data, en de remedies ervoor.

De toegang tot gegevensverzamelingen die relevant zijn voor de maatschappijwetenschappen dient te verbeteren, meent de verkenningscommissie.

- 5 De dataverzameling moet worden georganiseerd vanuit een collectief belang, en data moeten spoedig na het veldwerk volledig beschikbaar worden gesteld. Regelgeving door financiers zoals NWO is daarbij gewenst. Gegevensverzamelingen gefinancierd door NWO dienen grootschaliger en los van de eigen belangen van individuele onderzoekers te worden opgezet. De inrichting van een Nederlandse Allbus-enquête dient nader te worden onderzocht (inclusief financieringsstructuur). Ook gegarandeerde voortzetting van Nederlandse participaties in internationale dataverzameling is van groot belang.

Maatschappelijke rol van de sociologie

De verkenningscommissie is van mening dat de maatschappelijke rol van de sociologie kan worden versterkt via gerichte onderzoeksprogrammering door NWO, maar ook door een betere wederzijdse bevruchting van het fundamentele onderzoek en het beleidsgerichte onderzoek. De verkenningscommissie tekent hierbij aan dat op maatschappelijke vraagstukken gerichte programma's ook om intern-wetenschappelijke redenen interessant moeten zijn.

- 6 Het verdient aanbeveling dat NWO in haar onderzoeksprogrammering blijvend aandacht schenkt aan programma's gericht op maatschappelijke problemen of vraagstukken.

Als de sociologie haar maatschappelijke rol naar behoren wil vervullen, is het nodig een wetenschappelijke sociologische gemeenschap te ondersteunen waarin universitaire en buitenuniversitaire typen sociologiebeoefenaren vertegenwoordigd zijn. Bijzonder hoogleraren kunnen een sleutelrol vervullen in het bevorderen van een goede uitwisseling tussen de sociologie en de praktijk. Ook de inzet van de NSV, alumniverenigingen voor sociologen en sociologische tijdschriften is hierbij van groot belang.

- 7 De uitwisseling van kennis tussen niet-universitaire sociologen enerzijds en universitaire sociologen anderzijds dient te worden bevorderd.

- 4 Precedence must be given to studying the low response rate in primary data collections in the Netherlands, the implications for the quality of the data, and how to remedy the problem.

The Foresight Committee believes that better access must be secured to data collections that are relevant to the social sciences.

- 5 The data collections should be organised in such a way as to serve the collective interest, and the full set of data should be made available soon after the field work is completed. Financing bodies such as NWO should ideally draw up the relevant rules and regulations. Data collections financed by NWO should be larger in scale and not set up to reflect the interests of individual researchers. The possibility of conducting a Dutch version of the Allbus survey should be explored (including the financing structure). Continuing Dutch participation in international data collections must be guaranteed.

The role of sociology in society

The Foresight Committee believes that the relevance of sociology to society can be enhanced by means of targeted research programming by NWO, but also by better cross-fertilisation between fundamental and policy-related research. The Committee would like to note, however, that programmes focusing on social issues should also be inherently interesting from a scientific perspective.

- 6 NWO should continue to devote research programmes to the study of social problems or public issues.

If sociology is to remain relevant to society, it will be necessary to support a scientific community of sociologists who work both in and outside academia. Endowed chairs can play a key role in encouraging productive exchanges between sociologists working at universities and those working in the field. The NSV, alumni associations and sociological journals can also play an important role in this respect.

- 7 Sociologists working in and outside academia must be encouraged to share their knowledge.

The language and forums of sociology

If Dutch sociologists wish to continue making their mark internationally, they must put more effort than they do at present into publishing their work in English in leading international journals and with prestigious international publishers. The Foresight Committee believes that the internationalisation of Dutch

Taal en podia van de sociologie

Wil de Nederlandse sociologie internationaal blijven meetellen dan zal zij – meer dan nu het geval is – moeten publiceren in het Engels in internationale toptijdschriften en bij toonaangevende internationale uitgeverijen. De verkenningscommissie is van mening dat de tendens tot internationalisering van de Nederlandse sociologie moet worden aangemoedigd en versterkt. Onderzoekscholen en onderzoeksmasteropleidingen zouden meer moeten investeren in de verbetering van de kwaliteit van het wetenschappelijke Engels.

- 8 Nederlandse sociologen moeten zo goed mogelijk publiceren in het Engels en dienen hun uiterste best te doen hun kennis onder te brengen bij het wetenschappelijk forum dat wordt gevormd door internationale (top)tijdschriften en (gerenommeerde) internationale uitgeverijen.

Naast publiceren in het Engels is het van belang dat kennis via Nederlands-talige tijdschrift- en boekpublicaties wordt verspreid onder studenten, (praktijk)sociologen en een algemeen geïnteresseerd publiek en ten behoeve van bestuur en beleid. Daarvoor is het noodzakelijk dat een Nederlandstalig publicatiepodium blijft bestaan en dat in het bijzonder de redacties van de bestaande tijdschriften zorg dragen voor deze continuïteit. Een dergelijk publicatieforum is ook van belang voor het contact van de universitaire sociologen met de Nederlandse samenleving.

- 9 Voor het contact van de universitaire sociologen en de niet-universitaire sociologen, zowel onderling als met de Nederlandse samenleving, is het wenselijk dat blijvend middelen worden geïnvesteerd in een Nederlandstalig publicatieforum van één of twee algemeen sociologische tijdschriften.

De toekomst van de sociologieopleidingen

Om de kwaliteit van het sociologieonderwijs te verbeteren en de instroom van studenten te bevorderen, beveelt de verkenningscommissie de sociologieopleidingen het volgende aan.

- 10 De sociologieopleidingen doen er verstandig aan een passend aanbod te blijven verzorgen voor specifieke doelgroepen van studenten. Dat betekent dat op het masterniveau een strategie van diversificatie in de rede ligt. Samenwerking met andere disciplines is noodzakelijk en vruchtbaar. Daarnaast moet er ruimte blijven voor disciplinaire sociologiemasteropleidingen.

Vorming van jong onderzoekstalent is van groot belang om op lange termijn de vitaliteit van een discipline te behouden. De verkenningscommissie is daarom

sociology must be encouraged and enhanced. Research schools and Research Master's programmes should invest more in improving the quality of their scientific English.

8 Dutch sociologists should do their best to publish their work in English, and do everything possible to make their research results known in scientific circles by contributing to leading international journals and working with prestigious international publishing houses.

In addition to English-language publications, it is important that research findings are published in Dutch-language journals and books so that they become available to students, sociologists (in and outside academia) and other interested parties, as well as for decision- and policy-making purposes. It is therefore important to maintain a platform for Dutch-language publications, with the editors of the existing journals taking particular care to guarantee the necessary continuity. A forum of this kind will also allow for communication between university sociologists and Dutch society.

9 To promote communication between sociologists working in and outside academia and between sociologists and Dutch society, a long-term investment should be made in a Dutch-language publication forum consisting of one or two general sociological journals.

The future of the Dutch sociology programmes

To improve the quality of education in the field of sociology and to encourage more students to study the discipline, the Foresight Committee recommends the following for Dutch sociology programmes.

10 The relevant departments would do well to continue offering an appropriate range of courses and programmes for specific student target groups. That implies devising a strategy of diversification at Master's level. Collaboration with other disciplines is both productive and necessary. There must also be scope for Master's programmes in sociology.

In order to guarantee the vitality of the discipline in the long term, young researchers must be given the necessary training. The Foresight Committee therefore believes that each of the sociology programmes should join a Research Master's programme in which the discipline of sociology is clearly emphasised.

11 Each of the six departments that offer sociology programmes should participate in a Research Master's that does justice to sociology as an independent scientific discipline.

van mening dat elk van de sociologieopleidingen dient te participeren in een onderzoeksmasteropleiding met een herkenbare sociologische signatuur.

- 11 De zes afdelingen die sociologieopleidingen verzorgen, dienen elk te participeren in een onderzoeksmasteropleiding die recht doet aan de sociologie als zelfstandige wetenschappelijke discipline.

Door onderlinge vergelijking van de kwaliteit van de opleidingen kunnen zij zich aan elkaar meten en van elkaar leren. De verkenningscommissie ziet voor de VSNU, de accreditatieorganisatie en mogelijk ook de NSV een taak weggelegd om de continuïteit van het evalueren te waarborgen.

- 12 Het is wenselijk dat een landelijke vergelijking van sociologieopleidingen in het proces van accreditatie wordt gehandhaafd.

Benchmarking will enable the departments to compare the quality of their programmes and to learn from one another. The Foresight Committee believes that the VSNU, the accreditation organisation and, potentially, the NSV can play an important role in ensuring the continuity of such evaluations.

- 12 It would be desirable to institute a benchmarking system for sociology programmes as part of the process of accreditation.

Literatuur/Bibliography

- Abu-Lughod, J.L. (ed.) (1999). *Sociology for the twenty-first century*. Chicago en London: University of Chicago Press.
- Amsterdam School voor Social Research (ASSR) (2003). *Report of international advisory board*. Amsterdam, 20 juni 2003.
- Boudon, R. (2002). Sociology that Really Matters. European Academy of Sociology, First Annual Lecture. *European Sociological Review*, Vol. 18 (2), pp. 371-378.
- Burawoy, M. (2005). 2004 Presidential address: for public sociology. *American Sociological Review*, Vol. 70 (1), pp. 4-28.
- Collins, R. (1994). *Four Sociological Traditions*. New York: Oxford University Press.
- Commissie Nederlands als wetenschapstaal (2003). *Nederlands, tenzij ... Tweetaligheid in de geestes- en gedrags- en maatschappijwetenschappen*. KNAW: Amsterdam.
- Dahrendorf, R. (1995). *Whither Social Sciences?* The 6th Economic and Social Research Council Annual Lecture, Economic and Social Research Council, Swindon.
- Dijk, L. van (2004). Naar een sociologie die ertoe doet. *Facta*, jg. 12 (4), pp. 8-11.

- Engbersen, G. (2004). Een eeuwige jeugd: balans en toekomst van de Nederlandse sociologie. *Facta*, jg. 12 (4), pp. 12-14.
- Engbersen, G. (2005). Een eeuwige jeugd. Constanten en vernieuwingen binnen de Nederlandse sociologie. *Sociologie*, jg. 1 (1), pp. 90-105.
- Engbersen, G. en J. de Haan (eds.) (2006). *Balans en toekomst van de Nederlandse sociologie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Erikson, K. (ed.) (1997). *Sociological Visions*. Boston/Oxford: Lanham, Rowman & Littlefield Publishers.
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making Social Science Matter*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Glebbeek, A. en H. de Vos (2000). Heeft de sociologie een toekomst? *Mens en Maatschappij*, 75 (4), pp.277-297.
- Goldthorpe, J.H. (2004). Sociology as social science and cameral sociology: some further thoughts. *European Sociological Review*, vol. 20 (2), pp. 97-105.
- Gove, W.R. (1995). Is sociology the integrative discipline in the study of human behavior? *Social Forces* 73 (June): 1197-1206.
- Horowitz, I.L. (1993). *The decomposition of sociology*, New York/Oxford: Oxford University Press.
- Interuniversity Center for Social Science and Methodology (ICS) (2002). *International peer review of the ICS*. Utrecht, november 2002.
- KNAW (2005). *Judging research on its merits*. An advisory report by the Council for the Humanities (RGW) and the Social Sciences Council (SWR). Amsterdam: KNAW.
- Prins, A. (2004). *Citatieanalyse van de Amsterdam School of Social Research*, Groningen.
- Raub, W. (2004). *Theoretische vernieuwing in de sociologie: de economische sociologie als voorbeeld*. Paper gepresenteerd op de KNAW-conferentie 'De Toekomst van de Sociologie', Amsterdam 19 april 2004.
- Smelser, N.J. (1997). *Problematics of Sociology. The Georg Simmel Lectures, 1995*. Berkeley: University of California Press.
- Stoop, I. (2005). *The hunt for the last respondent. Non-response in sample surveys*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Tjong Tjin Tai, S-Y. (2004). Sociologen van de toekomst. *Facta* april 2004, pp. 4-11.
- Tomasi, L. (ed.) (2001). *New horizons in sociological theory*. Ashgate: Aldershot.

Lijst met gebruikte afkortingen/List of acronyms

ADHD	Attention Deficit Hyperactivity Disorder
AIO	Assistent in Opleiding
ASA	American Sociological Association
ASSR	Amsterdamse School voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek
AST	Amsterdams Sociologisch Tijdschrift
ASW	Algemene Sociale Wetenschappen
ATA	Algemene en theoretische antropologie
AVO	Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek
AWSB	Arbeid, Welzijn en Sociaal-economisch Bestuur
BAC	Beleidsadviescommissie
BaMa	Bachelor-Master
BASS	Belgian Archives for the Social Sciences
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CITO	Centraal Instituut Toetsontwikkeling
CRM	Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk
DANS	Data Archiving and Networked Services
ECOS	Erkenningscommissie Onderzoekscholen
ECOZOEK	Economisch Onderzoek
ESR	Economische, Sociale en Ruimtelijke Wetenschappen
ESS	European Social Survey
EUR	Erasmus Universiteit Rotterdam
EVS	European Values Study
GSS	General Social Survey
HBO	Hoger Beroepsonderwijs
HIIL	Hague Institute for the Internationalisation of Law
ICPSR	Interuniversity Consortium for Political and Social Research
ICS	Interuniversitair Centrum voor Sociaal-Wetenschappelijke Theorie- vorming en Methodenontwikkeling
ISA	International Sociological Association
ISONEVO	Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk
ISSP	International Social Survey Programme
ITS	Instituut voor Toegepaste Sociologie
IVA	Instituut voor Arbeidsmarktvraagstukken
KASKI	Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut
KNAW	Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
KNMG	Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot Bevordering der Genees- kunst

LASA	Longitudinal Aging Study Amsterdam
LSO	Leefsituatie Onderzoek
MAGW	Maatschappij- en Gedragwetenschappen
MPS	Multiplurale Samenleving
NIDI	Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut
NIWI	Nederlands Instituut voor Wetenschappelijke Informatievoorziening
NJSS	Netherlands Journal of Social Sciences
NKO	Nationaal Kiezersonderzoek
NKPS	Netherlands Kinship Panel Study
NSAV	Nederlandse Sociologische en Antropologische Vereniging
NSF	National Science Foundation
NSV	Nederlandse Sociologische Vereniging
NVAO	Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie
NWO	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
OCW	Ministerie van onderwijs, cultuur en wetenschap
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OSA	Onderzoekschool Amsterdam
OSA	Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek
PBB	Participatie, Binding en Betrokkenheid
PISA	Programme for International Student Assessment
PPS	Persoonsgerichte Postdoc Subsidies
PSH	Primaire leefvormen, socialisatie en hulpverlening
PTOB	Problemen, Theorieën, Onderzoek en Beleid
PTT	Posterijen, Telegrafie en Telefonie
RMO	Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling
RUG	Rijksuniversiteit Groningen
RUN	Radboud Universiteit Nijmegen
ROA	Raad voor Organisatie-Adviesbureaus
SCP	Sociaal en Cultureel Planbureau
SCW	Sociaal-culturele wetenschappen
SINHK	Sociologisch Instituut van de Nederlands Hervormde Kerk
SISWO	Instituut voor Maatschappijwetenschappen
SMVO	sociaal milieu voortgezet onderwijs
SOCOM	Sociaal en Culturele Ontwikkelingen in Nederland
SOMO	Sociaal-wetenschappelijk methodologisch onderzoek
SPSS	Statistical Package for the Social Sciences
SRO	Sociaal-Ruimtelijk Onderzoek
SSCI	Social Science Citation Index

SSCW	Stichting voor Sociaal-Culturele Wetenschappen
STAR	Steinmetzarchief
STIP	Stedelijk Innovatieprogramma
SWIDOC	Sociaal-Wetenschappelijk Informatie en Documentatie Centrum
SWR	Sociaal-wetenschappelijke Raad
TBO	Tijdsbesteding Onderzoek
TNO	Nederlandse Organisatie voor Toegepast-Natuurwetenschappelijk Onderzoek
TRAILS	Racking Adolescents' Individual Lives Survey
UKDA	United Kingdom Data Archive
UL	Universiteit Leiden
UU	Universiteit Utrecht
UVA	Universiteit van Amsterdam
UVT	Universiteit van Tilburg
VC	verkenningcommissie
VSNU	vereniging van universiteiten
VU	Vrije Universiteit
VVS	Vlaamse Vereniging voor Sociologie
VWS	ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
WBO	Woningbehoefteonderzoek
WESWA	Sociaal-wetenschappelijk onderzoek van arbeids- en organisatievraag- stukken
WO	Wetenschappelijk onderwijs
WODC	Wetenschappelijk Onderzoek en Documentatiecentrum
WRR	Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid
WSA	Wetenschappelijk Statistisch Agentschap
ZA	Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung

Achtergrondstudies

1. Kleine geschiedenis van de Nederlandse sociologie: vestiging en verandering

1.1 Inleiding: een eeuw sociologie in Nederland

Een blik vooruit kan niet zonder een blik over de schouder. Wie de mogelijkheden in de toekomst wil verkennen, waardeert de verworvenheden uit het verleden. Dat geldt ook voor de sociologie in Nederland. Een eeuw Nederlandse sociologie kent veel inhoudelijke continuïteit, een sterke empirische traditie met methodologisch groei en een wisselende houding ten opzichte van theorieën. Steeds was er ook veel aandacht voor beleidsgerelateerde vraagstukken. De omvang van het vak (in termen van studentenaantallen en academische posities) kende een groei, een bloei, vervolgens een neergang en nu is weer sprake van een voorzichtige groei. De organisatie van het vak is echter meer een verhaal van voortgaande institutionalisering. Om een eeuw in kaart te brengen is omwille van de overzichtelijkheid een onderscheid in vijf perioden gemaakt: sociografie (1907-1940), de eerste generatie van sociologen (1940-1953), moderne sociologie (1953-1968), crisis in de sociologie (1968-1980) en nieuwe prestaties en nieuwe scholen (1980-2000). Aan het einde van deze schets staan wij kort stil bij de toekomst van de sociologie in de eenentwintigste eeuw.

De laatste twee paragrafen van dit hoofdstuk geven een eerste zicht op de sterke kanten van het sociologische onderzoeksbestel in Nederland en op de vruchtbare onderzoeklijnen die daarbinnen bestaan. Ze geven ook een antwoord op de vraag aard van de relatie tussen de sociologie en de daaraan gerelateerde kundes.

1.2 Sociografie (1907-1940)

De geschiedenis van de sociologie in Nederland is begonnen met de Amsterdamse School voor sociografisch onderzoek in de eerste helft van de twintigste eeuw. Onder leiding van Steinmetz (1862-1940), in 1907 aangesteld aan de Universiteit van Amsterdam, streefde de sociografie naar een 'vergelijkende studie van de hogere volkeren en hun onderdelen in hun verscheidenheid door de beschrijving en de verklaring van sociale verschijnselen' (Bierens de Haan 1959). In de sociografische studies lag een sterke nadruk op de beschrijving van samenlevingen, met een veronachtzaming van theorie. De Franse en Duitse sociologie uit die tijd heeft nauwelijks een weerslag gevonden in het sociografisch onderzoek. Voor haar gebrek aan theoretische verdieping is de sociografie sterk gekritiseerd en is haar wetenschappelijke belang als gering aangemerkt (Van Doorn 1956 en 1964a). Later zijn pogingen ondernomen om de sociografie te rehabiliteren (Flap 1987; Heeren 1993).

In het Academisch Statuut van 1921 werd sociologie aan de Universiteit van Amsterdam geïntroduceerd als verplicht keuzevak voor studenten sociale geografie, vooral dankzij de volhardende inzet van Steinmetz (Kruijt 1963). Bonger (1876-1940) werd het jaar daarop aangesteld als de eerste hoogleraar in de sociologie. Gedurende lange tijd zou hij tevens de enige zijn. De criminoloog Bonger en Steinmetz onderhielden een beleefde, maar afstandelijke verstandhouding (Van Heerikhuizen 1987). Bonger nam het voortouw bij de volgende stap naar institutionalisering van de sociologie in Nederland. Hij richtte in 1936 de Nederlandse Sociologische Vereniging (NSV) op, een 'geleerd genootschap' waarin verschillende vakgebieden vertegenwoordigd waren (sociale economie, geschiedenis, etnologie, statistiek, sociale geografie, sociografie en 'sociologie in engere zin'). Ondanks de leerstoel en de beroepsvereniging was de institutionalisering van de Nederlandse sociologie voor 1940 incompleet (Ellemers 1978). Academische beroepsposities waren nauwelijks beschikbaar voor de afgestudeerde sociografen. Veel promovendi van Steinmetz waren geografen en aardrijkskundeleraren die in hun vrije tijd een proefschrift schreven.

Steinmetz' promovendi hebben grote invloed gehad op de ontwikkeling van de Nederlandse sociologie. Ter Veer was in 1925 bij Steinmetz gepromoveerd, werd in 1933 hoogleraar in de sociale aardrijkskunde en de landbeschrijving en streefde ernaar de sociografie als een onafhankelijke wetenschap te vestigen. Aan de empirische oriëntatie van de sociografie voegde hij de ambitie toe om onderzoeksresultaten te gebruiken voor sociale planning. Het empirische en praktische karakter zou de sociografie moeten onderscheiden van met name de filosofisch georiënteerde Duitse sociologie (Goddijn et al. 1980). Ter Veer maakte een begin met het onderwijs van onderzoekstechnieken (Kruijt 1963). In 1936 startte hij de sociografische werkgemeenschap en in 1940 het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk (ISONEVO). In die tijd waren er nauwelijks onderzoeksfaciliteiten beschikbaar. Ter Veer zette zich ook in voor het verwerven van financiering van sociografisch onderzoek.

1.3 De eerste generatie van sociologen (1940-1953)

De studenten en promovendi van Steinmetz en zijn opvolger Ter Veer speelden een belangrijke rol bij de vestiging en uitbouw van de sociologie in Nederland. Zij vormden de meerderheid van wat later de eerste generatie van sociologen werd genoemd. Vooral Groenman, Van Heek, Hofstee, Den Hollander en Kruijt waren verantwoordelijk voor het ontstaan van de sociologie uit de sociografie. Onderzoek naar ontzuiling en naar stratificatie kwam al vroeg op de agenda van de Nederlandse sociologie te staan. Groenman was van 1948 tot 1956 directeur van het ISONEVO.

Deze eerste generatie sociologen onderwees een nieuwe generatie studenten, die voor het eerst opgeleid werd in de sociologie. Zij waren de eerste sociologen die een brug trachten te slaan tussen onderzoek en sociologische theorie, vooral geïnspireerd door het werk van onder meer Mannheim, Durkheim en Weber. De Nederlandse sociologie behield door haar herkomst uit de sociografische traditie een sterke empirische gerichtheid.

Vanaf 1950 konden studenten afstuderen in de sociologie in Amsterdam, Leiden en Tilburg. Andere universiteiten volgden: Utrecht (1951), Nijmegen (1953), Groningen (1955), de Vrije Universiteit (VU) in Amsterdam (1959), Wageningen (1962) en Rotterdam (1968). Het eerste sociologisch instituut werd in 1938 aan de universiteit van Groningen opgericht en tegen het einde van de jaren vijftig waren er tien sociologische instituten. Met al deze veranderingen was de eerste fase in de institutionalisering van de Nederlandse sociologie voltooid (De Haan en Leeuw 1995).

1.4 Moderne sociologie (1953-1968)

Het einde van de oorlog is regelmatig beschouwd als de scheidslijn tussen twee generaties (Van Heek 1964; Van Doorn 1964b). Dit punt markeerde enerzijds de 'sociografen' die Steinmetz nog persoonlijk hadden meegemaakt en anderzijds de 'sociologen' die deze wetenschappelijke grootvader alleen via publicaties en verhalen kenden, maar overwegend wel in Amsterdam studeerden. Ook de jongere generatie zette zich af tegen het empiricisme van de sociografische traditie, en wilde meer sociologische theorievorming, een verbetering van onderzoeksmethoden en een grotere beleidsrelevantie van het sociologisch onderzoek. Samen met 'sociografen' als Van Heek, Kruijt en Groenman droeg de jongere generatie bij aan de introductie en verspreiding van het Amerikaanse functionalisme van Parsons en Merton in Nederland, hoewel toch vooral de *theories of the middle range* van laatstgenoemde. In de Verenigde Staten was het functionalisme, met name onder invloed van Lazarsfeld, verbonden met empirisch onderzoek en de combinatie van functionalistische theorie en empirisch onderzoek werd bekend onder de naam *Standard American Sociology* (Mullins 1973). Deze combinatie sloeg ook in Nederland aan.

Geleidelijk werd de jongere generatie dominantier binnen de Nederlandse sociologie. Zij namen niet langer genoegen met de traditionele sociografische positie van leraar aardrijkskunde en ambiëerden een andere beroepsrol voor afgestudeerde sociologen, namelijk die van sociaal-wetenschappelijk onderzoeker. De oprichting van de *Sociologisch Gids* in 1953, naast het in 1925 opgerichte tijdschrift *Mensch en Maatschappij*, was een belangrijk kristallisatiepunt van deze generatie. Van Doorn en Lammers werden mede door hun leerboek *Moderne Sociologie* (1959)

gezichtsbepalend voor deze generatie sociologen. Dit veel gebruikte leerboek voorzag vooral in de behoefte aan een begrippenapparaat. De inspanningen van de jonge sociologen bleven volgens henzelf niet zonder resultaat. 'In nauwelijks één decennium is de sociologie in Nederland van een onbekende rareiteit tot een alom bekende en gerespecteerde wetenschap geworden. De woordvoerders van het vak zijn in deze weinige jaren gaan behoren tot de *opinion leaders* van de natie' (Van Doorn 1964a: 141). Op basis van sociologische kennis zagen Van Doorn en Lamers ook mogelijkheden om in te kunnen grijpen in maatschappelijke processen. Het begrip 'social engineering' werd populair. Het leerboek *Moderne Sociologie* werd op vrijwel alle opleidingen ingevoerd, waar studenten in steeds grotere getale toestroomden. De jonge moderne sociologen werden zelf hoogleraar en het aantal sociologieleerstoelen steeg tot ruim twintig in 1961. De tweede fase van in de institutionalisering van de Nederlandse sociologie kreeg zijn beslag (De Haan en Leeuw 1995).

In de jaren vijftig en zestig werkten de meeste sociologische onderzoekers buiten de universiteiten. Tot 1960 blijft het ISONEVO een belangrijk (neutraal) onderzoeksinstituut, naast de verzuilde onderzoeksinstituten als het Sociologisch Instituut van de Nederlands Hervormde Kerk (SINHk) en het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut (KASKI). In de jaren 50 waren er volgens Van Doorn (1956) al ongeveer 100 kleinschalige 'bureaus' die toegepast sociologisch onderzoek verrichten. Deze bureaus wijzen op de belangrijke plaats van het toegepaste onderzoek in de Nederlandse sociologie.

In de geest van de moderne sociologie werd in Tilburg nog een wetenschappelijk tijdschrift opgericht, namelijk *Sociale Wetenschappen*. In 1963 verscheen het eerste nummer van *Sociologia Neerlandica* met in het Engels vertaalde artikelen van Nederlandse sociologen. Dit tijdschrift zou in 1976 omgedoopt worden tot *The Netherlands' Journal of Sociology* en in vervolgens in 1989 tot *The Netherlands' Journal of Social Sciences*.

1.5 Crisis in de sociologie (1968-1980)

Evenals in andere landen markeert het symbolische jaar 1968 een keerpunt. Rond deze tijd ging de eerste generatie sociologie hoogleraren met emeritaat. De instroom van studenten groeide juist in die jaren spectaculair. Tussen begin jaren zestig en begin jaren zeventig verdubbelde het totale aantal studenten aan de Nederlandse universiteiten, terwijl het aantal sociologiestudenten vervijfvoudigde. De grote toeloop had tot gevolg dat er in korte tijd veel nieuwe en onervaren docenten werden aangesteld.

Eind jaren zestig kwam niet alleen de universitaire organisatie, maar ook de inhoud van de sociologie aan kritiek bloot te staan. De dominante benaderingswijze in de sociologie – het functionalisme – werd bekritiseerd om het legitimeren en bestendigen van de bestaande sociale orde. Haar dominante positie ging verloren en de intellectuele ruimte die hierdoor vrij kwam werd gevuld met nieuwe sociologische benaderingen (waaronder de conflictsociologie, de kritische theorie en het symbolisch interactionisme). Geïnspireerd door de methodenstrijd tussen positivisten en anti-positivisten in Duitsland werd het kwantitatieve onderzoek met veel venijn bekritiseerd. Het zou niet lang duren voordat het bestaan van verschillende paradigma's met bijbehorende waarheidsaanspraken werd geïnterpreteerd als een crisis in de sociologie.

Ondanks de crisis groeide het aantal universitaire posities voor sociologen en het aantal sociologische vakgroepen gedurende de jaren zeventig. Aan het begin van de jaren tachtig waren er 94 leerstoelen sociologie (inclusief niet-westerse sociologie) en 52 vakgroepen aan negen universiteiten. Naast de vakgroepen bestonden werkgroepen en onderzoekscentra. Door het grote aantal organisatorische verbanden ontstond bezorgdheid over de fragmentatie van de Nederlandse sociologie, die mogelijk verbonden zou zijn met stagnatie in de kennisontwikkeling (Jolles 1983; Leeuw en Van Gageldonk 1984).

De toegenomen omvang van de discipline en de specialisering van interesses maakte het ontstaan van nieuwe wetenschappelijke tijdschriften mogelijk. In 1973 werd *Beleid en Maatschappij* door Van Doorn opgericht. Dit interdisciplinaire tijdschrift met in het begin zeven sociologen onder de twaalf redacteurs was van belang voor de verdere ontwikkeling van een beleidssociologische perspectief dat aanvankelijk vooral de as Rotterdam (de maatschappijgerichte Rotterdamse sociologie rond Van Doorn), Leiden (de empirische verzorgingsstaatsociologie van Schuyt en het sociaal-beleidsonderzoek van Van de Vall) en Utrecht (de kring rond Thoenes en Becker) omvatte. Het blad werd opgericht uit onvrede met het 'zelfgekozen academisch isolement van universitaire onderzoeksgroepen' die niet geïnteresseerd waren in contemporaine beleidswetenschappelijke vragen (*Beleid en Maatschappij* 1973:1). Het eerdere geloof in de maakbaarheid van de samenleving werd echter al sterk gerelativeerd (vgl. later Van Doorn 1988). Wel was er de overtuiging dat wetenschappelijke inzichten bij kunnen dragen aan de rationaliteit en effectiviteit van beleid. Het blad *Beleid en Maatschappij* had vanaf het begin een zekere verwantschap gehad met de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) dat in 1974 werd opgericht. Deze organisatie was, net als het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) dat een jaar eerder was opgericht, onderdeel van de expansie van de welvaartstaat en het geloof in een maakbare samenleving.

In 1974 verscheen het eerste exemplaar van het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* (AST) dat zich al snel ging toeleggen op figuratiesociologisch onderzoek. Naast een uitwaaiing van specialisaties en theoretische stromingen en een felle methodenstrijd werd de crisis in de sociologie versterkt door het tanende geloof in de maakbaarheid van de samenleving. De aantrekkelijkheid van het vak onder aankomende studenten begon af te nemen en aan de onstuimige groei kwam een einde.

1.6 Nieuwe prestaties en nieuwe scholen (1980-2000)

Twee ontwikkelingen hadden invloed op de ontwikkeling van het vak in de jaren tachtig en negentig. Ten eerste nam de omvang van de universitaire sociologie af door overheidsbezuinigingen op de budgetten van de sociale wetenschappen. De sociologieopleidingen in Wageningen en Amsterdam (VU) werden opgeheven en die in Leiden en Rotterdam gefuseerd. Aan het einde van de jaren tachtig was het aantal universiteiten met volwaardige sociologieopleiding geslonken van negen naar zes. In dat decennium nam ook het aantal sociologievakgroepen sterk af. Aan ieder van de zes universiteiten bleef één vakgroep sociologie over, vaak samen met een aparte vakgroep voor methoden en technieken (VSNU 1993). Onder druk van de afnemende studentenaantallen en de overheidsbezuinigingen nam het aantal universitaire posities voor sociologen af. Buiten de universiteit hield het toenevende aantal arbeidsplaatsen geen gelijke tred met het aantal afgestudeerden. Hierdoor nam de werkloosheid onder sociologen toe in de jaren tachtig (Dronkers en Hamaker 1989). De instroom van studenten nam in de jaren tachtig verder af, maar stabiliseerde zich in de jaren negentig.

Ten tweede vond in de tachtig een selectieve subsidiering van goede onderzoeksprogramma's plaats. Deze onderzoeksprogramma's kregen later een inbedding in de AIO-opleidingen en onderzoeksscholen. In 1993 erkende de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) twee onderzoeksscholen, namelijk het Interuniversitaire Centrum voor Theorievorming en Methodenontwikkeling in de Sociologie (ICS) en de Onderzoeksschool Amsterdam (OSA) die later de Amsterdamse School voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek (ASSR) ging heten. Deze oriëntatie op onderzoek bleef niet zonder resultaat. Nederlandse sociologen schreven meer artikelen dan voorheen en deden dit steeds meer samen met anderen (De Haan 1996) en steeds vaker in buitenlandse tijdschriften en boeken (Hagendijk et al. 1992). Vrijwel alle universitaire docenten schreven hun proefschrift en niet-gepromoveerde medewerkers werden uitzonderlijk onder de universitaire staf. De formatie van onderzoeksscholen kan als een derde fase van institutionalisering van de Nederlandse sociologie worden beschouwd.

De afname van de omvang van de universitaire sociologie en de oprichting van aio-netwerken en onderzoeksscholen leidden tot de concentratie van sociologisch onderzoek in enkele groepen, in het bijzonder de verklarende sociologie (Utrecht en Groningen) en de figuratiesociologie (Amsterdam). Deze twee onderzoeksscholen werden in de jaren tachtig en negentig steeds belangrijker in de Nederlandse sociologie. Het interessante van beide onderzoeksgroepen is dat zij een eigenzinnige bijdrage leverden aan de internationale sociologie. Bij de Amsterdamse sociologen was het werk en de persoonlijke aanwezigheid van Norbert Elias van doorslaggevend belang. Onder invloed van Goudsblom en De Swaan ontstond in Nederland een vruchtbare historisch-sociologische traditie, in het bijzonder naar het ontstaan van verzorgingsarrangementen en naar vraagstukken van civilisatie en decivilisatie (De Swaan 1988, Goudsblom 1992). Deze sociologie werd ook wel figuratiesociologie genoemd (zie Goudsblom 1983).

De verklarende sociologen oriënteerden zich minder op het werk van één socioloog, maar werkten aan een sociologiebenadering waarin toetsbare verklaringen van een breed scala aan sociale verschijnselen en processen centraal stonden. Ook zij kenden echter hun intellectuele inspiratoren, waaronder Popper, Blau, Boudon en later Coleman. Wippler en Lindenberg waren de toonaangevende sociologen binnen deze groep. Zij richtten zich vooral op de relatie tussen individueel gedrag en collectieve uitkomsten (het micro-macro probleem). Meer dan bij enige andere school in de Nederlandse sociologie is het programma van de verklarende sociologie, ook wel structureel-individualisme genoemd, op schrift gesteld (Wippler 1978, 1985) waardoor de groep sterk als eenheid werd waargenomen. Tussen beide scholen ontstond een duidelijke rivaliteit die vooral ook verbonden was met verschillende stijlen van wetenschapsbeoefening (Van El 2002). Terwijl de figuratiesociologen vooral werkten vanuit een interpretatieve sociologische traditie met een nadruk op kwalitatief onderzoek, hanteerden de verklarende sociologen een deductief-nomologische werkwijze met een sterk accent op modellenbouw en kwantitatief onderzoek. Voor beide scholen gold overigens dat zij interdisciplinair gericht zijn. De figuratiesociologen werkten vooral samen met antropologen en historici, de verklarende sociologen vonden hun inspiratie onder andere bij de economie en de psychologie.

De interne samenhang binnen beide groepen moet overigens niet worden overdreven. Zo nam binnen het ICS de groep onderzoekers rond Ultee en Ganzeboom afstand van het rationele-keuze paradigma (Arts 1996). Zij gaven de vragen over stratificatie en mobiliteit, die na het programma van Van Heek uit zicht waren geraakt, weer een prominente plaats op de onderzoeksagenda. De vragen naar mobiliteit en gemengd huwen (heterogamie) werden gerelateerd aan de vraag

naar de openheid van de samenleving. Andere studies naar ongelijkheid hadden betrekking op intergenerationele opleidingsmobiliteit, mobiliteit tussen werk en werkloosheid en het effect van beschikbare hulpbronnen op carrières (Ultee 1989; Dronkers en Ultee 1995). Ook binnen de ASSR zijn niet alle onderzoekers geboeid door hetzelfde theoretische perspectief of evenzeer afkerig van kwantitatief onderzoek. Lammers en Schuyt en later Visser richtten hun empirisch onderzoek, ondersteund door onderzoek binnen en tussen landen, tijdsstudies, survey onderzoek en internationale dataverzamelingen, op contemporaine vragen rond organisatie, bestuur en beleid in bedrijven, verzorgingsstaten en ongelijkheid en vakbonden en arbeidsverhoudingen (Engbersen, Schuyt et al. 1993; Klandermans en Visser 1995; Ebbinghaus en Visser 2000)

Het ICS en de ASSR groeiden in de jaren negentig verder door andere onderzoeksgroepen op te nemen. Zo werd het onderzoek naar sociale en culturele veranderingen in Nederland aan de KUN in 1995 een onderdeel van het ICS, al is dit onderzoek inhoudelijk verschillend van de verklarende sociologie. Deze onderzoekers, waaronder Schreuder, Felling en Peters, werkten al sinds het einde van de jaren zeventig samen en kregen in 1984 financiële middelen om een *center of excellence* op te richten. In organisatorisch opzicht was de groep verbonden met sociologen uit Tilburg die internationaal vergelijkend onderzoek deden naar waardenoriëntaties in Europa. Deze Tilburgse sociologen namen deel aan de oprichting van de *European Value Systems Study Group* in 1978 (Halman et al. 1987; Ester en Halman 1994). De onderzoeksgroep van Engbersen (EUR) sloot zich eind jaren negentig aan bij de ASSR. Deze groep hield zich vooral bezig met vraagstukken van armoede en internationale migratie. De ASSR was overigens dan al uitgegroeid tot een onderzoeksschool waar naast sociologen en antropologen, ook politieke wetenschappers deel van zijn gaan uitmaken.

Buiten de ontwikkeling van de twee onderzoeksscholen bleef de Nederlandse sociologie gekenmerkt door een sterke beleidssociologische traditie die aanvankelijk binnen de universiteiten vorm kreeg (zie Schuyt 1989). De betekenis van een blad als *Beleid en Maatschappij* is al genoemd. Naast de introductie van de meestal Angelsaksische literatuur op het terrein van *social policy* en *welfare state* richtte men zich op institutionele benaderingen en het (meer normatieve) burgerschapsbegrip. Dit beleidssociologische perspectief kreeg in de jaren tachtig onder andere een fundering in het Leidse interdisciplinaire onderzoeksinstituut *Sturing en Samenleving* waaraan Schuyt en Lammers verbonden waren. Later kreeg het gedachtegoed vorm in de onderzoeksschool *Arbeid, Welzijn en Sociaal-ecologisch Bestuur* (AWSB 1994-1997). In deze door Adriaansens opgerichte school participeerden vijf faculteiten van vier universiteiten: de faculteiten Sociale Weten-

schappen en Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Utrecht, de faculteiten Sociale Wetenschappen van de Katholieke Universiteit Brabant en de Erasmus Universiteit Rotterdam, en de faculteit Rechtsgeleerdheid van de Universiteit van Amsterdam. De onderzoeksschool werd financieel mede ondersteund door de departementen Sociale Zaken en Werkgelegenheid en VWS. Het doel van AWSB was om via multidisciplinair, strategisch en fundamenteel onderzoek, nieuwe wetenschappelijke en praktische kennis te genereren over de veranderingen in de verzorgingsstaat, de sociale rechtsstaat en het arbeids- en sociale zekerheidsbeleid. De school werd in 1998 echter niet hererkend waardoor de beleidssociologische traditie haar institutionele inbedding verloor (Arts et al. 2004). Een belangrijke reden daarvoor is dat de meerwaarde van een interdisciplinair perspectief door de AWSB niet is waargemaakt (VSNU 2001).

Uiteraard waren er ook sociologen en onderzoeksgroepen actief en productief buiten een van de bovengenoemde scholen of verbanden. Deze sociologen werkten veelal in de empirisch-analytische traditie, maar niet in een georganiseerd verband (Stokman et al. 1994). Verder waren er sociologen die relatief onafhankelijk van elkaar onderzoek deden in de interpretatieve traditie.

Naast de ontwikkelingen in onderzoek en schoolvorming werd de universitaire sociologiebeoefening en de positie van sociologen in de jaren negentig beïnvloed door de komst en groei van nieuwe toepassingspecialisaties zoals bestuurskunde, beleidsstudies, en bedrijfs- en organisatiekunde. Bepaalde sociologische velden van onderzoek, bijvoorbeeld die van bevolkingsvraagstukken, criminaliteit, migratie, rampen, oorlog en vrede, en media en vrije tijd, gingen op in andere disciplines en verbanden (demografie, criminologie, etnische studies, geschiedenis en communicatie- en cultuurwetenschappen). Sociologie moest derhalve gaan concurreren met disciplines die deels waren voortgekomen uit haar eigen gebiedspecialisaties (vgl. Van Doorn 2000). Deze fragmentering van de sociologie is niet specifiek Nederlands, maar doet zich wereldwijd voor.

Een andere ontwikkeling is de explosieve groei van het opdrachtonderzoek. In de jaren zeventig en tachtig namen de overheidsuitgaven voor beleidsonderzoek toe (Van Hoesel 1985). In een periode dat de sociologie op de universiteiten terrein moest prijsgeven, kwamen er voor sociologische onderzoekers meer mogelijkheden om buiten de universitaire muren aan de slag te gaan. Soms waren die onderzoeksinstituten nog gekoppeld aan universiteiten zoals het Instituut voor Arbeidsmarkt-vraagstukken (IVA), verbonden met de Katholieke Universiteit Brabant, en het Instituut voor Toegepaste Sociologie (ITS), verbonden aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. In de jaren tachtig richtte de Algemene Rekenkamer een afdeling op waar beleidsdoelmatigheidsonderzoek werd uitgevoerd door sociale

wetenschappers en kreeg het Sociaal en Cultureel Planbureau een meer centrale rol. Daarnaast verzezen commerciële onderzoeksbureaus zoals Research voor Beleid, Regioplan en Ipso Facto. In deze en andere onderzoeksinstituten werken sociologen samen met andere sociale wetenschappers. Hun onderzoek richt zich vooral op het in kaart brengen van maatschappelijke problemen en op evaluatie- en impactstudies. In de tweede helft van de jaren tachtig waren ongeveer 2000 sociale wetenschappers werkzaam in het sociaal beleidsonderzoek of toegepaste sociologie buiten de universiteiten. Tenminste 30 procent van dit onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van en gefinancierd door de overheid (Van Hoesel 1985).

1.7 Naar vernieuwing in de toekomst (2000-heden)

De derde fase van institutionalisering van de Nederlandse sociologie in de jaren tachtig en negentig heeft eraan bijgedragen dat de theoretische en inhoudelijke inzichten van sommige sociologen verder tot rijping zijn gekomen, maar ook dat anderen die kansen niet in gelijke mate kregen. Ongeveer een eeuw na het eerste begin van de sociologie is er sprake van een consolidatie en een zekere mate van toenadering van de beide interdisciplinaire onderzoeksscholen (ICS en ASSR) waarin het academisch sociologisch onderzoek in Nederland wordt beoefend. Beide scholen worden lovend beoordeeld door internationale visitatiecommissies in het kader van de KNAW-hererkenningsprocedure van 2002 en 2003. Het ICS heeft een 'intellectual lead in European sociology' en de ASSR 'maintains a high level of activity and an admirable standard of excellence'.¹ Deze lof is een bevestiging van de toegenomen internationale waardering voor de Nederlandse sociologie. Beide onderzoeksscholen zijn in enkele decennia tot volle ontwikkeling gekomen. In die jaren zijn ook veranderingen opgetreden. Binnen de ASSR heeft zich, naast het historisch-vergelijkende perspectief, een meer contemporaine transnationale benadering van maatschappelijke vraagstukken ontwikkeld. Hierin herkent men ook de invloed van de antropologie, de politicologie en andere sociaal-wetenschappelijke stromingen. In de periode 1999-2003 kende de ASSR vier programma's: (1) mentaliteiten en identiteiten in transnationaal perspectief; (2) sociale ongelijkheid, sociale uitsluiting en verzorgingsarrangementen, (3) arbeid, collectieve actie en ondernemerschap en (4) *rethinking politics*. Op dit moment vindt binnen de ASSR een herbezinning van deze clusters plaats en wordt de samenwerking met

¹ Zie *International Peer Review of the ICS*, november 2002. Het internationale peer review committee bestond uit prof. P. Abell (Londen: Engeland), prof. J. Berghmann (Leuven: België), prof. J. Billiet (Leuven: België) en prof. J. Friedrichs (Keulen: Duistland). Zie ook de: Amsterdam School voor Social Research: *Report of International Advisory Board*, 20 juni 2003. Deze advisory board bestond uit: prof. A. Appadurai (Yale University), prof. Z. Ferge (Elte University), prof. M. Rhodes (European University Institute), prof. J. Scott (Yale University) en prof. C. Tilly (Columbia University).

andere disciplines, inclusief economie, recht en medische wetenschappen, aangehaald. Binnen het ICS heeft de aanvankelijke focus op vraagstukken van verdeling en coördinatie binnen markten en organisaties (met bijzondere aandacht voor twee hoofdvragen van de sociologie: ongelijkheid en cohesie) zich verder ontwikkeld tot aandacht voor vraagstukken van (1) sociale netwerken, (2) formele en informele solidariteit en (3) sociale ongelijkheid. Ook zien we een groeiende samenwerking met andere disciplines, maar vooral de economie. Innovatie ligt er ook op het raakvlak van de demografie en de gezinssociologie (Kalmijn, 2002; Dykstra, 2004). Ook in methodisch opzicht hebben beide scholen zich ontwikkeld. De inbreng vanuit de mathematische sociologie heeft binnen ICS nieuwe impulsen gegeven aan geavanceerde data-analyse en meting. Binnen de ASSR hebben empirisch vergelijkende studies tussen landen en de methode van (transnationaal) etnografisch onderzoek een meer centrale rol gekregen. Voor beide scholen geldt echter dat het beleidssociologische perspectief een bescheiden plaats inneemt. In de hererkenningsrapporten wordt daar ook op gewezen en sindsdien zijn pogingen ondernomen om aan dit evaluatiecriterium tegemoet te komen. Beleidssociologisch onderzoek wordt echter nog altijd vooral buiten de universitaire onderzoeksscholen gedaan.

De introductie en uitbouw van onderzoeksscholen heeft geleid tot een herinrichting van de Nederlandse sociologie die de inhoud van de discipline heeft beïnvloed. Bij de verschillende stappen in het proces is steeds naar de kwaliteit van de ingediende voorstellen gekeken. Zelfs bij een correcte inschatting van verdiensten en beloften in de voorstellen en een daaraan gekoppelde prioritering, is het niet uitgesloten dat een cumulatie van voordelen leidt tot uitkomsten die niet in verhouding staan tot initiële verschillen in talent van sociologen en vruchtbaarheid van onderzoeksprogramma's (De Haan et al. 1994). Onbedoelde uitkomst van twee decennia wetenschapsbeleid kan dus zijn dat onderzoek buiten de kaders van de twee onderzoeksscholen onvoldoende gelegenheid heeft gekregen om zich te ontwikkelen (vgl. Kuipers 2004).

Het ligt voor de hand dat de toekomst van de sociologie in Nederland in belangrijke mate bepaald gaat worden door ontwikkelingen binnen de twee bestaande onderzoeksscholen. Dit zijn immers de magneten voor talent geweest in de afgelopen decennia en de kweekvijvers voor de sociologen van de toekomst. Onderzoeksgroepen kennen een eigen interne dynamiek waarin de fase van institutionalisering gevolgd wordt door een fase van opgaan in een bredere disciplinaire benadering of in een verdergaande specialisering. Het eerste lijkt het geval bij de sociologen die verbonden zijn aan de ASSR. Van een dominante Elias-orientatie is al lang geen sprake meer. Wel is er sprake van een gedeelde interesse (ook met antropologen en politicologen) voor het onderzoeken van sociale ontwikkelingen

die de grenzen van de lokale omgeving of nationale maatschappij overschrijden. Binnen het ICS is vooral sprake van een verdere ontwikkeling van theorieën voor de bestudering van gedrag in sociale contexten en de daarbij behorende methodische specialisering op complexe datasets (multi-actor, multi-level, multi-event).

Wat beide scholen gemeenschappelijk hebben is een toenemende oriëntatie op de sociologie in het buitenland. Dat is overigens altijd een kenmerk geweest van de Nederlandse sociologie. De belangrijkste vernieuwingen zijn altijd geïmporteerd en waarom zou dat in de toekomst anders zijn (Van Tubergen 2004)? Oproepen tot internationale en interdisciplinaire samenwerking lijken overbodig, gelet op het feit dat dit al ruimschoots gebeurt. Tussen het onderzoek binnen de beide scholen bestaat veel meer uitwisseling dan in het recente verleden en ook daarin ziet de commissie een goed vertrekpunt voor verdere actualisering van een breed gedragen, internationaal aan de frontlijn staande, en tegelijk nationaal relevante onderzoeksagenda. Tegelijkertijd staat de sociologie voor de opgave haar maatschappelijke betekenis opnieuw duidelijk te maken voor de Nederlandse samenleving.

2. Een sociologische onderzoeksagenda voor de toekomst

2.1 Inleiding

Een onderzoeksagenda voor de toekomst doet recht aan vruchtbare onderzoekstradities en heeft oog voor nieuwe velden en benaderingen van onderzoek. Een illustratie van dit uitgangspunt is het project *Sociology for the Twenty-first Century* dat ondersteund werd door de *International Sociological Association (ISA)* en de *American Sociological Association (ASA)*. De uitkomsten van dit project laten zien dat inhoudelijke vernieuwingen voortbouwen op vruchtbare (inter-)nationale tradities en dat tegelijkertijd nieuwe thema's van onderzoek worden ontwikkeld (Abu-Lughod 1999). Een zelfde vertrekpunt wordt hier ingenomen bij de formulering van een onderzoeksagenda voor de Nederlandse sociologie. In dit hoofdstuk benoemen we de belangrijkste thema's van een onderzoeksagenda voor de toekomst en doen we het voorstel een nieuw onderzoeksprogramma te ontwikkelen over 'Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering'. Dit programma, waarin veranderingen in sociale instituties en sociale bindingen centraal staan, sluit aan bij de sterke kanten van het sociologisch onderzoek in Nederland. Een dergelijk programma sluit ook aan bij de belangrijkste trends en ontwikkelingen in de internationale sociologie. Middels het schetsen van een onderzoeksagenda van de toekomst geeft de verkenningscommissie tevens antwoorden op vragen die door het Dagelijks Bestuur Algemeen van de KNAW aan haar zijn voorgelegd, in het bijzonder op vragen naar de belangrijkste trends in de internationale sociologie, naar de bijdrage die de Nederlandse sociologie aan het vakgebied kan leveren en naar mogelijkheden tot samenwerking met andere disciplines. Met het formuleren van een onderzoeksagenda voor de toekomst maakt de verkenningscommissie ook duidelijk waar de prioriteiten dienen te liggen van het Nederlandse publiek gefinancierde onderzoek.

Voordat we contouren van deze onderzoeksagenda schetsen wordt een korte typering gegeven van de Nederlandse sociologie. Het is de overtuiging van de verkenningscommissie dat de manier waarop in Nederland de sociologie wordt beoefend, een goede basis vormt voor vernieuwende bijdragen aan de wetenschappelijke analyse van de status en de maatschappelijke gevolgen van processen van globalisering en individualisering. Daarvoor is het wel noodzakelijk dat een aantal noodzakelijke voorwaarden voor onderzoek wordt gerealiseerd. Dat impliceert voldoende financiële middelen, een adequate onderzoeksprogrammering vanuit NWO en een eigentijdse data-infrastructuur. Ook is het van groot belang om de betekenis van interuniversitaire onderzoeksscholen veilig te stellen. Op de laatste onderwerpen wordt in latere hoofdstukken meer uitvoerig ingegaan. Hier concentreren we ons op de inhoudelijke agenda van de Nederlandse sociologie.

2.2 Karakteristiek van de hedendaagse Nederlandse sociologie

Uit de historische schets over de ontwikkeling van de Nederlandse sociologie zijn twee kenmerken af te leiden die typerend zijn voor de Nederlandse sociologiebeoefening. Dat is, ten eerste, een oriëntatie op de blijvende *hoofdvragen* van de sociologie.² Dit heeft er toe bijgedragen dat veel modieuze, postmoderne studies nauwelijks voet aan de grond hebben gekregen in de Nederlandse sociologie. Daarbij gaat het om vragen van (1) sociale cohesie en solidariteit; (2) sociale ongelijkheid en verdeling; (3) rationalisering en modernisering en (4) identiteitsvorming. Deze klassieke vragen hebben in de ontwikkeling van de sociologie door hun universeel en tijdloos karakter niet aan betekenis ingeboet en vormen nog steeds een veerkrachtige springplank voor het ontwikkelen van nieuwe vragen (Komter 2004; Ultee 2005). Men kan zelfs betogen dat deze vragen aan belang hebben gewonnen onder invloed van ingrijpende maatschappelijke processen van globalisering en individualisering (Hooghe 2004). De hoofdvragen van de sociologie mogen tijdloos en universeel zijn, maar de wetenschap schrijdt voort en de wetenschappelijke antwoorden zijn ook nog eens tijd- en plaatsgebonden. Daarom dienen de vragen steeds opnieuw te worden gespecificeerd en geherformuleerd.

Een tweede kenmerk van de Nederlandse sociologie is dat zij een sterk *ambachtelijk karakter* heeft gehouden. De Nederlandse sociologie is een probleem- en theoriegestuurde empirische discipline (Raub 2004). Ver voor pleidooien van vooraanstaande sociologen om tot theorie- en begripsvernieuwing te komen en de gevolgen van schaalvergroting te doordenken (Smelser 1997 en Beck 2000), is in de Amsterdamse School het onderzoeksprogramma naar de transnationale samenleving ontwikkeld. En ver voor de hedendaagse oproepen tot conceptuele vernieuwing zijn bij het ICS nauwgezette theoretisch-empirische studies gestart naar sociale netwerken, solidariteit en samenwerking.

Deze focus op de hoofdvragen van de sociologie en het ambachtelijke karakter van de Nederlandse sociologiebeoefening bieden, naast de toegenomen internationale oriëntatie van de Nederlandse sociologie, een solide basis voor een vruchtbare toekomstagenda voor de sociologie.

2.3 Op weg naar een sociologische onderzoeksagenda

In de KNAW-conferentie over de toekomst van de sociologie stonden vier sociologische velden centraal. Over de relevantie van deze velden bestaat een grote internationale consensus (zie onder andere Abu-Lughod (1999), *Sociology for the*

² Vergelijk de twee toonaangevende Nederlandse inleidingen in de sociologie: Ultee, Arts en Flap (2003) en Wilterdink en Van Heerikhuizen (1999).

Twenty-first Century; het millenniumnummer van de *British Journal of Sociology* 2000; en Tomasi (2001), *New Horizons in Sociological Theory*). Het gaat om onderzoeksvelden die aansluiten bij de internationale sociologiebeoefening en tegelijkertijd door actuele maatschappelijke ontwikkelingen een wetenschappelijke en maatschappelijke *urgentie* hebben gekregen.

- *Schaalvergroting*. Hieronder vallen vraagstukken van economische, culturele en politieke internationalisering en de veranderende betekenis van nationale staten.
- *Cohesie en anomie*. Hieronder vallen vraagstukken van coördinatie, sociale cohesie en solidariteit en het tegendeel daarvan conflict, desorganisatie, geweld en terreur.
- *Oude en nieuwe ongelijkheden*. Hieronder vallen vraagstukken van veranderende ongelijkheden tussen klassen, etnische groepen, regio's en landen, maar ook ongelijkheden als gevolg van biomedische vindingen.
- *Cultuur en identiteit*. Hieronder vallen vraagstukken van culturele verandering, identiteitsvorming en religie.

Deze vier velden van onderzoek, die nauw met elkaar zijn verweven, dienen centraal te staan in een sociologische onderzoeksagenda voor de toekomst. Ze vormen de kern van de internationale sociologiebeoefening. Het is van belang dat adequate voorwaarden worden geschapen voor onderzoek naar dergelijke vraagstukken. In de bundel *Balans en toekomst van de sociologie* (Engbersen en De Haan 2006) vindt men een overzicht van de belangrijkste ontwikkelingen binnen de Nederlandse en internationale sociologie, inclusief een veelheid van suggesties voor nieuwe vragen van onderzoek (zie bijv. Komter 2004; Ultee 2005).

De vier velden van onderzoek zijn direct gerelateerd aan twee fundamentele maatschappelijke processen: globalisering en individualisering. Globalisering en individualisering staan in het centrum van de belangstelling van de internationale wetenschap, politiek en maatschappij. Wat de speurtocht naar elementaire deeltjes en de structuur van het heelal is voor de natuurwetenschappen, is het ontrafelen van raadsels van individualisering en globalisering voor de sociologie. In zijn algemeenheid kan worden waargenomen dat bindingen van individuen met 'nabijen' (familie, buurt-, partij- en landgenoten) losser en zwakker zijn geworden, terwijl afhankelijkheden van vreemden en verren zijn toegenomen en versterkt. Dit is de paradox van individualisering en globalisering. Enerzijds hebben mensen in westerse samenlevingen meer mogelijkheden om zelf invulling te geven aan hun eigen bestaan, terwijl zij tegelijkertijd onderdeel zijn geworden van meeromvattende, grensoverschrijdende afhankelijkheidsnetwerken. Veranderende bindingen en

loyaliteiten hebben overigens niet alleen betrekking op de verhoudingen tussen individuen, maar ook op verhoudingen tussen individuen en *corporate actors* (staten, organisaties en ondernemingen) en tussen *corporate actors* onderling.

De nieuwe urgentie van de vier bovengenoemde velden is het gevolg van voortschrijdende processen van globalisering en individualisering. In zekere zin vormen deze processen ook al de geboortegrond van de sociologie. De sociologie is vooral ontstaan in reactie op de grote maatschappelijke, politieke en economische omwentelingen van de achttiende en negentiende eeuw (democratisering, industrialisering, het ontstaan van de nationale staat). In de analyse van de werking van de achterliggende sociale processen en in het doordenken van de nieuw ontstane sociale instituties (bijvoorbeeld de instituties van de verzorgingsstaat) en de nieuwe organisatie van sociale bindingen (in het kerngezin of via de organische solidariteit van de moderne organisatie of de grote stad) ligt het bestaansrecht van de sociologie.

De sociale instituties en de sociale bindingen in de moderne samenleving zijn opnieuw in beweging. Na een lange periode van consolidatie via de natiestaat, beheersing van maatschappelijke en economische ontwikkelingen via de arrangementen van de verzorgingsstaat en via Keynesiaanse en Fordistische politiek, lijkt een nieuw tijdperk van ingrijpende veranderingen aangebroken. Het palet aan natiestaten is in heftige beroering. Economische, technologische, politieke en sociale processen lijken de grenzen van natiestaten aan te tasten en een nieuwe realiteit van transnationale verhoudingen te doen ontstaan. Dit is het proces van globalisering. Tegelijkertijd doet zich een proces van individualisering voor. Net zoals eerder het proces van industrialisering gepaard ging met democratisering (zoals bedoeld door de Tocqueville) en individualisering (organische solidariteit in de termen van Durkheim), gaat ook het hedendaagse verschijnsel van globalisering gepaard met nieuwe processen van individualisering. Deze kunnen bestaan uit het wegvallen van de bindende kracht van oude instituties, maar ook uit de toename van keuzeruimte en kennis van actoren door processen van detraditionalisering en toenemende mobiliteit. In dit kader wordt gesproken van de destandaardisering van de levensloop en de opkomst van de zogenaamde keuzebiografie.

Vraagstukken van globalisering en individualisering raken naar de mening van de verkenningscommissie het hart van de sociologie. Beide processen hebben ingrijpende gevolgen voor sociale instituties en sociale bindingen. Hier ligt dan ook het aangrijpingspunt voor sociologisch onderzoek. De centrale vragen zijn dan wat de gevolgen zijn van processen van globalisering en individualisering voor bestaande instituties en bindingen (de verzorgingsstaat, het gezin, de school, de kerk, de partij, de vakbond) en welke veranderingen zich hierdoor voordoen of welke nieuwe

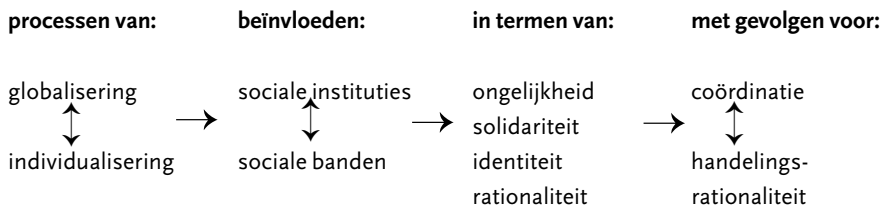
instituties of bindingen in de plaats komen van de oude (internationale organisaties, transnationale netwerken, sociale netwerken etc.). Hiermee worden populaire denkbeelden over globalisering en individualisering – toenemende interdependentie en individuele vrijheid – nadrukkelijk onderwerp van onderzoek. Welke gevolgen globalisering en individualisering hebben voor instituties en sociale banden is niet eenduidig (vgl. Duyvendak en Hurenkamp 2004).

Deze vragen krijgen een *sociologische* invulling door ze in verband te brengen met de klassieke sociologische thema's van *sociale cohesie* (solidariteit), *sociale ongelijkheid*, *rationalisering* en *identiteit*. Hierbinnen dienen vraagstukken van *coördinatie* en *handelingsrationaliteit* een centrale plaats in te nemen.

Het coördinatievraagstuk betreft de mogelijkheden van sturing en organisatie op velerlei niveaus: bijvoorbeeld de inrichting van productieprocessen, de mogelijkheid van sociaal-economisch beleid of de mogelijkheid van nationale of internationale arrangementen van herverdeling. Processen van individualisering en globalisering worden vaak beschreven als een extra hindernis voor coördinatie (cf. bijv. Giddens 1990; Offe 1985). Er zou sprake zijn van een afname van collectieve oriëntaties in normen en waardepatronen ten gunste meer individualistische of post-materialistische oriëntaties (cf. Inglehart 1977; Schnabel 2004). Verzwakking van traditionele instituties als bijvoorbeeld vakbonden, maar ook van andere bindende instituties, vormt een belemmering voor de ontwikkeling van sociaal beleid (De Beer 2004; Van der Veen 2005) en voor het fundament van een herverdelende verzorgingsstaat (Skocpol 1995). Ook globalisering werpt volgens vele onderzoekers belemmeringen op voor coördinatie op nationaal niveau (cf. Scharpf en Schmidt 2000), maar opent tegelijkertijd wellicht mogelijkheden voor nieuwe vormen van coördinatie op sub- of supranationaal niveau (vgl. Giddens 1998; Gray 1998).

Het vraagstuk van de handelingsrationaliteit is direct gerelateerd aan het coördinatievraagstuk en stelt de vraag wat actoren (individuen en collectiviteiten) motiveert. Ook hier is de vraag wat individualisering en globalisering betekenen voor de handelingsoriëntaties van actoren. Versterken deze processen het belang van utilistische nutoverwegingen, laten zij ruimte voor meer altruïstische overwegingen of is sprake van een verwevenheid van eigen belang en altruïsme, en zo ja, hoe ziet dat er dan uit onder de nieuwe condities? (vgl. Duyvendak en Hurenkamp 2004) Een hiermee samenhangende vraag is die naar de consequenties van dergelijke motiveringen voor het microniveau van de levensloop en voor het macroniveau van de samenleving. Dit betreft processen van voortgaande rationalisering (vgl. Ritzer 1993), eventueel afnemende solidariteit (vgl. Putnam 2000), de vorming van nieuwe collectiviteiten e.d.

Het bovenstaande in schema:

2.4 Een voorstel voor een nieuw onderzoeksprogramma

De verkenningscommissie bepleit een groot onderzoeksprogramma naar het thema: 'Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering'. Algemeen geformuleerd gaat het om sociologisch onderzoek naar de manieren waarop 'patronen van samenleven' (in termen van ongelijkheid, solidariteit, identiteit en rationaliteit) en 'patronen van 'samenwerken' (coördinatie, handelingsrationaliteit) veranderen en vorm krijgen onder condities van globalisering en individualisering. De algemene vraagstelling van het voorgestelde programma luidt: 'Hoe beïnvloeden processen van globalisering en individualisering sociale instituties en sociale relaties en welke gevolgen heeft dat voor ongelijkheid, solidariteit, identiteit en rationalisering en wat betekent dit voor de mogelijkheden tot coördinatie en voor de handelingsrationaliteit van actoren'?

Een dergelijk programma sluit nauw aan bij de internationale sociologie en bij de sterke kanten van de Nederlandse sociologiebeoefening. Binnen de onderzoeksschool ICS is veel expertise op het gebied van verklarend onderzoek naar vraagstukken van coördinatie en handelingsrationaliteit, binnen de ASSR is veel expertise op het terrein van transnationalisme en vraagstukken van identiteit en ongelijkheid. De verkenningscommissie is van mening dat een dergelijk onderzoeksprogramma een belangrijke impuls kan geven aan de Nederlandse sociologie. Ook voor andere maatschappijwetenschappen (antropologie, bestuurskunde, economie, policologie en – rechten) is dit een belangrijk programma.

Door het programma mede te focussen op vragen van coördinatie en handelingsrationaliteit wordt ook aansluiting gezocht bij ontwikkelingen in het onderzoek in andere disciplines (economie, bestuurskunde, politicologie en het recht) en bij de onderzoeksprogrammering door NWO (Bestuur in beweging, Voorbij het rationele model) en de Europese kaderprogramma's (Groeï, cohesie en bestuur in de kennissamenleving). Ook sluit het aan bij het nieuwe onderzoeksprogramma *National Law in a Globalising Society* van het nieuwe *Hague Institute for the Internationalisation of Law* (HIIL).

De verkenningscommissie heeft een aantal empirische invullingen voor ogen die een hoge mate van maatschappelijke en wetenschappelijke urgentie kennen. In de eerste plaats is vanuit het kader van het voorgestelde programma onderzoek naar de *levensloop* zeer goed mogelijk. In hoeverre veranderen levenslopen en biografieën van burgers en wat zijn hiervan de gevolgen voor de inrichting van arbeid, zorg en sociale zekerheid? Verder lijkt onderzoek naar de instituties van de nationale *verzorgingsstaat* vanuit dit perspectief van groot belang. Hoe worden de instituties van de verzorgingsstaat geraakt door processen van globalisering en individualisering en welke reacties zijn hierop waar te nemen (of meer normatief geformuleerd: welke reacties zijn mogelijk)? Verder lijkt het thema van transnationaliteit van toenemend belang. Wat zijn de gevolgen van migratie- en internationaliseringprocessen en hoe kunnen deze richting worden gegeven? Andere invullingen rondom primaire relaties of meer rationele organisaties zijn heel wel mogelijk en illustreren gelijk de vruchtbaarheid van het voorgestelde programma.

2.5 Empirische en theoretische vernieuwing

Begripsmatige vernieuwing

Processen van globalisering en individualisering zijn zo belangrijk omdat zij traditionele instituties zoals de nationale staat, het gezin of sociale klassen aantasten, en we ons daarom af moeten vragen of deze eenheden nog wel in alle gevallen de meeste geëigende zijn voor sociologische analyse. Veel sociologische begrips- en theorievorming is verbonden met de nationale staat, maar naar mate de centrale positie van de nationale staat aan erosie onderhevig is onder invloed van grensoverschrijdende activiteiten en oriëntaties van mensen, bedrijven en organisaties en van de overdracht van bevoegdheden aan internationale organisaties, heeft dit onvermijdelijk ook gevolgen voor de sociologische begrippen en theorieën (bijv. in de richting van het denken over de netwerksamenleving). Dat geldt ook voor het gebied van individualisering en primaire relaties. Het recent gestarte NWO-programma naar de bindende kracht van familierelaties is daarom een belangrijk programma voor het ontwikkelen van nieuwe inzichten over hedendaagse familie- en verwantschapsrelaties. Het onderzoeksprogramma ‘Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering’ stelt derhalve het methodologische nationalisme en de gedateerdheid van sociologische begrips- en theorievorming ter discussie (vgl. Smelser 1997; Esping-Andersen 2000; Beck 2001).

De noodzaak van een sociologisch onderzoeksprogramma waarin vraagstukken van globalisering en individualisering centraal staan vloeit mede voort uit de eenzijdigheid en beperktheid van hedendaagse analyses naar beide fenomenen. Vanuit

een geografisch perspectief is maatschappelijke schaalvergroting een proces waarbij mensen in steeds meer uitgestrekte geografische gebieden met elkaar vervlochten raken op basis van fysieke en virtuele verplaatsingen en op basis van economische, politieke en culturele betrekkingen. Op het moment dat de schaalvergroting ertoe leidt dat grenzen van nationale staten worden overschreden spreekt men van globalisering (zie Burgers 2004). Bij veel contemporaine beschouwingen over globalisering zijn echter drie kanttekeningen te plaatsten.

Ten eerste ontbreekt vaak een historisch perspectief. Globalisering is geen nieuw fenomeen. Wereldwijde, intercontinentale netwerken van handel en imperiale overheersing waren door toedoen van West-Europese zeevaarders en kolonisatoren al in de vijftiende en zestiende eeuw ontstaan. Muziekuitingen (wat nu klassieke muziek heet) overschreden al in de achttiende eeuw de grenzen van nationale Europese staten. Ook kan worden vastgesteld dat globaliseringprocessen lange tijd samen op zijn gegaan met processen van natievorming in Europa. Pas vanaf het laatste kwart van de twintigste eeuw lijken globaliseringprocessen nationale staatsfuncties aan te tasten en te verzwakken. De cruciale vraag is in hoeverre, in welke opzichten en onder welke condities dit optreedt en hoe dat per regio en per staat varieert. Een tweede kanttekening betreft de reductie van vraagstukken van globalisering tot specifieke dimensies: de economische dimensie (aard en gevolgen van de toename wereldhandel en het internationale kapitaalverkeer), de politieke dimensie (verhouding nationale staat en het ontstaan van inter-, supra- en transnationale beleidsniveaus) en de culturele dimensie (homogenisering, polarisering of hybridisering van cultuur). Deze drie dimensies zijn binnen verschillende disciplines (economie, politicologie, bestuurskunde, het recht en de culturele antropologie) object van studie. De betekenis van de sociologische invalshoek richt zicht vooral op de samenhangen tussen dergelijke dimensies en op de maatschappelijke gevolgen daarvan voor sociale groepen en bredere samenlevingsverbanden (vgl. Held 2003 en Wilterdink 2004).³

Een derde kanttekening betreft de normatieve en onbepaalde retoriek rond globalisering.⁴ Men is voor of tegen globalisering. Voor sommigen is het een demonisch proces dat leidt tot grotere ongelijkheden en culturele dominantie van

³ Naast de interdependenties tussen deze drie dimensies zijn ook andere interdependenties van belang. De ene heeft betrekking op de interdependenties tussen mensen in relatie tot gezondheidsvraagstukken (AIDS, SARS, BSE, genetische gemanipuleerd voedsel). De andere heeft betrekking op de natuurlijke leefomgeving van mensen. Nederland kan met uitstoot wel ver onder de norm zitten, maar als andere landen Kyoto aan hun laars lappen moeten de Nederlandse dijken wel omhoog. Over deze zaken is interdisciplinair onderzoek mogelijk met medici en geologen.

westerse landen over niet-westerse landen. Voor anderen is het een triomf van het kapitalisme. En voor weer anderen biedt het de belofte van bredere verbreiding van universele mensenrechten. Naast de waardegeladen retoriek is er het ongedifferentieerde en fatalistische perspectief op globalisering. Globalisering wordt niet zelden als een onafwendbaar proces beschouwd dat het leven van elk individu beïnvloedt. Maar is dat zo? En over welk aspect van globalisering spreken we? Het is van belang om processen van globalisering te analyseren met behulp van afgebakende onderzoeksvragen die zich richten op verschillende aspecten van globalisering (Holton 1998; Burgers 2004).

De bovenstaande kanttekeningen zijn ook van toepassing op het debat over individualisering. Ook daarin ontbreekt niet zelden een historisch perspectief. Ook daarin zien we dat het vraagstuk van individualisering vaak verengd wordt tot enkele thema's, zoals veranderingen in familierelaties en moraal. En ook daarin domineert een normatieve toon (denk aan de discussie over waarden en normen).⁵ Een sociologisch perspectief onderkent echter dat individualisering een sociaal en cultureel proces is dat al sinds eeuwen in de westerse samenleving werkzaam is en dat individualisering méér is dan het betekenisverlies van het traditionele gezin of het ontstaan van een individualistische moraal. Individualisering is het proces van het veranderen en het ten dele verzwakken van traditionele instituties (arbeid, familie, nationale staat, religie en sekserollen) als integrerende – en identiteitsverlenende kaders. Het gevolg daarvan is dat burgers, meer dan voorheen, zelf invulling moeten en kunnen geven aan hun eigen levenswijze en biografie. Natuurlijk zij hier opgemerkt dat dit niet hoeft te leiden tot meer diversiteit. Soms lijkt eerder het tegenovergestelde het geval. De sociologische inbreng ligt erin om de aard en reikwijdte van individualiseringsprocessen te analyseren en de sociale gevolgen voor sociale groepen en bredere samenlevingsverbanden in kaart te brengen. Daarvoor is nauwgezet empirisch onderzoek nodig naar deelaspecten van individualisering en naar de samenhangen tussen veranderingen in sociale afhankelijkheden en veranderingen in identiteit en moraal.

Het is van belang om vraagstukken van identiteit in een dynamisch perspectief te analyseren. Mensen identificeren zich met verschillende zaken (hun zelf, gezin, klasse, etnische groep, woonplaats, het land waarvan ze een paspoort hebben, Eu-

⁴ Zie onder andere: Waters (1995), Bauman (1998), Holton (1998) en Held (2003).

⁵ Zie voor een sociologisch perspectief op individualisering: Schnabel (1999), Bauman (2001), Beck en Beck-Gernsheim (2002) en Duyvendak (2004).

ropa, Wereldburgerschap, et cetera). Deze identificaties die voortdurend aan veranderingen onderhevig zijn, vormen de identiteit van mensen (cf. Bauman 2004).⁶

Nieuwe onderzoeksvragen

De vier hoofdvragen van de sociologie bieden een analytisch kader om globalisering- en individualiseringsprocessen te onderzoeken, zowel voor aspecten daarvan als voor specifieke samenhangen. Zij bieden ook een logisch kader voor het formuleren van nieuwe vragen (Ultee 2005). In het navolgende wordt – slechts bij wijze van illustratie – een aantal onderzoeksvragen geformuleerd dat voortvloeit uit de hoofdvragen van de sociologie. Het merendeel van de vragen is geformuleerd in de KNAW-conferentie over de toekomst van de sociologie (zie Engbersen en De Haan 2006). Vanzelfsprekend is nadere toespitsing en uitwerking geboden, maar de onderstaande vragen zijn indicatief voor de vruchtbaarheid en relevantie van een onderzoeksprogramma waarin globalisering en individualisering centraal staan.

Een eerste cluster van vragen richt zicht op de relatie tussen globalisering en (on)gelijkheid. Het gaat hierbij om trends in sociale ongelijkheid op nationaal en internationale niveau. Hoe ontwikkelen internationale ongelijkheden zich en wat is de samenhang met ongelijkheden op nationaal niveau. Worden oude ongelijkheden binnen westerse natiestaten in toenemende mate gestructureerd langs de lijnen van mondiale ongelijkheid? Leidt globalisering onder invloed van nieuwe migratiestromen tot nieuwe ongelijkheid binnen natiestaten en grote steden, bijvoorbeeld tussen legale burgers en illegale vreemdelingen?

Een tweede cluster van vragen richt zich op de relatie sociale ongelijkheid en individualisering. Impliceert individualisering een zekere democratisering van sociale ongelijkheid (via toegenomen arbeids- en relationele onzekerheid) of blijven er nog altijd substantiële verschillen bestaan tussen sociale klassen (Crompton 1993). Een ander vraagstuk betreft de gevolgen van individualisering voor de vormgeving van beleid. Ondermijnt individualisering de legitimiteit van verzorgingsstatelijke arrangementen of dienen deze anders vorm te krijgen (bijv. langs lijnen van de levensloop).

Een derde cluster van vragen betreft het vraagstuk van sociale cohesie en solidariteit. Een centrale vraag is of mondiale marktwerking (een drijvende kracht achter globalisering) nationale instituties ondermijnt en in hoeverre er nieuwe overkoepelende transnationale autoriteiten ontstaan die (negatieve) gevolgen van globalisering weten te reguleren. Of wordt juist het 'nationale' en het 'lokale' belangrijker

⁶ Bauman (2001: 152): 'Perhaps instead of talking about identities, inherited or acquired, it would be more in keeping with the realities of the globalizing world to speak of identifications, a never-ending, always incomplete, unfinished and open-ended activity in which we all, by necessity or by choice, are engaged.'

onder invloed van globalisering? Daarnaast vormen de sociale gevolgen van het toenemen van grensoverschrijdende activiteiten en loyaliteiten (transnationalisme) van personen en bedrijven een belangrijk onderzoeksonderwerp. Een vierde cluster van vragen heeft betrekking op de gevolgen van individualisering voor de sociale cohesie en voor solidariteit. Wat betekenen flexibilisering en individualisering van de arbeid voor het draagvlak van de verzorgingsstaat, voor de inrichting van het arbeidsbestel en voor de klassenverhoudingen? Vraagstukken rond de gevolgen van veronderstelde toegenomen vrijheid ten gevolge van individualisering zijn evenzeer van belang: bijvoorbeeld onderzoek naar de oorzaken en bestrijding van criminaliteit.

Een vijfde cluster van vragen richt zich op globalisering en identiteitsvorming. Natiestaat en identiteit zijn lange tijd als vanzelf met elkaar verbonden geweest (Poole 1999). Dat is niet meer het geval. Een eerste centrale vraag is die naar de effecten van de afzwakking van nationale staten voor de saillantie van nationale identiteiten van burgers. Nemen onder invloed van globalisering nationale identiteiten in betekenis af, terwijl die van subnationale (bijvoorbeeld stedelijke of regionale) en transnationale identiteiten (bijvoorbeeld Europees of wereldburgerschap) juist toenemen? Een tweede centrale vraag is die naar de gevolgen voor de culturele diversiteit. Sommigen zijn van mening dat globalisering leidt tot culturele homogenisering (dominantie van Amerikaanse cultuur, wegvallen van lokale culturen), terwijl anderen juist vormen van culturele en religieuze polarisatie waarnemen, en weer anderen het ontstaan van culturele mengvormen en het optreden van versmelting (Holton 2000).

Een zesde cluster van vragen richt zich op de gevolgen van individualisering voor de identiteitsvorming. Een belangrijke vraag is welke identiteiten onder invloed individualisering precies belangrijker en minder belangrijk worden. Vanouds veronderstellen veel sociologen dat door individualisering 'zelfidentiteiten' aan belang winnen, terwijl collectieve identiteiten (georganiseerd rond bijvoorbeeld klasse, religie of nationaliteit) juist aan belang inboeten (Giddens 1991 en Bauman 2004). Recent lijkt een tegenbeweging op gang gekomen met een herleving van aandacht voor nationale identiteiten.

Een zevende cluster van vragen richt zich op processen van globalisering en rationalisering. Betekent economische globalisering een mondialisering van instrumentele rationaliteit of blijft er ruimte voor lokale tradities en in welke mate? Leidt globalisering tot het ontstaan van een kennis- en netwerksamenleving en wat betekent dit voor (nationaal) sociaal- en economisch beleid? Een achtste cluster van vragen richt zich ten slotte op de mogelijke gevolgen van individualisering voor de plaats en betekenis van rationaliteit, beleid en stuurbaarheid in hedendaagse

samenlevingen. Ondermijnt individualisering de mogelijkheid tot het voeren van beleid? Welke gevolgen heeft individualisering voor wederzijdse loyaliteiten tussen actoren en organisaties? Als een meer calculerende houding ingang heeft gevonden wat zijn hier dan de oorzaken van en welke gevolgen zijn te verwachten?

Naast onderzoek naar aspecten van globalisering en individualisering verdient het aanbeveling om de wederzijdse beïnvloeding tussen globalisering en individualisering te analyseren. Hebben we te maken met twee naast elkaar opgaande processen die elkaar bevorderen? Wordt individualisering door globalisering bevordert, of is het juist andersom? Is dit tijd- en plaatsgebonden (bijv. voor Nederland anders dan voor China?) Een andere vraag die zich opdringt is in hoeverre globalisering tegenkrachten oproept tegen individualisering die zich uiten in nieuwe vormen van collectieve binding, al of niet in nationale staten en al of niet democratisch. Het zijn vragen die om nieuw onderzoek vragen.

Interdisciplinariteit en theoretische vernieuwing

In het voorgaande is gewezen op het belang van een sociologische invalshoek. Dit impliceert geen afwijzing van interdisciplinariteit. In veel sociologisch onderzoek wordt gebruik gemaakt van theorieën en methoden uit andere disciplines. Er is een vanzelfsprekende verbinding tussen de sociologie en andere gedrags- en maatschappijwetenschappen bij het beantwoorden van de hoofdvragen van de sociologie: sociale cohesie (bijvoorbeeld politicologie, bestuurskunde en antropologie), sociale ongelijkheid (bijvoorbeeld economie), rationalisering en modernisering (bijvoorbeeld antropologie, geschiedenis en rechten) en identiteit (bijvoorbeeld antropologie en psychologie). De twee Nederlandse onderzoeksscholen waarbinnen de meeste academische sociologen participeren kenmerken zich momenteel door een brede interdisciplinaire inbedding. Binnen de ASSR vindt samenwerking plaats met antropologen, politicologen, niet-westerse sociologen en historici; binnen ICS vindt vooral samenwerking plaats met economen, psychologen en demografen. Ook binnen diverse masteropleidingen vindt samenwerking tussen disciplines plaats.

In het werkplan voor deze toekomstverkenning is de vraag opgenomen naar de rol van interdisciplinariteit. De commissie onderkent dat interdisciplinariteit van betekenis is voor wetenschappelijke vooruitgang. Door menging en confrontatie met andere disciplines kan theoretische vernieuwing ontstaan (Collins 1994, Engbersen 2002). De Nederlandse sociologie laat zien dat in de voorbije decennia vruchtbare mengingen zijn ontstaan tussen sociologie en disciplines als economie, antropologie, demografie, politicologie, psychologie, geschiedenis en wiskunde.

Wij wijzen in het bijzonder op nieuwe ontwikkelingen in de economische sociologie (Raub 2004 en Heilbron 2004). Verder zijn vruchtbare verbindingen te zien tussen sociologie en antropologie over vraagstukken van transnationalisme, identiteit, religie en solidariteit (Komter 2005)⁷; tussen sociologie, bestuurskunde en politicologie op het terrein van sociaal beleid en de ontwikkeling van verzorgingsstaten (Visser en Hemerijck 1997); tussen sociologie en demografie op het terrein van familierelaties⁸ en tussen sociologie en geschiedenis.⁹ In de bundel *Balans en toekomst van de sociologie* (Engbersen en De Haan 2006) vindt men diverse voorbeelden van interdisciplinariteit.

De toekomst van de sociologie is er daarom ook van één interdisciplinariteit, maar niet één van opgelegde interdisciplinariteit. Het is een interdisciplinariteit die van onderop ontstaat als onderzoekers de raadsels van het samenleven proberen op te lossen.¹⁰ Vooruitgang in de sociologie impliceert echter nadrukkelijk dat sociologen kennis moeten nemen van inzichten uit andere disciplines (Van Tuijthof 2004). De huidige samenwerking sociologen met onderzoekers uit andere disciplines biedt daarvoor een garantie. Tegelijkertijd moet er voor worden gewaakt dat het sociologisch gedachtegoed vervaagt onder invloed van lokale onderzoekscholen en onderzoeksmasters.

Langs bovengenoemde lijnen van interdisciplinariteit ziet de verkenningscommissie ook mogelijkheden tot theoretische vernieuwingen in het voorgestelde onderzoeksprogramma naar 'Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering.' Het is naar de mening van de verkenningscommissie van wezenlijke betekenis dat samengewerkt wordt met andere disciplines (waaronder antropologie, bestuurskunde, economie, politicologie, rechten etc.). Nieuwe ontwikkelingen binnen de (institutionele) economie zijn van groot belang voor sociologisch onderzoek naar coördinatie en handelingsrationaliteit. Ook de hernieuwde aandacht voor vraagstukken van transnationalisme, identiteitsvorming en religie, zoals die vorm heeft gekregen in een samenwerking tussen sociologen en antropologen in de ASSR, is voor het voorgestelde onderzoeksprogramma van betekenis. Ten slotte zijn ook ontwikkelingen in het denken over instituties binnen de politicologie en de bestuurskunde van betekenis voor het voorgestelde onder-

⁷ Zie ook een NWO-programma als 'The Future of the Religious Past'.

⁸ Zie het NWO-onderzoeksprogramma 'De bindende kracht van familierelaties'.

⁹ Bekende voorbeelden zijn De Swaan (1988) en Goudsblom (1992). Zie ook de contemporaine beschouwing van Schuyt en Taverne (2000) over de naoorlogse verzorgingsstaat.

¹⁰ Urry (2000: 210) schrijft in *Sociology beyond societies*: '(...) innovation does not principally result from those scholars who are firmly entrenched within disciplines, nor from those practising rather general 'interdisciplinary studies'. Rather, innovation results from academic mobility across disciplinary borders (...).'

zoeksprogramma naar ‘Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering’.

Een belangrijke overeenkomst tussen deze voorbeelden van theoretische vernieuwing is dat ze alle drie het sociologische perspectief toepassen op vraagstukken van economische rationaliteit, identiteit en politiek-bestuurlijke instituties. Door de maatschappelijke en historische inbedding van deze verschijnselen te benadrukken was theoretische vernieuwing mogelijk in de economie, de antropologie, de bestuurskunde en de politicologie. De verkenningscommissie ziet nu *omgekeerd* belangrijke mogelijkheden voor theoretische vooruitgang in de sociologie door deze vernieuwingen weer in de sociologie te integreren.

2.6 Aanbevelingen

De verkenningscommissie wil ten behoeve van een vruchtbare toekomst voor het sociologisch onderzoek de volgende aanbevelingen doen:

- 1 Het verdient aanbeveling om een omvattend onderzoeksprogramma te ontwikkelen naar ‘Samenleven en samenwerken onder condities van globalisering en individualisering.’ In een dergelijk onderzoeksprogramma kan vruchtbaar worden samengewerkt met andere gedrag- en maatschappijwetenschappen.**

De verkenningscommissie beveelt aan om op korte termijn in samenwerking met de Sociaal Wetenschappelijke Raad/KNAW en andere relevante partijen voorbereidingen te treffen voor een sociologisch onderzoeksprogramma naar globalisering en individualisering en dit programma te focussen op een vernieuwde formulering van de klassieke vragen van de sociologie in samenhang met vragen naar veranderingen in coördinatie en handelingsrationaliteit.

- 2 Vier velden van onderzoek verdienen aandacht en financiering: (1) processen van schaalvergroting en de veranderende betekenis van nationale staten, (2) cohesie en anomie, (3) oude en nieuwe ongelijkheden en (4) cultuur en identiteit. Ze vormen de kern van de internationale sociologiebeoefening.**

Met deze aanbeveling dringt de verkenningscommissie Sociologie erop aan om substantieel aandacht te besteden aan deze thema's en hun onderlinge relaties. Daarvoor dienen voldoende middelen en een adequate onderzoeksprogrammering te worden gerealiseerd. Universiteiten onderzoeksscholen, NWO en andere partijen (departementen) hebben daarvoor ieder een eigen verantwoordelijkheid.

3. Sociologie, beleid en maatschappij

3.1 Inleiding

De sociologie in Nederland is van oudsher sterk op haar maatschappelijke rol georiënteerd geweest. Zo zag de Nederlandse sociografie het onder meer als haar taak en binnen haar mogelijkheden om een bijdrage te leveren aan de modernisering van de Nederlandse samenleving, bijvoorbeeld via het ISONEVO, het eerste sociaal wetenschappelijk onderzoeksinstituut in Nederland. Met onderzoeken naar de maatschappelijke positie van de jeugd, de samenlevingsopbouw in de nieuwe polders of het verloop van de hulpverlening en de wederopbouw na de watersnoodramp van 1953 leverde de sociografie/sociologie een eerste bijdrage aan het maatschappelijke debat en de ontwikkeling van het beleidsonderzoek (Gastelaars 1985).

Ook de moderne 'analytische' sociologie (Van Doorn en Lammers 1959) zag een belangrijke maatschappelijke taak weggelegd voor het sociologisch onderzoek. De *moderne* sociologen pretendeerden met een betere wetenschappelijke onderbouwing van de sociologie een grotere bijdrage te kunnen leveren aan de ontwikkeling van het beleid en daarmee aan de modernisering van de Nederlandse samenleving dan de toentertijd sterk sociografische, vaak verzuilde en nog weinig empirisch-theoretische academische sociologie. De nieuwe, meer op de Amerikaanse traditie gebaseerde visie op de sociologiebeoefening werd al vroeg uitgedragen in de *Sociologische Gids*¹¹ en lag ook ten grondslag aan de oprichting van de sterk op maatschappelijke vraagstukken en op beleid georiënteerde sociologie-opleiding aan de, toen nog, Nederlandse Economische Hogeschool onder het bouwdecanaat van Van Doorn. Ook de oprichting van het Sociaal en Cultureel Planbureau in 1973 met zijn kwantitatieve en statistische benadering past in deze benadering van de sociologie.

Naast de beschrijvende en sterk op lokale gemeenschappen gerichte sociografie (eerder verbonden met de huidige sociale geografie dan met de sociologie van nu) bestond er tot in de jaren zeventig een sterk op de Duitse sociologie gebaseerde historiserende sociologie met een beschouwend karakter. Geleidelijk zou deze plaats maken voor de civilisatietheorie en de figuratiesociologische benadering van Norbert Elias. Voor beleidsdoeleinden heeft deze benadering minder betekend dan voor het debat over de wijze waarop de geschiedenis van de modernisering van de samenleving en de burger geïnterpreteerd zou moeten worden.

Met de explosieve groei van de aantallen sociologiestudenten in de jaren zestig en begin jaren zeventig trad, in een snel polariserend maatschappelijk klimaat,

¹¹ Zie vooral de programmatisch bedoelde redactionele 'beginselverklaring' in het eerste nummer van de *Sociologische Gids*, 1953-1

ook een sterke politisering van de sociologie op, variërend van de intellectualistische kritische theorie van de Frankfurter Schule tot de actionistische marxistische sociologie. Deze politisering, die meer in woorden dan in onderzoek en geschriften is neergeslagen, heeft de Nederlandse sociologiebeoefening publiekelijk weinig goed gedaan. Hoewel de periode van politisering slechts van korte duur was en de sociologiebeoefening in de tweede helft van de jaren zeventig alweer in een minder partijdig vaarwater terecht kwam, is het beeld van een gepolitiseerde sociologiebeoefening en van per definitie 'linkse' sociologen lang blijven hangen.

Sinds het midden van de jaren zeventig is het aantal studenten in de sociologie sterk gedaald met wat kleine uitschieters naar boven en beneden. De laatste jaren nemen de studentenaantallen weer toe. Sociologie geldt nu als een kleine studierichting die ook niet meer op alle universiteiten wordt aangeboden. Voor een goed begrip van de positie van de sociologie tot eigenlijk zelfs het begin van de jaren tachtig is het van belang te beseffen dat de uitvoering van wetenschappelijk onderzoek op de universiteiten vooral een kwestie van individuele belangstelling en voorkeur was. In die tijd waren promoties zeldzaam, er was geen opleiding tot onderzoeker en systematische onderzoeksprogramma's ontbraken eveneens (zie ook Rademaker 1979). Onderzoek vond in hoofdzaak juist buiten de universiteiten plaats, bij marktonderzoekbureaus, gemeentelijke sociografische diensten, het CBS, thematisch gespecialiseerde onderzoeksinstituten (godsdienst, gezondheidszorg, cultuur, welzijn, arbeid, gezin, enz.) en niet te vergeten het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. Het is het ministerie van CRM geweest dat de sociologie en de sociologen hun plaats in het kader van het overheidsbeleid heeft gegeven. In het bijzonder op het brede gebied van het welzijn is dat heel sterk het geval geweest.¹²

In de jaren tachtig werd de sociologie weer 'objectiever' van karakter en werd het beleidsvoorbereidende en beleidsondersteunende karakter dominanter. Geleidelijk aan verschuift het accent dan meer in de richting van de beleidsevaluatie, ook in de ex-ante vorm. Sinds het herstel van de sociologie in de jaren tachtig en de oprichting van aio-netwerken in 1986 als voorlopers van de onderzoeksscholen ASSR, ICS en AWSB, staat zij maatschappelijk aan twee tegenstrijdige ontwikkelingen bloot. Enerzijds is veel van het sociologische gedachtegoed gemeengoed geworden, onder andere door de uitwaaiing van haar afgestudeerden naar vrijwel alle maatschappelijke sectoren, de overheid en ook het bedrijfsleven, maar ook door de overname door andere wetenschappen van sociologische vraagstellingen, methoden en theorieën. Zoals de sociologie zich met elementen uit de psychologie, de

¹² Zie De Haan en Duyvendak (2002).

economie en de geschiedenis verrijkt heeft, zo is omgekeerd ook in veel andere wetenschappen (economie, rechten, bestuurskunde, bedrijfskunde, literatuurwetenschap, theologie, geneeskunde, geschiedenis, kunstgeschiedenis) een sterke oriëntatie op sociaal-wetenschappelijke vragen gekomen en heeft men zich ook veel van het sociologische gedachtegoed eigen gemaakt. Dat gebeurde ook zonder dat sociologen daar in persoon bij betrokken waren. Veel sociologische begrippen en verklaringen zijn ook maatschappelijk zo geaccepteerd geraakt, dat ze tot alledaagse kennis zijn geworden. Dit succes heeft niet alleen positieve gevolgen gehad voor de sociologie. Het verwijt dat de sociologie vooral grossiert in *common sense* kennis is onder dergelijke omstandigheden snel gemaakt, al gebeurt dat tegenwoordig weer minder dan tien of twintig jaar geleden.¹³

De pretenties van de sociologen zijn ook minder geworden en de kritiek richt zich nu in het algemeen op de 'deskundige' in het algemeen, voorzover althans diens kennis weinig toevoegt aan het debat of bijdraagt tot de verheldering van een vraagstuk.

De kritiek op de sociologie heeft verrassenderwijs een snel groeiende praktijk van sociaal beleidsonderzoek, waarin sociologen en sociologische onderzoeksinstituten een belangrijke rol spelen, niet in de weg gestaan. Ondanks de kritiek op het sociologisch denken blijkt er een grote behoefte te bestaan aan sociaal wetenschappelijke, beleidsrelevante kennis. Er is ook een markt voor, waar op jaarbasis alleen al in Nederland ettelijke honderden miljoenen euro's omgezet worden. Er heeft zich kortom een *vermaatschappelijking* van de sociologie en aanverwante sociale wetenschappen voltrokken die gepaard gaat met een *verwetenschappelijking* van het beleidsproces. In beide ontwikkelingen heeft de sociologie een belangrijke rol gespeeld en beide ontwikkelingen bevatten uitdagingen voor de toekomst van de sociologie. De toegenomen academisering van de universitaire sociologie met zijn meer wetenschapsintern gerichte vragen betekent overigens wel dat ten dele de afstand tot het maatschappelijk debat en het beleidsproces weer toeneemt.

In dit hoofdstuk gaan we nader in op de maatschappelijke rol van de sociologie. Die rol kan worden beschouwd als een van de sterke kanten van de sociologie, maar levert ook risico's op voor de maatschappelijke waardering van de sociologie.

3.2 De maatschappelijke rol van de sociologie

Sociale verandering is een centraal onderwerp in de sociologie. Waar verandering een thema is, worden sturing en maakbaarheid dat ook. De sociologie zal dus altijd

¹³ Zie De Swaan (1985). Zie ook Laeyendecker (1986). Zie voor Amerika Wrong (1990).

geconfronteerd worden met vragen naar de aanpak van sociale problemen. Zeker de laatste jaren staan maatschappelijke vraagstukken die nauw aan de sociologie raken weer hoog op de agenda. Problemen van sociale cohesie, emancipatie, solidariteit, integratie of multiculturaliteit, maar ook vraagstukken van beheersing en inrichting van organisaties en beleid zijn in belangrijke mate sociologische vraagstukken. Sociologen hebben dan ook altijd, als onderzoeker, als adviseur en als ‘maatschappijdeskundige’ een rol gespeeld in het maatschappelijk debat over deze zaken, maar zij hebben zeker in de opinievorming ook steeds meer anderen naast zich te accepteren.¹⁴ Nieuwe disciplines als de bestuurskunde en steeds vaker ook mensen van het vrije woord, journalisten en columnisten, begeven zich op hetzelfde domein als de sociologie en hanteren vaak ook sociologische categorieën.

De maatschappelijke rol van de sociologie – in het duiden van nieuwe ontwikkelingen en het doordenken en evalueren van beleidsinterventies – is actueler dan ooit. Internationale ontwikkelingen als migratie, mondialisering en europeanisering en sociaal-economische ontwikkelingen als individualisering en emancipatie hebben ingrijpende maatschappelijke gevolgen, veroorzaken in toenemende mate nieuwe sociale problemen en vragen om een andere, vernieuwde beleidspraktijk. Het past de sociologie en de Nederlandse sociologen deel te nemen aan het debat over deze vraagstukken. Uiteraard kan er geen sprake zijn van een claim van de sociologie of de sociologen op het bespreken van deze vraagstukken. De waarde van de sociologische inbreng moet juist uit de kwaliteit van de bijdragen zelf blijken en uit het oordeel van anderen over de zinvolheid en bruikbaarheid ervan.

Ook in de Nederlandse politiek spelen sociologen een rol (denk aan Van Kemenade, Van Dam, Peper, Fortuijn), niet als onderzoeker of wetenschapper, maar wel gebruik makend van hun wetenschappelijke kennis en achtergrond. Dat zal in het ene geval tot een meer technocratische benadering en in het andere geval tot vooral een maatschappijkritische aanpak leiden. Dit betekent overigens zeker niet dat de sociologie een bijzondere deskundigheid heeft op het gebied van de oplossing van problemen of het ontwerpen van alternatieven. Anders dan psychologie, economie of rechten kent de sociologie geen eigen handelingspraktijk. Anders dan de psychologie omvat de sociologie ook niet een eigen professie. De sociologie heeft wel laten zien hoe en onder welke voorwaarden een professie tot ontwikkeling kan komen en die kennis is door naar vestiging en erkenning strevende professies strategisch gebruikt.

In de sociologie heeft zich echter wel net als in de psychologie, rechten en economie een ontwikkeling voorgedaan waarin zich een onderscheid heeft kunnen

¹⁴Zie hiervoor Gabriëls (2001), zie ook De Haan (2004).

aftekenen tussen degenen voor wie de sociologie vooral een specifieke variant van academische vorming is geweest – een basis voor zeer onderscheiden vormen van beroepsuitoefening op een bepaald niveau – , degenen die in een praktijk- of beleidsomgeving de verworven kennis op methodisch en theoretisch gebied instrumenteel inzetten en degenen die de vooruitgang van het vak zelf als doel hebben. Aan het intern-wetenschappelijke debat neemt alleen de laatste groep deel, aan het maatschappelijke debat kunnen uiteraard ook de andere groepen deelnemen

Het recente debat over het onderzoek naar de integratieproblematiek, onder andere naar aanleiding van het parlementaire onderzoek van de commissie Blok, illustreert echter ook de risico's van een maatschappelijke oriëntatie. Gegeven de beperkingen die aan sociaal-wetenschappelijk onderzoek kleven en de pendulebewegingen waaraan politiek en beleid altijd onderhevig zijn, liggen de verwijten voor de hand: wijsheid achteraf, gebrek aan toepasbaarheid, een teveel aan politieke correctheid, het miskennen dan wel het overschatten van een probleem. Tegelijkertijd blijkt dat sociologen die zich destijds minder politiek correct hebben opgesteld, in politiek en beleid ook weinig weerklank voor hun inzichten hebben gevonden. Dat heeft ook weer zijn invloed op de kans dat onderzoek met een minder in de geest van de tijd passende vraagstelling in opdracht wordt gegeven of financieerbaar zal blijken te zijn. Kortom: een maatschappelijke oriëntatie lijkt onontbeerlijk, maar is niet zonder risico's.

3.3 Beleidsonderzoek

Een maatschappelijk georiënteerde sociologie is niet alleen zichtbaar in het intellectuele debat, maar doet ook actief onderzoek naar maatschappelijke vraagstukken. Dit onderzoek legitimeert haar rol en positie in het debat. Veel van dit onderzoek zal beleidsonderzoek zijn, gefinancierd uit de derde-geldstroom of uit de eigen middelen van de organisatie waar de socioloog werkt. Dergelijk, overigens vaak theoriearm onderzoek, vormt een belangrijke bron van kennis van de sociale werkelijkheid en dient daarom niet al bij voorbaat als niet-wetenschappelijk of als *quick and dirty* terzijde geschoven te worden. De Nederlandse sociologie heeft een traditie hoog te houden waar het gaat om beleidsonderzoek. Niet alleen wordt er in Nederland veel beleidsonderzoek verricht, onder andere door instanties als het CBS, het SCP en het WODC, maar ook door instituten als NIDI/KNAW en TNO en door een veelheid van private onderzoeksbureaus en marktonderzoekbureaus (zoals NIPO, Research voor Beleid en Motivaction), er is ook altijd grote aandacht geweest voor de kwaliteit en de versterking van het beleidsgerichte onderzoek.

Beleidsrelevantie of toepasbaarheid werd, onder andere door het werk van Van de Vall, een zelfstandig criterium waaraan onderzoek werd getoetst (Van de Vall 1980 en Van de Vall en Leeuw 1987). Van de Valls pleidooi voor een professioneel

paradigma van beleidsonderzoek, gedragen door de notie van implementaire validiteit, is echter niet aangeslagen. Het beleidsonderzoek heeft zich niet ontwikkeld in de richting van grotere implementaire validiteit en een eigen paradigma. Dat doet aan het praktische belang van goed beleidsonderzoek echter niets af. Dat onderzoek kan helpen de kaders en de randvoorwaarden voor het beleid adequater vast te stellen, het beleidsproces zelf te volgen en in kaart te brengen, de resultaten van het beleid te meten en vervolgens het beleid te evalueren. De doelstelling van het onderzoek in al deze fasen is bij te dragen aan de verhoging van de rationaliteit en effectiviteit van beleid.

Gegeven de betekenis van beleidsonderzoek voor ook het academisch onderzoek acht de verkenningscommissie een goede relatie tussen de universitaire sociologie en de niet-universitaire sociologie van belang. Laatstgenoemde kan van de universitaire sociologie profiteren door nadrukkelijker gebruik te maken van nieuwe wetenschappelijke inzichten en van ontwikkelingen in theorievorming en onderzoeksmethoden. De universitaire sociologie kan op haar beurt profiteren van de beleidssociologie. Deze kan haar niet alleen van data voorzien, maar ook van de mogelijkheid om theorie en methode toe te passen (Goldthorpe 2004). Voorwaardelijk aan een goede relatie tussen de universitaire sociologie en de beleidssociologie is het in stand houden van een Nederlandse, wetenschappelijke sociologische gemeenschap waarin beide typen sociologiebeoefenaren vertegenwoordigd zijn en waarbinnen uitwisseling van kennis en ideeën plaats kan vinden. Ook toegankelijkheid van onderzoeksresultaten via Nederlandstalige- en/of op Nederland georiënteerde media is hiervoor een noodzakelijke voorwaarde.

De academische sociologie is in Nederland hoofdzakelijk in twee onderzoekscholen georganiseerd, daarbuiten is er nauwelijks sprake van organisatie. Veel sociologen die buiten de universiteit werkzaam zijn, maken deel uit van een 'gemeenschap' die zelf niet uit sociologen bestaat of werken op terreinen die voor hen als forum belangrijker zijn (bijv. onderwijs, arbeid, gezondheidszorg) dan het forum van de sociologische vakgenoten. Anders dan (een deel van) de psychologen hebben sociologen geen duidelijke beroepsidentiteit en ook geen sterke vereniging ter behartiging van hun belangen en ter bewaking van hun professionaliteit. De Nederlandse Sociologische Vereniging is ook in de ogen van de eigen beroepsgroep niet goed vergelijkbaar met het Nederlands Instituut van Psychologen, laat staan met een organisatie als de Koninklijke Nederlandse Maatschappij tot Bevordering en Geneeskunst (KNMG). Dat is niet noodzakelijkerwijs een tekort, het wijst er gewoon op dat de maatschappelijke positie van de socioloog een andere is. De sociologie kent geen eigen professie en geen eigen cliëntèle. Sociologen moeten het in de praktijk vaak van een dubbele deskundigheid hebben: de kennis van hun eigen vak en de kennis van het gebied of de sector waarin ze werken.

Het voorgaande pleidooi voor een plaats voor een beleidsgeoriënteerde sociologie naast en in aanvulling op een meer academisch georiënteerde sociologie is geen pleidooi voor de ontwikkeling van *evidence based policy* (een aan de medische wetenschap ontleende term: *evidence based medicine* in plaats van *experience based medicine*). De idee van *evidence based policy* eist veel, wellicht te veel van het sociaal beleidsonderzoek (ook de geneeskunde is trouwens maar voor een beperkt deel echt *evidence based*), maar vooral eist hij te veel van de beleidsmaker: continuïteit, consistentie, eenduidigheid en geduld. Belangrijker voor het sociaal beleidsonderzoek is wellicht de ontwikkeling van goede methoden van (evaluatie)onderzoek en het gebruik maken van de kennis die over een onderwerp binnen de sociologie, maar ook breder, binnen andere verwante disciplines is ontwikkeld. Interessant in dit verband is dat de *evidence based medicine* wel gebaseerd is op een gemeenschappelijk paradigma (proefondervindelijk aangetoonde effectiviteit), maar zeer theorie-arm is. In de praktijk is de beleidssociologie dat vaak ook, maar dat geldt nog al te vanzelfsprekend als een tekort.

3.4 Maatschappelijke oriëntatie

De sociologie herbergt meerdere perspectieven. Er zijn drie hoofdlijnen onderscheiden: een op theorievorming en toetsing gerichte verklarende sociologie, een op beschrijving en exploratie gerichte interpretatieve sociologie en een op toepassing en verbetering gerichte praktijk- en beleidsgeoriënteerde sociologie (Erikson 1997). Geen van deze drie sociologieën kan echter bestaan zonder een oriëntatie op maatschappelijke vraagstukken. Deze vinden zij onder andere in de meer praktische vorm van sociologiebeoefening die in talloze onderzoeks- en beleidsinstellingen wordt verricht en waar op wetenschappelijk verantwoorde wijze gedetailleerde en omvangrijke databestanden worden opgebouwd en bovendien ook veel kennis aanwezig is over bepaalde maatschappelijke gebieden en problemen.

Zowel de verklarende, als de interpretatieve en de beleidsgeoriënteerde sociologie kan maatschappelijke invloed niet worden ontzegd. Niet alleen langs de directe lijn van een 'kundige' toepassing van sociologische kennis en methoden – de route van de sociaal ingenieur – maar ook langs de lijn van het maatschappelijke, overigens niet exclusief sociologische, debat. Participatie in het maatschappelijk debat is onontkoombaar en onontbeerlijk voor een maatschappijwetenschap als de sociologie. Het sociaal beleidsonderzoek -vaak in opdracht van derden- is de tweede route waarlangs de maatschappelijke invloed sociologie vorm krijgt. De verkeningscommissie wil daarom een lans breken voor het blijvend belang van dergelijke vormen van sociologiebeoefening.

Uit deze schets vloeien een aantal conclusies voort. In de eerste plaats ontleent de sociologie evenals andere wetenschappen als de psychologie, het recht of de geneeskunst haar positie mede aan de maatschappelijke rol die zij vervult. Voor de toekomst van de sociologie in Nederland is het daarom van belang dat zij haar maatschappelijke rol kan blijven vervullen. Dit vergt voorts een blijvende betrokkenheid bij beleids- en op maatschappelijke problemen georiënteerd onderzoek, onder erkenning van het belang van een meer academische sociologie. Dit vergt ook een oriëntatie op meerdere fora: naast het internationale wetenschappelijke forum, het (Europees en nationaal georganiseerde) forum van beleidsonderzoek en het publieke forum van het maatschappelijk debat. De verkenningcommissie sluit hiermee nadrukkelijk aan bij het recente KNAW-rapport (2005) *Judging research on its merits* waarin een zelfde standpunt wordt ingenomen. Verder kan het grote belang van degelijk standaardonderzoek dat de databestanden genereert waarop alle drie de sociologieën mede wortel schieten niet genoeg worden benadrukt.

3.5 Aanbevelingen

Om de maatschappelijke rol van de sociologie en de relatie tussen de academische sociologie en de meer op maatschappelijke- en beleidsvragen georiënteerde sociologie te versterken, komt de verkenningcommissie tot de volgende aanbevelingen.

1 Blijf in de onderzoeksprogrammering van NWO aandacht schenken aan op maatschappelijke problemen of vraagstukken gerichte programma's.

De verkenningcommissie is van mening dat de maatschappelijke rol van de sociologie kan worden versterkt via een gerichte onderzoeksprogrammering door NWO, maar ook door een betere wederzijdse bevruchting van het fundamentele onderzoek en het beleidsgerichte onderzoek. De verkenningcommissie tekent hierbij aan dat op maatschappelijke vraagstukken gerichte programma's ook om intern-wetenschappelijke redenen interessant moeten zijn. Het gaat derhalve om programma's die de doelstelling van versterking van de maatschappelijke rol van de sociologie en van de relatie tussen de academische- en de beleidsgeoriënteerde sociologie kunnen waarmaken. Voorbeelden daarvan zijn NWO-programma's als 'Bestuur en beweging', het sociale cohesie-programma bestaande uit de 'Multipleurale Samenleving' (MPS) en 'Participatie, Binding en Betrokkenheid' (PBB) en het 'Stedelijk Innovatieprogramma' (STIP).

2 Bevorder de interactie en communicatie tussen sociologen in praktijk en beleid enerzijds en de sociologen in de wetenschap anderzijds.

De verkenningcommissie is van mening dat een Nederlandse (c.q. Europese) wetenschappelijke sociologische gemeenschap waarin universitaire en buiten-universitaire typen sociologiebeoefenaren vertegenwoordigd zijn, voorwaardelijk is aan de maatschappelijke rol van de sociologie. Daardoor kan verspreiding van wetenschappelijke kennis naar de wereld van het sociaal beleidsonderzoek plaatsvinden en kan het universitaire onderzoek worden geïnspireerd door nieuwe onderzoeksvragen en problemen. Bijzondere hoogleraren zouden overigens een sleutelrol kunnen vervullen in het bevorderen van een goede uitwisseling tussen sociologie en praktijk. Deze uitwisseling hoeft niet zozeer onder de noemer van sociologie plaats te vinden, maar kan ook themagewijs worden georganiseerd (rond een bepaald probleem of een bepaalde maatschappelijke sector).

3 Doe nader onderzoek naar de rol van sociologen op maatschappelijk gebied.

Over de maatschappelijke rol van de sociologie als wetenschappelijke discipline is discussie mogelijk, naar de rol van sociologen op maatschappelijk gebied is vooral onderzoek wenselijk. Lang niet altijd zullen sociologen die buiten de universiteit werkzaam zijn hun werk nog als 'sociologisch' van aard beschouwen, maar misschien nog wel hun manier van werken. We weten daar weinig van en kunnen daar dan ook in de opleiding te weinig gebruik van maken.

4. De wetenschapstaal van de Nederlandse sociologie

4.1 Inleiding

De taal waarin wetenschappers met elkaar discussiëren en aan anderen rapporteren is een belangrijke keuze. In de loop van de tijd werd in de verschillende wetenschappen soms aan de volkstaal de voorkeur gegeven, op andere momenten schreef en sprak men in een *lingua franca* als Latijn, Frans, Duits en meer recentelijk Engels. Deze keuze was niet voor alle disciplines dezelfde of met de zelfde voor- en nadelen verbonden. Nederlandse sociologen die zich met degenen die zij onderzoeken of voor wie zij onderzoek doen willen verstaan, kunnen moeilijk om het Nederlands heen. Deze beperking kennen Nederlandse natuurwetenschappers niet.

Bonger en Steinmetz, de stichters van de Nederlandse sociologie, schreven hun dissertaties haast vanzelfsprekend in het Frans respectievelijk het Duits, de dominante wetenschapstalen in continentaal Europa aan het begin van de twintigste eeuw. Beiden behoorden in 1925 echter ook tot de oprichters van het tijdschrift *Mensch en Maatschappij* en leverden in loop der jaren vele in het Nederlands geschreven bijdragen. Zij waren bevreesd dat het in buitenlandse tijdschriften gepubliceerde werk van veelal niet de minsten in het vak in eigen land, tot schade van de ontwikkeling van de discipline in Nederland, niet zou worden opgemerkt. Er is kennelijk niets nieuws onder de zon, want over deze kwestie is recentelijk onder sociologen opnieuw gediscussieerd. Moet men óf in Engels óf in de eigen taal publiceren óf misschien wel in beide, maar waar dient dan het zwaartepunt te liggen?

De aanleiding tot deze discussie was een rapport van een KNAW-commissie over de toekomst van het Nederlands als wetenschapstaal (Commissie Nederlands als wetenschapstaal 2003). De commissie constateert dat voor de natuurwetenschappen het pleit al decennia geleden lijkt te zijn beslecht. Bijna alle belangrijke wetenschappelijke publicaties verschijnen in het Engels. Binnen zowel geestes- als de gedrags- en maatschappijwetenschappen zou tweetaligheid echter meer voor de hand liggen. *Facta* (2003, nr. 6 en 7) organiseerde een debat over dit rapport. Dick Pels (2003) verrichtte de aftrap en hij zette de discussie op scherp door te stellen dat ook in de sociale wetenschappen het Nederlands als wetenschapstaal geen toekomst heeft. Ernstig vond hij dat niet. Zijn zorg gold veeleer de positie van het Nederlands als cultuurtaal en meer specifiek als essaytaal. Niet iedereen was het met hem eens, noch over de uitvaart van Nederlands als wetenschapstaal, noch over de bedreiging van het Nederlands als cultuurtaal. Een rigide splitsing van publicatiedomeinen, zoals Pels voorstelde (Engels voor wetenschappelijke publicaties en Nederlands voor essays) werd weinig vruchtbaar geacht (Van der

Veen 2003). Anderen pleiten voor een driesporenbeleid (Van Seters 2003): naast het Engels als wetenschapstaal en het Nederlands als essaytaal zou ook het Nederlands als wetenschapstaal gestimuleerd te worden. Zo'n driesporenbeleid gaat in tegen het heersende klimaat in academisch Nederland. Zowel NWO als VSNU en Universiteiten zetten een zware premie op het publiceren van Engelstalige artikelen in gerefereerde internationale tijdschriften die zijn opgenomen in de verschillende citatie-indexen. Moet de Nederlandse sociologie tegen de stroom op roeien? Het gevaar bestaat dan dat zij de concurrentie in de tweede en misschien zelfs in de eerste geldstroom met buurdisciplines als economie en psychologie verliest. De academische toegepaste sociologie bevindt zich in de huidige situatie in een spagaat omdat zij twee heren moet dienen die met verschillende eisen komen. Dat is vermoedelijk ook een van de redenen dat instituten als het IVA en het ITS, die aanvankelijk onlosmakelijk met de academie verbonden waren, zich in de loop der jaren steeds verder hebben losgemaakt en verzelfstandigd.

4.2 Engels als wetenschapstaal in een tijdperk van internationalisering

Bram Peper heeft ooit de vraag opgeworpen en beantwoord waarom de Scandinavische sociologie, gemeten naar het aantal publicaties in internationale tijdschriften, in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog internationaal zoveel belangrijker was dan de Nederlandse terwijl er in Nederland veel meer sociologen waren (Peper 1970). Eén mogelijke reden was juist dat grote aantal. Bladen als *Mens en Maatschappij* en de *Sociologische Gids* hadden destijds ieder ongeveer 2000 abonnees, de vereniging (NSAV) floreerde met zo'n 1500 leden, voor het merendeel sociologen, en congressen als de bedrijfssociologische studiedagen trokken vele deelnemers. Het binnenlandse wetenschappelijke forum bood in die tijd plaats en mogelijkheid genoeg om over interessante bevindingen voor een groter publiek te rapporteren. Peper suggereert dat de beperkte taalgebieden van Scandinavië een internationale oriëntatie in de hand werkten en vooral intensieve contacten met de Verenigde Staten nodig maakten. Van groter belang achtte hij dat in Nederland het aantal sociologiestudenten zeer sterk was gegroeid, wat een grote inzet in het onderwijs nodig maakte, mogelijk ten koste van onderzoek. Bovendien droeg de Nederlandse sociologie een sterk toegepast karakter. Deze beide ontwikkelingen – groei en toegepast onderzoek – zouden zich in ieder geval in Noorwegen en Zweden niet hebben voorgedaan.

Hoe dit ook zij, de situatie in Nederland is inmiddels fundamenteel veranderd. De studentenaantallen zijn sinds 1970 sterk geslonken en de toegepaste sociologie heeft in veel gevallen het loodje gelegd of heeft zich omgevormd tot 'kunde'. In de universitaire sociologie en met hulp van de onderzoeksscholen is de aandacht voor

goed onderzoek toegenomen en de sociologiebeoefening in Nederland is tegenwoordig in zeer sterke mate verweven geraakt met de internationale beoefening van het vak. Dat geldt overigens ook voor de in het onderwijs gebruikte boeken en teksten, wellicht met uitzondering van de inleidingen voor de bachelor opleiding die door Nederlandse auteurs in het Nederlands worden aangeboden Internationaal congresbezoek, samenwerking in onderzoek en publicaties met buitenlandse collega's, frequent verblijf aan buitenlandse universiteiten of onderzoeksinstituten hebben bijgedragen aan een met Noorwegen en Zweden wedijverend aantal Engelstalige artikelen in internationale tijdschriften en vele Engelstalige boeken bij internationale uitgevers. Hoewel het verwerven van toegang tot de Amerikaanse toptijdschriften voor Nederlandse sociologen nog steeds veel van een hindernisrace heeft, zijn zij in vergelijking met sociologen uit andere West-Europese landen oververtegenwoordigd in toonaangevende Europese sociologie tijdschriften als de *European Sociological Review* en *European Societies*.

Nederlandse sociologen richten zich niet alleen steeds meer in het Engels op een internationaal lezerspubliek en buitenlandse vakgenoten, het Engels is tevens steeds meer de wetenschappelijke voertaal geworden binnen Nederlandse onderzoeksscholen en universiteiten, binnen NWO en binnen andere wetenschappelijke fora in Nederland. De positie van het Nederlands als wetenschapstaal is door deze Angelsaksische wending sterk onder druk komen te staan. Waar vroeger naast internationale reputatie ook nationale reputatie in de Nederlandse sociologie een rol speelde, is tegenwoordig het internationale perspectief dominant.

4.3 Voor- en nadelen

Internationalisering heeft een eind gemaakt aan de sterke nationale oriëntatie die kenmerkend was voor een groot deel van de Nederlandse sociologie in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw. Dat is een groot voordeel te noemen. De nationale oriëntatie ging immers nogal eens gepaard met provincialisme en parochialisme. Een ander groot voordeel is de opgetreden kwaliteitsverhoging. Door papers aan te bieden aan internationale tijdschriften en boeken onder te brengen bij internationale uitgevers onderwerpen Nederlandse sociologen zich aan beoordelingscriteria die strenger zijn dan die van de meeste Nederlandstalige tijdschriften en uitgevers. Gemakkelijk is het natuurlijk niet om als niet-native speaker mee te spelen in een Engelstalige arena. Bovens (2003) spreekt in dit verband over een 'permanente uitwedstrijd'. Het steenkolen Engels, *Dutch English* of *Dunglish* helpt niet. Ook de commissie Nederlands als wetenschapstaal (2003) signaleert dit tekort: 'Woordkeus, stijl en tekstconventies zijn voor Engelse lezers verwarrend en zouden de communicatie binnen het internationale forum van wetenschappers

bemoeilijken'. Een bijdrage aan het verbeteren van de taalvaardigheid van vooral aankomende Nederlandse sociologen, zoals aio/oio's en post-docs blijft daarom gewenst. Redactionele hulp en taalkundige correctie blijven noodzakelijke om internationaal serieus te worden genomen. Wat dit betreft verschillen we echter niet van Scandinaviërs of Duitsers, ook zij hebben met dezelfde handicaps af te rekenen.

Voor de internationale uitstraling van de Nederlandse sociologie zou het goed zijn als sociologen zich meer richten op artikelen die kennis verspreiden over de Nederlandse samenleving, bij voorkeur in een comparatief perspectief. De toegang tot de Amerikaanse toptijdschriften wordt namelijk nogal eens belemmerd door de desinteresse van de redacteurs voor onderzoek dat zich specifiek richt op de Nederlandse samenleving.

Internationalisering heeft als onbedoeld nadelig gevolg de marginalisering van Nederlandse sociologische tijdschriften en boeken. De tijdschriften lijden abonneeverlies, krijgen steeds minder kopij binnen en wat wel binnenkomt heeft minder kwaliteit omdat het beste werk van sociologen naar het buitenland gaat. Hierdoor boeten de tijdschriften aan kwaliteit in, worden minder interessant voor lezers waardoor het aantal abonnees nog verder afneemt en het voortbestaan niet meer gegarandeerd kan worden. Het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* (AST) en de *Sociologische Gids* zijn per 1 januari 2005 gefuseerd. Hierdoor wordt de Nederlandstalige rapportage van kwalitatief, historiserend onderzoek geconcentreerd in één tijdschrift. Dat zou kwaliteitsverhogend kunnen werken. Nederlandstalige verslagen over kwantitatief, empirisch-theoretisch onderzoek zijn vooral te vinden in *Mens en Maatschappij* en *Sociale Wetenschappen*. Het tijdschrift *Sociale Wetenschappen* kampt met een tekort aan kopij en een wegvallen van redactionele ondersteuning. De redactie heeft daarom besloten de uitgave van dit tijdschrift te staken. De vraag is of dit erg is. Vier algemeen sociologische tijdschriften was te veel voor een sterk ingeklonken gemeenschap. Een infrastructuur van één of hooguit twee Nederlandstalige tijdschriften blijft echter wenselijk. En wel om verschillende redenen: allereerst is de drempel voor veel aio/oio's nog te hoog om meteen, dat wil zeggen in de eerste twee jaar van hun promotietraject, door te stoten naar de internationale tijdschriften. Niet alleen het goed stellen van problemen, formuleren van hypothesen en analyseren van data moet men nu eenmaal leren, maar ook het goed componeren en schrijven. In de moedertaal gaat dat velen veel beter af dan in een vreemde taal. De Nederlandse tijdschriften kunnen op die manier als *stepping stones* fungeren. Vervolgens is voor veel beginnende studenten de drempel om kennis te nemen van wat de internationale tijdschriften te bieden hebben nogal eens te hoog. Ook daar kunnen de Nederlandse tijdschriften *stepping stones* zijn.

Nederlandse sociologische tijdschriften houden een belangrijke functie voor de uitwisseling van kennis en onderzoek tussen de academische en toegepaste sociologie. In de beleidspraktijk werkzame sociologen nemen nu eenmaal niet of nauwelijks kennis van wat de internationale tijdschriften te bieden hebben. Hier wreekt zich echter dat de Nederlandse sociologie geen tijdschrift kent dat de vergelijking met het *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, het *Nederlands Juristen Blad* of *Economisch Statistische Berichten* kan doorstaan. Hier wreekt zich tevens dat specialistische op de praktijk gerichte bladen als het vroegere *Mens en Onderneming* en het vroegere *Beleid en Maatschappij* niet alleen hun naam hebben veranderd, maar ook van bladen met een sterk bedrijfs- respectievelijk beleidssociologische signatuur zijn veranderd in meer diffuse multi- of zelfs interdisciplinaire bladen. Verder is van belang dat niet in de academie werkzame Nederlandse sociologen door het bestaan van één of twee algemeen sociologische Nederlandstalige tijdschriften makkelijker en beter van de stand van zaken in de academische sociologie op de hoogte blijven. Ten slotte voor komt zo'n publicatieforum dat de Nederlandse sociologie in specialismen uit elkaar valt en zorgt het ervoor dat deze als *wetenschappelijke gemeenschap* blijft.

In buurdisciplines als de economie en de psychologie heeft de overstap naar in het Engels publiceren in internationale gerefereerde tijdschriften niet alleen eerder en in sterkere mate plaatsgevonden dan in de sociologie het geval is. Ook zien we in die wetenschappen dat boekpublicaties, tenzij het om leerboeken gaat, het onderspit hebben gedolven. Bij visitaties tellen Nederlandstalige boekpublicaties nauwelijks en soms zelfs helemaal niet mee. Als de Nederlandse sociologie deze trend zou volgen, zou dat te betreuren zijn. Voor het grotere publiek, de communicatie met opdrachtgevers en beleidsmakers, en in het onderwijs aan universiteiten en hogescholen, zijn boeken in het Nederlands, en niet noodzakelijk over Nederland, van belang. De Nederlandse sociologie verkeert in de gelukkige omstandigheden dat zij beschikt over een aantal Nederlandstalige leerboeken die niet alleen in kwaliteit goed kunnen concurreren met vergelijkbare Engelstalige internationale leerboeken, maar ook kennis verschaffen over de Nederlandse samenleving naast en te midden van andere samenlevingen. Engelstalige boekpublicaties zijn voor de internationale zichtbaarheid van de Nederlandse sociologie van blijvend belang.¹⁵ Zo blijkt uit een citatieanalyse van de Amsterdam School of Social Research (Prins 2004) dat de internationale citatiescores van ASSR-onderzoekers in de jaren 2000-2003 voor 67% berustte op verwijzingen naar boeken en bundels. Voor sociologen die hun onderzoek verrichten ten dienste van bestuur en beleid geldt dat ze daar-

over zo helder en inzichtelijk mogelijk willen publiceren. De moedertaal van zowel onderzoekers als bestuurders en beleidsfunctionarissen is daarvoor het beste medium. Datzelfde geldt voor de verspreiding van via sociologisch onderzoek verkregen inzichten in het welvaren van de Nederlandse samenleving voor een algemeen geïnteresseerd publiek. Boeken zijn daarvoor vaak het meest handzame medium.

4.4 Aanbevelingen

De commissie wil wetenschappers en bestuurders de volgende aanbevelingen doen.

- 1. Nederlandse sociologen moeten zo goed mogelijk publiceren in het Engels, in internationale (top) tijdschriften en bij internationale (gerenommeerde) uitgeverijen. Dit houdt in dat onderzoeksscholen en Research Masters meer moeten investeren in de verbetering van de kwaliteit van het wetenschappelijke Engels.**
- 2. Voor de beoefening van de Nederlandse sociologie en het contact met de toegepaste onderzoekers is het wenselijk dat blijvend middelen worden geïnvesteerd in een Nederlandstalig publicatieforum van één of twee algemeen sociologische tijdschriften.**

¹⁵ Zie ook de KNAW-studie *Judging research on its merits: Evaluations from the perspective of the humanities and the social sciences*, Amsterdam 2005.

5. Eenheid en verscheidenheid in sociologieopleidingen

5.1 Inleiding

Hoewel in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw de studentenaantallen in de sociologie hoger waren dan in het laatste decennium, zullen slechts weinigen de staat van de toenmalige opleidingen prefereren boven de huidige. De sociologie had in die jaren te kampen met een onduidelijk profiel, er waren forse verschillen tussen en ook binnen de afzonderlijke locaties, en het vak leed onder een gebrek aan disciplinaire kern. Voor veel jongeren was de keuze voor een studie sociologie een stap in het duister: het was onduidelijk wat je kreeg en nog onduidelijker wat je ermee kon worden. Er is in de afgelopen twintig jaar ontegenzeggelijk veel verbeterd. De sociologie opleidingen zijn samenhangender geworden en hebben een duidelijker profiel gekregen. De gemeenschappelijkheid tussen opleidingen is toegenomen. Interuniversitaire verbanden (onderzoeksscholen) hebben de sociologische onderzoekersopleiding op de kaart gezet en de reputatie van het vak danig opgekrikt. Op dit hoogste niveau van de opleidingsladder heeft de sociologie een vrijwel onbetwiste wetenschappelijke status verworven.

Toch is er ook reden voor zorg. Over een langere periode gezien is het vakgebied flink kleiner geworden, vooral als gevolg van dalende studentenaantallen. Opleidingen verdwenen, leerstoelen werden opgeheven en waar de sociologie bleef bestaan was dat met een kleinere staf. In dit hoofdstuk zal blijken dat deze kwantitatieve positie, hoewel in recente jaren verbeterd, nog steeds kwetsbaar is. De Bachelor-Masterstructuur zorgt daarenboven voor versnippering en maakt het er voor een kleine discipline niet gemakkelijker op haar identiteit en samenhang te behouden. Dit klemt temeer nu de onderzoeksscholen onder druk staan, waardoor een belangrijke pijler onder de gemeenschappelijkheid in het vak dreigt te verdwijnen. De professionele beroepsuitoefening door sociologen kan voor dit dreigende identiteitsverlies geen compensatie bieden. De identiteit van de sociologie is buiten de muren van de universiteit niet sterk ontwikkeld en voor de opleidingen geldt dat de verbinding met de maatschappelijke beroepspraktijk een zwak punt is.

Of een klein vakgebied erin slaagt herkenbare opleidingen te handhaven in een veranderend universitair milieu, is dan ook de leidende vraag in dit hoofdstuk. Daarbij is het uiteraard van belang of een correcte inschatting wordt gemaakt van wat er in de universitaire omgeving bezig is te veranderen. Naar onze mening kan de huidige trend (die dus van buiten de sociologie komt) worden gekarakteriseerd als een proces van *toenemende concurrentie en afnemende professionalisering*. Van oudsher waren instellingen faciliterend voor een discipline. De universiteiten koes-

terden hun vakgebieden, maar schreven zelf geen strategische plannen. Nu is er de sterke (en door Haags beleid gestimuleerde) tendens dat de instellingen de boven- toon gaan voeren en zichzelf met hun Bachelors en Masters op de (wereld)kaart proberen te zetten. De belangen van een vakgebied kunnen daarbij gemakkelijk ondergeschikt worden gemaakt aan lokale verbanden en aspiraties.

In dit hoofdstuk geven we eerst een beeld van de ontwikkeling van de studenten- aantallen en leerstoelen in de sociologie (5.2), waarna we stilstaan bij het nieuwe opleidingslandschap dat zich na de introductie van de BaMa-structuur heeft gevormd (5.3). In de vierde paragraaf gaan we in op de overeenkomsten en verschillen in de oriëntatie van de verschillende sociologie opleidingen, waarna in de laatste paragraaf de problematiek van de kwaliteitsbewaking aan de orde komt. De relatie met het beroepsveld vormt het thema van de zesde paragraaf en de arbeidsmarkt voor sociologen van de zevende. In de tekst en tabellen wordt waar mogelijk een vergelijking gemaakt tussen de afzonderlijke sociologie opleidingen. Men kan anno 2005 sociologie studeren op zes locaties: Amsterdam (UVA), Groningen (RUG), Nijmegen (RUN), Rotterdam (EUR), Tilburg (UVT) en Utrecht (UU). Sociaal-culturele wetenschappen aan de Vrije Universiteit (VU) is geen sociologie-opleiding in strikte zin, maar ligt er inhoudelijk dicht tegenaan. Daarom is deze opleiding, op plaatsen waar dat relevant is, in dit overzicht meegenomen. Dit geldt niet voor de studie Algemene Sociale Wetenschappen (ASW) aan de Universiteit van Utrecht. Omdat deze laatste studie een expliciet interdisciplinair perspectief kent en een gering aantal hoogleraren met een sociologische achtergrond heeft, is zij buiten beschouwing gelaten.

5.2 De omvang van de sociologieopleidingen

De zes sociologie opleidingen worden alle verzorgd onder de organisatorische verantwoordelijkheid van een hoger facultair niveau, veelal in de vorm van een facultair onderwijsinstituut. Inhoudelijk hebben zij echter in alle gevallen een behoorlijke mate van autonomie, hetzij via een eigen opleidingsdirectie of opleidingsmanager, hetzij via een structuur van leerstoelgroepen. Te verwachten valt dat het facultaire niveau belangrijker wordt naarmate het opleidingspalet in het kader van de BaMa meer gedifferentieerd en interdisciplinair wordt.

Sociologieafdelingen en –docenten zijn van oudsher betrokken geweest bij andere studierichtingen in de vorm van bijvakken en (tegenwoordig) ‘minoren’ of als deelgenoot aan een interdisciplinaire (bovenbouw-)opleiding. Vooral voor de kleinere eenheden zijn dergelijke vormen van onderwijsdienstverlening van grote betekenis, niet alleen financieel, maar ook om de zichtbaarheid van het vak te waarborgen. Daarnaast zijn in verzelfstandigde opleidingen als Bestuurskunde en

Bedrijfskunde vele sociologen werkzaam, die veelal een belangrijke bijdrage blijven leveren aan de ontwikkeling van hun vakgebied. De rol en betekenis van de sociologie aan de Nederlandse universiteiten is met andere woorden groter dan alleen aan de zes disciplinaire opleidingen kan worden afgemeten. Toch interesseren ons in dit hoofdstuk alleen deze authentieke sociologie opleidingen, omdat zij de kern vormen van de sociologie als vakgebied. Zonder een stevige thuisbasis kan een vakgebied het niet stellen.

Studentenaantallen bepalen in belangrijke mate de stevigheid van de thuisbasis. Nadat rond de eeuwwisseling de instroom van nieuwe studenten in de sociologie een zorgwekkend laag peil had bereikt, geven de cijfers de laatste jaren een bemoedigend herstel te zien. Tabel 5.1 toont dit herstel, waarbij de rol van de verkorte programma's niet onvermeld mag blijven. Deze vooral op HBO-doorstromers gerichte programma's vormen alles bij elkaar geteld zowat de helft van de instroom en zijn vooral bij de drie grootste opleidingen zeer substantieel. In de BaMa-structuur ligt overigens besloten dat ook bachelors van andere universitaire opleidingen de overstap naar de sociologiemasters kunnen maken, zodat de samenstelling van de verkorte opleidingen in de toekomst wellicht gedifferentieerder wordt. Voor het moment zijn de HBO-ers echter nog een belangrijke bron van instroom in de (pre-)masterfase. Bij verschillende instellingen bestaan daarom plannen om deze route te versterken door de voorbereiding al tijdens de HBO-periode te laten plaatsvinden (het zogenaamde 'indalen').

Tabel 5.1 Studenteninstroom in de sociologie, onderscheiden naar regulier (bachelor) en verkort (pre-master) programma.

Instroom	UVA		RUG		RUN		EUR		UVT		UU	
	reg.	kort	reg.	kort	reg.	kort	reg.	kort	reg.	kort	reg.	kort
2004-2005	73	82	68	52	42	4	45	130	19	3	50	12
2003-2004	82	83	66	45	34	6	50	130	18	3	42	10
2002-2003	83	77	41	33	25	7	50	100	29	7	39	4
2001-2002	67	68	54	24	12		50	51	21	19	33	7
2000-2001	82	59	43	28	17		46	40	15	15	27	4
1999-2000	46	80	46	5	18		49	40	15	8	35	5

Bron: Opgave van de opleidingen

Instreamcijfers zijn echter altijd ietwat willekeurig. Ze zijn afhankelijk van de peildatum (veel nieuwe studenten zijn al na enkele maanden weer vertrokken) en het is onzeker hoeveel ingestroomde studenten daadwerkelijk als socioloog hun studie voltooien. In een in toenemende mate op outputfinanciering gebaseerd systeem is dit aantal afgestudeerden evenwel van cruciaal belang voor de positie van de opleidingen.

Tabel 5.2 Afgestudeerden in de Sociologie (doctoraal) naar studiejaar en instelling.

	Totaal	UVA	RUG	RUN	EUR	UVT	UU	LEI
2003-2004	166	65	34	11	35	7	14	
2002-2003	169	58	32	12	46	12	9	
2001-2002	188	77	28	10	44	12	17	
2000-2001	116	59	14	7	19	9	8	
1999-2000	196	101	29	16	25	9	16	
1998-1999	195	94	30	10	33	7	21	
1997-1998	251	119	44	6	33	17	32	
1996-1997	272	156	28	11	36	16	25	
1995-1996	399	224	63	10	52	17	33	
1994-1995	336	229	33	8	36	9	21	
1993-1994	344	223	53	9	38	10	11	
1992-1993	266	139	37	16	35	20	19	
1991-1992	206	51	36	16	50	14	24	15
1990-1991	199	48	29	14	37	18	29	24
1989-1990	236	51	28	32	43	20	26	36

Bron: VSNU t/m 2001-2002. Daarna opgave van de opleidingen.

Tabel 5.2 toont daarom de cijfers van het aantal doctorandi in de sociologie over een wat langere periode. De cijfers zijn exclusief de VU en inclusief Leiden (tot 1992). De cijfers laten een golfbeweging zien. Een opgang in het begin van de jaren negentig werd gevolgd door een neergang in de tweede helft van het decennium, die in de laatste jaren weer enigszins in opwaartse richting is bijgebogen. Achter deze golfbeweging kan men enigszins de beweging van de economische conjunctuur ontwaren (recessies in het begin van de jaren negentig en na 2000), omdat met name de HBO-ers in tijden van een ruime arbeidsmarkt vaker voor een voortgezette studie aan de universiteit kiezen. Tussen de universiteiten lijkt zich een

versterkte concentratie te hebben voorgedaan. De grootste drie opleidingen (Amsterdam, Rotterdam, Groningen) nemen vanaf het midden van de jaren negentig constant 80% van de afgestudeerden voor hun rekening.

Een tweede kanttekening die bij het herstel van de instroomcijfers gemaakt dient te worden is dat deze nog geen uitsluitsel geven over de relatieve positie van het vakgebied. Het totale aantal eerstejaars aan de universiteiten is immers ook gestegen. In de periode 1999-2003 is de instroom in de gedrags- en maatschappijwetenschappen met ruim 20% toegenomen (CBS Statline). Procentueel ligt dat voor de sociologie hoger (tabel 5.1), maar dat komt mede door de kleine aantallen. Meer dan de absolute wijzen de relatieve cijfers uit dat het aandeel van de sociologie in de sociale wetenschappen over een langere periode sterk is teruggelopen (vgl. Glebbeek en De Vos 2000: 278-279). Bezien in het licht van de ontwikkeling van Economie, Rechten, Psychologie en Pedagogiek kan er geen twijfel aan bestaan dat Sociologie een klein vakgebied is geworden.

Het aantal leerstoelen in de sociologie is een andere indicatie van de omvang en ontwikkeling van de discipline. Omdat deze leerstoelen ook kunnen worden ingesteld aan universiteiten waar geen reguliere sociologie-opleiding bestaat, zijn in Tabel 5.3 de gegevens voor negen universiteiten bijeengebracht. De ontwikkeling weerspiegelt met enige vertraging die van de studentenaantallen. Het aantal hoogleraren neemt in de jaren zestig en zeventig sterk toe, waarna een piek wordt bereikt omstreeks 1980. Daarna treedt de teruggang in. De cijfers kunnen in sommige gevallen (waaronder 2005) enigszins geflatteerd zijn door een dubbele bezetting van reguliere leerstoelen (bijvoorbeeld door vervroegde opvolging van een zittende hoogleraar). Opvallend is wel de toename van het aantal bijzondere leerstoelen in recente jaren. Deze kunnen een goede strategie vormen om bij kleiner wordende stafbezettingen voldoende hoogwaardige kennis aan de opleidingen te verbinden.

5.3 De Sociologie in de BaMa

Kan de Sociologie als kleine discipline haar identiteit behouden binnen de BaMa-structuur, die zowel in de bachelorfase als in de masterfase interdisciplinaire verbanden – en daarmee het gevaar van verwatering – oproept? Met deze vraag in gedachten is een inventarisatie gemaakt van de huidige situatie bij de sociologieafdelingen.

Alle zes afdelingen verzorgen in de bachelorfase een disciplinaire sociologie-opleiding, die in principe een driejarig programma heeft. Daarnaast leveren sommige afdelingen in deze bachelorfase een bijdrage aan interdisciplinaire opleidingen, zoals Gedrag & Samenleving en de Bèta-Gammabachelor in Amsterdam en de minor Economie & Sociale Wetenschappen in Utrecht. In vijf van de zes steden is in

Tabel 5.3 De ontwikkeling van het aantal gewone (G.) en buitengewoon/bijzondere (B.) leerstoelen in de sociologie, 1950-2005.

	UvA		VU		RUG		RUN		EUR		UvT		UU		LEI		WAG	
	G.	B.	G.	B.	G.	B.	G.	B.	G.	B.	G.	B.	G.	B.	G.	B.	G.	B.
2005	8	3	4	2	6	2	2	1	6	4	4	1	5	4	0	0		
2000	9	1	4	1	4	0	2	1	5	1	4	1	3	2	1	0	6	0
1990	6	0	4	1	5	0	2	1	10	0	6	0	7	0	3	0	6	0
1980	8	0	4	1	9	0	6	0	11	0	4	2	9	0	9	0	6	0
1970	5	0	1	0	4	0	5	0	7	0	5	1	5	0	4	1	4	0
1960	3	0	1	0	2	0	2	0	0	0	1	1	2	0	3	0	3	0
1950	2	0	1	0	1	1	1	0	0	0	2	0	2	0	1	0	2	0

Bron: diverse bronnen (universiteitsdocumenten) en diverse informanten van de verschillende universiteiten

de bachelorfase een major-minor structuur ingevoerd en in de zesde (Groningen) verkeert deze in een vergevorderd stadium van voorbereiding. De minoren (samenhangende vakkenpakketten van andere studierichtingen) hebben een omvang van meestal 20 à 30 studiepunten (op een totaal van 180), zodat er voor het sociologiegedeelte ruim voldoende tijd overblijft. Het is echter mogelijk dat dit disciplinaire gedeelte verder wordt ingekrompen wanneer universiteiten streven naar het vormgeven van 'brede bachelors'.

Wat het civiele effect van een universitaire bacheloropleiding zal zijn is nog voor alle studierichtingen onduidelijk. Ook de mate waarin een bachelordiploma zonder omwegen toegang geeft tot een andere dan de eigen masteropleiding moet zich nog uitkristalliseren. De sociologie-afdelingen hebben er in meerderheid voor gekozen de bachelorfase af te ronden met een stevige en voor de buitenwacht herkenbare prestatie. Die heeft in vier van de zes opleidingen de vorm van een individueel eindwerkstuk dat in omvang varieert van zeven (Groningen) tot vijftien (Utrecht) studiepunten. In Nijmegen vormen drie afzonderlijke werkstukken samen het individuele werkstukdeel. Alleen in Rotterdam heeft het afsluitende werkstuk een groeps karakter. Vanwege dreigende capaciteitsproblemen bij de begeleiding is die optie ook in Amsterdam in discussie.

De situatie is ingewikkelder in de masterfase. Daar zijn de studentenaantallen soms te gering om een volledige sociologiemaster te kunnen dragen. Bovendien

nodigt de BaMa-structuur ertoe uit allerlei nieuwe masters te ontwikkelen en in de markt te zetten, veelal in combinatie met andere studierichtingen of zelfs andere instellingen (zoals de beoogde master 'Social Policy and Social Work' aan de UvA in samenwerking met de Hogeschool van Amsterdam). Dit proces van differentiatie verkeert naar alle waarschijnlijkheid nog slechts in de beginfase. Daarbij ligt het in de verwachting dat ook bij de beroepsgerichte masters (d.w.z. de niet-research masters) initiatieven zullen worden ontplooid om te komen tot tweejarige (top-)opleidingen, deels met financiering uit de markt (zoals nu al zichtbaar bij de zogenaamde 'duale masters'). In dit veelvormige landschap zal het voor een klein vakgebied niet eenvoudig zijn zich met een herkenbaar profiel staande te houden.

Op dit moment verzorgen alle zes afdelingen nog een disciplinaire sociologie-master. In Rotterdam presenteert deze zich onder een andere naam ('Grootstedelijke vraagstukken en beleid'), maar de master valt organisatorisch geheel onder sociologie. In andere steden is de master intern geprofileerd door routes (zoals 'Onderzoek' en 'Beleid & Consultancy' in Groningen) of specialisaties (in Amsterdam vier in getal). Opvallend is dat in Utrecht de onderzoeksmaster disciplinair is, terwijl de eenjarige doorstroommaster 'Beleid en Organisatie' samen met Algemene Sociale Wetenschappen en Culturele Antropologie wordt verzorgd. Tabel 5.4 geeft een beeld van het opleidingslandschap zoals het er anno 2005 in de master fase uitziet.

Het is voor een vakgebied onmiskenbaar van belang dat het zich ook manifesteert aan de top van de opleidingsladder. In dit verband verdienen de opleidingen voor promovendi bijzondere aandacht, omdat juist hier de nieuwe generatie wetenschapsbeoefenaren wordt gevormd. Middels de onderzoeksscholen ICS en (in een iets breder verband) de ASSR beschikt de sociologie over een disciplinaire promotie-opleiding. Deze kan in een klein vakgebied alleen tot stand komen dankzij interuniversitaire organisatie. De toekomst van deze interuniversitaire verbanden is op dit moment allerminst verzekerd, nu het universitaire beleid erop lijkt te zijn gericht de onderzoeksscholen in te ruilen voor lokale 'graduate schools', waarin de sociologie naast andere sociale wetenschappen in een minderheidspositie komt te verkeren. De lokale graduate schools zullen gekoppeld worden aan de lokale onderzoeksmasters. Op dit moment heeft alleen Utrecht een hoogwaardige disciplinaire onderzoeksmaster Sociologie van 2 jaar, Amsterdam (UvA en VU), Groningen, Nijmegen en Tilburg participeren binnen interdisciplinaire (een- of tweejarige) onderzoeksmasters Social Sciences. De afdeling die aan de EUR de sociologieopleiding verzorgt, participeert binnen de interdisciplinaire masteropleiding van de UvA. Voor de toekomst van de sociologie is het van belang dat alle sociologieopleidingen participeren binnen een onderzoeksmaster. Voor het merendeel van de opleidingen zal dit een interdisciplinaire onderzoeksmaster zijn, gelet op

Tabel 5.4 De door de sociologie-afdelingen verzorgde of toegekende masteropleidingen

	UvA	VU	RUG	RUN	EUR	UvT	UU
Disciplinair							
Sociologie	x		x	x		x	
Grootstedelijke vraagst. en beleid					x		
Research master Sociology (2-jarig)							x
Interdisciplinair							
Research Master Social Sciences	x	x	x	x		x	
Medische antropologie + sociologie	x						
Social Policy and Social Work	x						
Sociaal-Culturele Wetenschappen		x					
Criminologie				x			
Educatieve master			x				
Arbeid, organisatie en management					x		
Beleid en organisatie							x

Bron: Opgave door de opleidingen

de begrensde omvang van de sociologie. Er moet echter voor worden gezorgd dat binnen dergelijke interdisciplinaire masters de identiteit van de sociologie tot zijn recht blijft komen.

5.4 Eenheid en verscheidenheid in de sociologie opleidingen

De sociologie is zowel theoretisch als thematisch gezien een pluriforme wetenschap en het is dan ook niet verwonderlijk dat de afzonderlijke opleidingen hun eigen accenten proberen te zetten. Over een langere periode bezien is er onmiskenbaar sprake van een convergentie tussen de opleidingen. Er is op dit moment geen enkele sociologie-opleiding die zich vanuit een exclusief theoretisch perspectief profileert. De 'rationele keuzetheorie', die jarenlang het dominante gezichtspunt was in de met het ICS verbonden opleidingen, is gelijktijdig minder geprofileerd en breder geaccepteerd geworden, en komt ook in de studieprogramma's van Amsterdam, Rotterdam en Tilburg wel aan de orde. Ze is vooral een inspiratiebron geworden voor de in de Nederlandse sociologie wijd verbreide empirisch-theoretische

traditie. Bovendien kennen alle opleidingen inmiddels een vrij zware Methoden & Technieken-component. Er lijkt overeenstemming te bestaan dat elke socioloog het basishandwerk van het kwantitatieve onderzoek dient te beheersen.

Op onze vraag hoe de opleidingen zichzelf inhoudelijk typeren en waarin zij zich van andere sociologie opleidingen menen te onderscheiden, komen overwegend voorzichtige antwoorden. Enkele contactpersonen benadrukken dat de verschillen vooral niet overdreven moeten worden. Toch komen op grond van de in Tabel 5.5 geschetste contouren wel een aantal duidelijke accenten naar voren. In het bijzonder de opleidingen in Amsterdam en Rotterdam geven aan zich in te spannen om verschillende theoretische gezichtspunten in de sociologie aan bod te laten komen. De opleidingen in Nijmegen, Tilburg en Utrecht zijn duidelijk geconcentreerd rond de empirisch-theoretische cyclus, waarbij in Utrecht inhoudelijk de nadruk ligt op relatievormen die in meerdere sectoren van de samenleving van belang zijn. Ook in Groningen is de opleiding rond dergelijke interactiesystemen opgebouwd, waarbij tevens de betekenis wordt benadrukt van 'sociale welvaart' en 'pro-sociaal gedrag' als de sociologische criteria waarop het functioneren van deze systemen kan worden beoordeeld.

Tabel 5.5 Beknopte (zelf-)profileringen van de Nederlandse sociologie opleidingen

---

Amsterdam, UvA

Het programma staat in het teken van onderzoek en beleid met betrekking tot de belangrijke ontwikkelingen in de samenleving. Er is relatief veel aandacht voor instituties en organisaties. Wat betreft het onderzoek wordt geprobeerd evenwaardige aandacht te besteden aan kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden en –vaardigheden (inclusief het gebruik van ondersteunende computerprogramma's voor beide). Qua inhoud wordt ernaar gestreefd recht te doen aan de veelzijdigheid in de sociologie en de opleiding zowel theoretisch als thematisch te richten op een breed profiel. Dit wordt weerspiegeld in de specialisaties binnen de opleiding, die behalve een eigen veld ook ten dele hun eigen benadering hebben. Deze specialisaties zijn Arbeid, organisatie & beleid, Verzorging & beleid, Cultuursociologie en Stadssociologie. Kenmerkend voor de Amsterdamse sociologie-opleiding is dat er nadrukkelijk aandacht wordt besteed aan niet-westerse sociologie en antropologie. Inhoudelijk is er een duidelijke historisch-comparatieve oriëntatie, al is die minder dominant dan in het verleden.

Groningen

De inhoudelijke oriëntatie is op gedragstheorieën en interactiesystemen. Belangrijke, telkens weer in het programma terugkerende gedragstheorieën zijn: rationele keuzetheorie, roltheorie, sociaal- en evolutionair-psychologische theorieën. Aan het begin van het programma worden de studenten grondig ingeleid in vier interactiesystemen oftewel 'ordes'. Het uitgangspunt is dat de samenleving is opgebouwd uit twee 'spontane ordes' (markt en gemeenschap) en twee 'geconstrueerde ordes' (overheid en organisaties). Sociologen moeten op de hoogte zijn van de werking (d.w.z. de basismechanismen en instituties) van elk van deze vier ordes, alsmede van hun onderlinge relaties. Het studieprogramma in de bachelorfase is opgebouwd rondom deze onderscheiden ordes. De laatste jaren wordt toegewerkt naar de criteria waarop deze interactiesystemen moeten worden beoordeeld. In dit verband is er in het programma expliciete aandacht voor 'economische welvaart', 'sociale welvaart' en 'pro-sociaal gedrag'. Het doel is langs deze weg de grondslagen te versterken voor sociologische beleidsadvisering.

Nijmegen

Het programma is sterk gericht op het leren doen van grootschalig veldonderzoek. Het is cumulatief opgebouwd. Studenten volgen theoretische onderdelen, onderdelen methoden & technieken en integratie-onderdelen (twee leerprojecten, theorie en onderzoeksonderdelen). Het doel is langs deze weg te komen tot een heldere en duidelijke opleiding, die sterk gericht is op onderzoek en daarin door de stapsgewijze opbouw een hoog eindniveau weet te bereiken. De relatief kleine schaal van de opleiding maakt het mogelijk dit te ondersteunen met veel studentactiverende werkvormen zoals werkcolleges en practica in kleine groepen.

Rotterdam

Pluriformiteit met betrekking tot theorie en onderzoeksmethoden is het uitgangspunt. In de opleiding is er veel aandacht voor de maatschappelijke problemen – waaronder beleidsvraagstukken – van de contemporaine samenleving. Deze Rotterdamse traditie van sociologiebeoefening impliceert dat abstract-theoretische en formeel-methodische aspecten van secundair belang zijn en voornamelijk als instrumenteel worden beschouwd. Een maatschappelijk relevante sociologiebeoefening is het doel, waarbij wordt aangetekend dat deze geworteld dient te zijn in een solide theoretische en methodologische basis. Een tweede uitgangspunt is dat theoretische en methodische exclusiviteit vermeden dient te worden. De opleiding is in methodologisch en theoretisch opzicht eclectisch, pragmatisch en 'open' (dus aandacht voor kwalitatieve en kwantitatieve onderzoeksstrategieën en voor klassieke, moderne en postmoderne theoretische inzichten).

Tilburg

De opleiding wordt gekenmerkt door een probleem-georiënteerde, empirisch-theoretische werkwijze. Daarnaast is het hanteren van een internationaal vergelijkend en longitudinaal perspectief kenmerkend. Inhoudelijk is de opleiding gericht op problemen van ongelijkheid, cohesie en rationalisering; sociale problemen in relatie tot sociologische vraagstukken; en sociologie in relatie tot andere disciplines. Er is sprake van een sterke empirisch-theoretische oriëntatie. Deze leidt tot een vrij zware onderzoekscomponent in het onderwijs. Wel wordt nadrukkelijk de maatschappelijke relevantie betrokken in het denken over en de keuze van maatschappelijke problemen en vraagstukken. Er staat overigens een ingrijpende herprogrammering voor de deur, waarin het onderwijs meer thematisch gericht zal worden.

Utrecht

In de bacheloropleiding staat het zogenaamde PTOB-schema (Problemen, Theorieën, Onderzoek en Beleid), vroeger de 'empirische cyclus' genoemd, centraal. Kenmerkend voor de opleiding is het systematisch hanteren van deze PTOB-cyclus in alle fasen, alsmede de combinatie van empirisch-theoretisch onderzoek met de analyse van maatschappelijke en beleidsproblemen. De nadruk ligt op theorieën en algemene vaardigheden die in meerdere sectoren van de samenleving kunnen worden gebruikt. Dit impliceert dat er minder nadruk ligt op uitgebreide inhoudelijke kennis van specifieke sectoren (zoals welzijnsociologie, arbeid en arbeidsverhoudingen, minderheden) en meer op algemene invalshoeken zoals relatievorming (bijv. familie, huishoudens), netwerken (bijv. buurten) en organisaties (bijv. verenigingen, overheden, bedrijven). In de masterfase vindt een duidelijke toespitsing plaats op hetzij onderzoek hetzij beleid, waarbij echter als uitgangspunt geldt dat ook voor de analyse van beleidsvraagstukken een gedegen basis in beleidsonderzoek noodzakelijk is.

Bron: Opgave door de opleidingen, met enige redactionele bewerking

Het voornaamste onderscheid tussen de zes afdelingen lijkt inmiddels te bestaan uit de opleidingen die zich exclusief richten op de rol van sociaal-wetenschappelijk onderzoeker en de opleidingen die daarnaast ook expliciet voorbereiden op het vervullen van beleidsfuncties in de samenleving. Nijmegen en Tilburg zijn voorbeelden van de eerste. Deze zuiver op het doen van onderzoek gerichte opleidingen zijn ongetwijfeld degelijk – daarvan getuigen de samenhangende programma's en de gekwalificeerde staf – maar ook niet zonder risico. Het is niet toevallig dat Nijmegen en Tilburg qua studentenaantallen het kleinst zijn. Toch zit de instroom in Nijmegen de laatste jaren duidelijk in de lift en ziet de verwachte instroom voor het jaar 2005-2006 er in Tilburg ook gunstig uit. Het valt moeilijk te ontkennen dat de meeste potentiële sociologiestudenten niet georiënteerd zijn op een loopbaan als wetenschappelijk onderzoeker, maar zich richten op een functie buiten de academische wereld. De Tilburgse opleiding werkt momenteel overigens aan een meer beleidsgericht profiel.

De opleidingen met een expliciete beleidsoriëntatie zijn succesvoller in het aantrekken van studenten, maar ook daarmee is niet alles gezegd. Het staat namelijk nog niet vast dat zij ook succesvol zijn in het voortbrengen van effectieve en gerespecteerde beleidsadviseurs. (We gebruiken deze verzamelnaam hier voor al diegenen die in of ten behoeve van maatschappelijke organisaties bijdragen aan het bereiken van de doelstellingen van die organisaties.) De indruk bestaat – op grond van de vakkenbeschrijvingen – dat ook in de beleidsgerichte gedeelten van de sociologie opleidingen de nadruk sterk ligt op beleidsonderzoek, dat wil zeggen op de beschrijving van de inhoud en totstandkoming van beleid en op de vaststelling van beleidseffecten (evaluatieonderzoek). Op de vraag hoe te komen tot een beleidsadvies heeft de sociologie zich van oudsher minder sterk gericht. Sociologen dragen wel veel voor het beleid relevante informatie aan, maar het vak is vanuit het gezichtspunt van het geven van adviezen altijd veel minder een beleidswetenschap geweest dan bijvoorbeeld de rechtswetenschap of de economie. Glebbeek en De Vos (2000) stelden in dit verband dat de sociologie zich minder dan andere sociale wetenschappen met 'verbetervragen' bezighoudt en mede daardoor ook niet direct is toegerust om dat te doen.

Wil de sociologie blijvend met beleidsgerichte programma's succes kunnen boeken, dan lijkt een versterking van de (theoretische en empirische) grondslag voor het verstrekken van beleidsadviezen geen overbodige luxe. Erkend moet echter worden dat dit geen eenvoudige opgave is en dat de meningen hieromtrent verdeeld zijn. Bijvoorbeeld de Rotterdamse opleiding, die een sterk accent op beleidsvraagstukken legt, geeft aan bewust niet te werken in beleidsadviserende richting. Liever behoudt men een zekere afstand van de wetenschap ten opzichte van het

beleid. Wetenschap levert informatie (vooral met betrekking tot bedoelde en onbedoelde effecten van beleid) en tevens verhelderende conceptuele inzichten, maar het geven van beleidsadviezen vergt niet alleen een groot inzicht in de sociale werkelijkheid, maar ook in normatieve en politieke keuzes. Toen in de jaren zestig en zeventig een groter geloof bestond in het instrumentele model van wetenschapstoepassing, kon de sociologie die pretentie niet echt waarmaken. Het is daarom beter niet verder te willen springen dan de polsstok lang is.

In de Utrechtse masteropleiding wordt wel expliciet de sprong naar het opstellen van beleidsadviezen gewaagd, maar de aandacht daarvoor heeft een overwegend procesmatig karakter. De socioloog dient goed op de hoogte te zijn van de verhouding tussen wetenschap en beleid, moet een adequate analyse kunnen maken van het krachtenveld, en dient over goede sociale en communicatieve vaardigheden te beschikken om zijn adviezen ingang te doen vinden. De oriëntatie is hier met andere woorden meer op beleidsadvisering als techniek dan als inhoud.

Het is met name de Groningse opleiding die aangeeft zich hiermee niet tevreden te stellen. Hoewel er nog een flinke kloof te overbruggen valt, beoogt men onderwijs en onderzoek mede in te zetten om de polsstok langer te maken. Daarbij gelden sociale welvaart en pro-sociaal gedrag als de doelvariabelen bij uitstek die de sociologie moet zien te optimaliseren. Op dit moment is Groningen de enige opleiding die expliciet aangeeft in deze inhoudelijk adviserende richting te werken.

Samenvattend kan worden vastgesteld dat er nog duidelijke verschillen tussen de sociologie-opleidingen aanwezig zijn. De verkenningscommissie is van oordeel dat deze verschillen positief moeten worden beoordeeld, omdat zij recht doen aan de pluriformiteit van het vak en bijdragen aan de keuzemogelijkheden van studenten. Dat laat onverlet dat alle opleidingen kwalitatief van voldoende niveau dienen te zijn. In dit verband is het een goede zaak dat alle zes opleidingen worden afgesloten met een zware individuele eindopdracht (de scriptie), die in omvang varieert van 18 à 20 tot zelfs 42 studiepunten (Nijmegen). Op het systeem van kwaliteitsbewaking van de opleidingen wordt in de volgende paragraaf nader ingegaan.

5.5 Kwaliteitsbewaking en accreditatie

Met de instelling van het visitatiesysteem voor het hoger onderwijs in de jaren tachtig hebben kwaliteitsbesef en kwaliteitsbewaking een belangrijke impuls gekregen. Een positief neveneffect was ook dat, door het landelijke karakter van de visitaties, opleidingen van elkaars doen en laten op de hoogte raakten en in zekere mate van elkaar konden leren. Dit systeem van landelijke visitaties heeft er wellicht eveneens toe bijgedragen dat de muren tussen sociologie opleidingen werden geslecht en sociologen meer werden georiënteerd op wat hen bond dan op wat hen verdeelde.

Het visitatiesysteem wordt nu vervangen door – of althans ingepast in – een stelsel van accreditaties. Daarbij dreigt het landelijke karakter van de beoordeling verloren te gaan. Dit laatste zou naar het oordeel van de verkenningscommissie een verlies zijn. De commissie is van mening dat de kwaliteit van universitaire opleidingen het beste kan worden aangetoond en bewaakt door een systeem van periodiek uitgevoerde landelijke vergelijkingen. Die landelijke vergelijkingen dienen gestandaardiseerd te worden verricht. Dat wil zeggen dat per vergelijkingsronde van bijvoorbeeld de opleiding Sociologie dezelfde externe visitatiecommissie met de kwaliteitscontrole is belast en dat deze commissie bij alle betrokken opleidingen dezelfde toetsingscriteria hanteert. Een dergelijk visitatiesysteem heeft geruime tijd onder regie van de VSNU gefunctioneerd. De opleidingen Sociologie aan de Nederlandse universiteiten zijn verschillende keren beoordeeld op een zodanige wijze, dat onderlinge vergelijking van (aspecten van) de kwaliteit van de opleidingen mogelijk was. Door de evaluaties openbaar te maken en in de beoordelingsrapporten te expliciteren op welke gronden een bepaalde kwalificatie aan de opleiding werd gegeven, konden de opleidingen zich als het ware aan elkaar meten en van elkaar leren. Een dergelijk systeem leidt tot kwaliteitsverbetering van de betrokken opleidingen of draagt in ieder geval de potentie in zich om dat te doen. Interessant is de constatering van Kwikkers et al. (2003) dat in Nederland en in enkele andere landen – Vlaanderen, Groot-Brittannië en Duitsland – de hoger-onderwijssector zelf het voortouw van een stelsel van externe kwaliteitszorg op zich nam. Men wenste mogelijke politieke initiatieven voor te zijn en de controle op het stelsel in eigen hand te houden. Het Dutch model, waarbij de sector zelf eigenaar werd van externe kwaliteitszorg door middel van visitatie, werd – aldus de auteurs – een internationaal vermaard stelsel.

Toch bleef de kritiek bestaan dat de interne tolerantie voor ontoereikende kwaliteit op universiteiten en hogescholen nog onaanvaardbaar hoog is. Kritiek was er tevens op het bureaucratische karakter van de kwaliteitszorg en de soms weinig kritische aard van de *peer-review*-processen waarop het Nederlandse visitatiestelsel gebaseerd is. Deze kritiek heeft, naast een aantal maatschappelijke ontwikkelingen, geleid tot de introductie van het principe van *accreditatie* van het hoger onderwijs. Bij de maatschappelijke ontwikkelingen moet vooral worden gedacht aan de opkomst van de zogenaamde kenniseconomie, de internationalisering van het onderwijs en de liberalisering van de hoger onderwijsmarkt. De ontwikkeling van accreditatiesystemen in Nederland en Europa kan dan ook niet los worden gezien van de impuls die de Bologna-verklaring van juni 1999 teweeg heeft gebracht. Deze Bologna-verklaring beoogt de convergentie van de nationale hoger onderwijsstelsels. Een systeem van accreditatie moet garanderen dat opleidingen of instellingen

aan bepaalde standaarden van basiskwaliteit beantwoorden. Accreditatie beoogt ook standaardisering van criteria en procedures van kwaliteitszorgstelsels, bijvoorbeeld ten behoeve van (internationale) uitwisseling van studieonderdelen.

Bovengenoemde ontwikkelingen zullen naar de mening van de verkenningcommissie zeker bijdragen de kwaliteit van opleidingen te verbeteren dan wel te consolideren. Maar een punt van zorg is dat in de opzet van de accreditatie geen plaats lijkt ingeruimd voor onderlinge landelijke vergelijking van de betrokken opleidingen. Om de in de aanhef van deze paragraaf genoemde redenen bepleit de commissie het voortbestaan van een systeem van landelijke vergelijkingen van sociologie opleidingen, bij voorkeur door commissies die internationaal van samenstelling zijn. Sociologie-afdelingen zijn er mee gebaat als ze van elkaars opleidingen vergelijkenderwijze en in detail op de hoogte blijven. Uiteraard dienen daarbij de in het voorgaande vastgestelde lokale verschillen in profilering – zo waardevol voor een pluriform vakgebied – te worden gerespecteerd. Wanneer aan deze voorwaarde is voldaan, zal van een systeem van landelijke vergelijking een inspirerende en motiverende werking uitgaan.

5.6 Sociologie en beroepspraktijk

Als de voortekenen niet bedriegen wordt de relatie met het afnemende beroepsveld voor universitaire opleidingen belangrijker. Weten wat er met je afgestudeerden gebeurt, kan worden gezien als een aspect van kwaliteitszorg. In de quasmarkt met studentgebonden leerrechten, die het ministerie thans voor ogen staat, worden studenten geacht veelvuldiger te switchen tussen opleidingen en locaties, met name bij de overgang naar de masterfase. De arbeidsmarktperspectieven van de verschillende opleidingen zouden in theorie een prominente rol in die overwegingen kunnen gaan spelen.

De sociologie heeft van oudsher weinig geïnvesteerd in de opbouw van een relatie met de afnemende beroepsvelden. Anders dan bij de psychologen is er geen proces van professionalisering op gang gebracht. Sociologen koesterden het beeld van een brede, algemene en vooral academische opleiding, waarmee je op heel veel plaatsen terecht kunt. Dit beeld werd met name in de jaren tachtig aangetast door evidente werkloosheidsproblemen en de vaststelling dat de arbeidsmarktpositie ongunstig afstak bij andere maatschappijwetenschappen (vgl. Nieuwenhuysen et al. 1989). Er groeide een besef dat de arbeidsmarkt niet blijvend genegeerd kon worden.

Hebben de sociologie opleidingen thans een duidelijk beeld van de beroepen en functies waarvoor zij opleiden? De meeste zeggen dat dit wel het geval is. In het bijzonder Nijmegen meldt zich specifiek te richten op het beroep van sociaal-we-

tenschappelijk onderzoeker. Dat beroepsprofiel komt ook naar voren bij de andere opleidingen, maar Amsterdam, Groningen, Rotterdam en Utrecht stellen daarnaast op te leiden voor een reeks andere beroepen, die we samenvattend kunnen omschrijven als beleids- en adviesfuncties. Amsterdam voegt daar nog expliciet onderwijsfuncties en functies in de sfeer van media en publieke opinie aan toe, te weten 'journalisten, columnisten, schrijvers, tv-makers'.

Voor de opleiding tot sociaal-wetenschappelijk onderzoeker bestaat er een bijna automatische verbinding met de beroepspraktijk, omdat de meeste universitaire docenten het andere deel van hun tijd met dat onderzoek bezig zijn. Zij weten dus wat er in die wereld (in elk geval het academische deel ervan) te koop is. Anders ligt dat voor de voorbereiding op beleids- en adviesfuncties. Er is geen natuurlijke band tussen de werkzaamheden aan een universiteit en de beroepsuitoefening in de beleidspraktijk. Het zou denkbaar zijn dat de opleidingen die zich hier uitdrukkelijk op zeggen te richten dit compenseren door institutionele bindingen aan te gaan met die beleidspraktijk.

Tabel 5.6 Verbindingen tussen de sociologie opleidingen en de maatschappelijke beroepspraktijk

	UvA	VU	RUG	RUN	EUR	UvT	UU
Verplichte stage			x	x			x
Goed zicht op afgestudeerden				x			
Actieve alumnivereniging			x	x		x	
Formele relatie met beroepsveld							
Hoogleraren met beleidservaring	x	x	x		x		x
Docenten uit de beroepspraktijk			x				x
Opdrachtonderzoek	x	x	x		x	x	x
Post-doctorale opleidingen	x	x			x		

Bron: Opgave door de opleidingen

Tabel 5.6 laat zien dat dit maar matig het geval is. Er lijken zelfs aspecten te zijn waarop de opleidingen zich van de buitenwereld afzonderen. Zo is bij de herprogrammering in het kader van de BaMa de verplichte stage in een aantal opleidingen gesneuveld. Hoewel er in die gevallen nog wel een facultatieve stage mogelijk is (Amsterdam, Rotterdam, Tilburg), betekent deze aanpassing dat de contacten met de beroepspraktijk zwakker zijn geworden, niet sterker.

Het is niet onredelijk van een beleidsgerichte opleiding te verlangen dat zij weet in wat voor banen haar afgestudeerden terecht komen en hoe zij daarin functioneren. Maar alleen de meest onderzoeksgerichte opleiding – Nijmegen – geeft aan

een goed zicht te hebben op de posities van de afgestudeerden en in beginsel ook in staat te zijn daarvan een betrouwbaar beeld op de website te publiceren. De andere opleidingen zeggen geen of hooguit een verbrokkeld beeld van deze posities te hebben. Dit beeld is deels afkomstig uit de WO-monitor (waarin het aantal sociologen per opleiding doorgaans gering is en de informatie zich beperkt tot de eerste periode na het afstuderen) en deels uit incidentele eigen gegevensverzamelingen.

Een actieve alumnivereniging is een probaat middel om de band met de beroepspraktijk levend en actueel te houden. Een dergelijke vereniging bestaat echter slechts bij een minderheid van de sociologie opleidingen. Daarbij moet voor Groningen en Tilburg bovendien worden opgemerkt dat de alumnivereniging pas recent weer uit een diepe slaap is gewekt, zodat er nog geen sprake is van een uitgebreid en bloeiend netwerk. (Ter contrastering: de onderzoeksschool ICS houdt wel nauwgezet bij wat er met haar promovendi is gebeurd en heeft daarvoor met de *James Coleman Association* ook een organisatorisch kader geschapen.)

Een andere manier om de brug met de praktijk te slaan is door enkele docenten uit die praktijk aan de opleiding te verbinden. In Groningen is daarvoor doelbewust de parttime leerstoel 'Beleid en de Sociologische Praktijk' in het leven geroepen, waarvan de leerstoelhouder wordt geacht tenminste een deel van de week in de adviespraktijk werkzaam te zijn. Ook in Utrecht zijn er enkele bewuste personele bindingen met andere organisaties geschapen. Een formele relatie met het afnemende beroepsveld, bijvoorbeeld via een Raad van Advies of Toezicht, wordt evenwel door geen enkele opleiding gemeld.

De gebruikelijke manier waarop beleidsgerichte opleidingen de benodigde kennis in huis halen is door zich op het niveau van de hoogleraren van voldoende beleidsdeskundigheid te verzekeren. Zo hebben alle grotere opleidingen een of meer hoogleraren in dienst met een onbetwiste ervaring met de beleidspraktijk. Zij hebben in maatschappelijke adviesraden gezeten of adviesopdrachten voor overheden of bedrijven vervuld. Dit geldt in het bijzonder voor de Rotterdamse opleiding. In het verlengde hiervan wordt binnen deze sociologie-afdelingen in substantiële mate opdrachtonderzoek verricht ten behoeve van ministeries, gemeenten, instellingen en adviesraden. Een andere interessante manier om de contacten met de beleidspraktijk te behouden is het verzorgen van post-doctorale opleidingen voor academici die al een professionele werkkring hebben. De beide Amsterdamse opleidingen en Rotterdam zijn betrokken bij dergelijke activiteiten.

De conclusie van deze verkenning is dan ook dat de sociologie opleidingen ongetwijfeld voldoende (theoretische) kennis in huis hebben om hun beleidsgerichte programma's te kunnen verzorgen. Maar de verbinding met het beroepsveld en de

relatie met de afgestudeerden blijft een onderontwikkeld punt. Zowel verscherpte accreditatie-eisen als de opkomende marktwerking in het hoger onderwijs zullen naar alle waarschijnlijkheid op dit punt om versterking vragen.

5.7 De arbeidsmarkt van sociologen

Ondanks het feit dat de afzonderlijke opleidingen hiervan weinig kennis hebben, kan op grond van landelijke gegevens wel een landelijk beeld van de beroepsperspectieven van sociologen worden geschetst. Op grond van gegevens uit de WO-monitor 2000 – een landelijk herhaald onderzoek onder afgestudeerden uit het WO – kan in detail worden nagegaan welke beroepen sociologen anderhalf jaar na afstuderen hebben. Het gaat hier om een volledig eenjarig afstudeercohort van in totaal 284 sociologen. Tabel 5.7 geeft daarvan een overzicht en maakt daarbij een vergelijking met afgestudeerden van alle maatschappijwetenschappen. Gedragswetenschappen (psychologie, pedagogiek, onderwijskunde) zijn hier buiten beschouwing gelaten, omdat de beroepspraktijk daar een ander karakter heeft.

In de eerste plaats valt op dat er een relatief grote variatie bestaat in de beroepen waarin afgestudeerde sociologen terecht komen. Bij afgestudeerden in de sociologie is die variatie bovendien groter dan bij andere maatschappijwetenschappen. Dit impliceert dat de opleiding zich niet goed kan richten op specifieke beroepsvaardigheden. Breder theoretische vaardigheden en het aanleren van een eigen 'sociologisch' perspectief op de werkelijkheid lijken daarom zinvoller te zijn.

Ten tweede zien we dat 39% van de sociologiestudenten kort na afstuderen in banen op wo-niveau terecht komt en 52% in banen op hbo-niveau (de overige 9% komt in lagere banen terecht). In vergelijking met andere maatschappijwetenschappen is dat normaal (36% wo, 53% hbo), hoewel het aandeel wo-banen bij sociologen wel beduidend hoger ligt dan bij de andere specifiek Tilburgse richtingen zoals personeelwetenschappen (18% wo), vrijetijdswetenschappen (17% wo) en beleid- en organisatiewetenschappen (27% wo). Niettemin vinden we het aandeel wo-banen nog steeds te laag en we concluderen dat de masters zich sterker dienen te onderscheiden van de meer praktijkgerichte hbo-opleidingen. Studenten zullen tenslotte sociologie willen studeren om in wo-banen terecht te komen.

Het onderzoek maakt een onderscheid in 12 hbo-beroepen en 8 wo-beroepen. Binnen de wo-groep vormen sociaal-wetenschappelijk onderzoekers de grootste groep (38%). Binnen de hbo-groep zijn sociaal-cultureel werkers de grootste groep. Organisatiedeskundigen en managers nemen op beide niveaus een redelijk aandeel in (13% op hbo-niveau en 23% op wo-niveau). Percenteren we over beide niveaus, dan is de verhouding onderzoek-beleid in evenwicht: 15% onderzoek, 16% management en organisatie. Onbekend is natuurlijk wat het takenpakket is van de

andere beroepen, zoals juristen (5% van het totaal), overig wo (6%) en commercieel medewerkers (7%). In deze beroepen zullen waarschijnlijk onderzoek noch beleid tot de hoofdmoot van het werk behoren.

Tot slot is het nog interessant om een vergelijking te maken met andere maatschappijwetenschappen. Bij sociologen op wo-niveau zijn onderzoekersbanen duidelijk belangrijker dan bij andere maatschappijwetenschappers (38 versus 23%).

Hoe we het beroepsprofiel van de afgestudeerde socioloog nu precies moeten evalueren hangt mede af van de vraag of men zich als opleiding ook op de hbo-sector wil richten. Binnen deze sector zijn er weinig onderzoekersbanen (of althans weinig banen die zo heten) en zijn organisatie-adviseurs en vooral hulpverleningsberoepen in de meerderheid. Wil men zich richten op de wo-sector, dan zijn onderzoekers duidelijk in de meerderheid. Het is ongetwijfeld de wens van de opleidingen om zich te richten op de wo-sector. Dat op dit niveau sociologen vaak een baan vinden als sociaal-wetenschappelijk onderzoeker weerspiegelt de sterke onderzoekscomponent in de sociologie opleidingen, maar geeft gelijktijdig aan dat de toegang tot academische beleidsfuncties minder is verzekerd.

Tabel 5.7 Beroepen van sociologen en andere maatschappijwetenschappers

	Overall % sociologen	% binnen hbo of wo sociologen	% binnen hbo of wo maatschappij wetenschappen
		39	36
Alle WO banen, waarvan sociaal-wetenschappelijk onder- zoekers	15	38	23
Organisatiesdeskundigen	7	18	18
Overig wo-beroep	6	15	12
Juristen	4	10	12
Onderwijskundigen	3	8	5
Managers	2	5	4
Economen	1	3	16
Weg- en waterbouwkundigen /planologen	0	0	6
Totaal		100	100
		52	53
Alle HBO banen, waarvan Sociaal- cultureel werkers	18	35	15
Overig hbo-beroep	8	15	12
Organisatieadviseurs	7	13	11
Commercieel medewerkers	7	13	24
Systeemanalisten	4	8	9
Accountants	3	6	5
Sociaal-wetenschappelijk mede- werkers	2	4	5
Therapeuten	2	4	9
Juridisch medewerker	1	2	4
Journalisten	0	0	3
Onderwijskundigen/ docenten	0	0	2
Totaal		100	100
Banen lager dan HBO/WO	8	9	11
Totaal	100	100	100

Bron: herberekening cijfers uit de WO-monitor (VSNU 2000: 106).

5.8 Conclusies en aanbevelingen

In de afgelopen 20 jaar zijn de sociologieopleidingen sterk verbeterd. De sociologieopleidingen zijn samenhangender geworden en hebben een duidelijk profiel gekregen. Ook studentenaantallen nemen weer toe. Het is duidelijk dat de doorstroom vanuit het HBO een belangrijke rol speelt bij het op peil houden van de studentenaantallen.

- 1 De sociologieopleidingen doen er verstandig aan een passend aanbod te blijven verzorgen voor specifieke doelgroepen van studenten. Dat betekent dat op het masterniveau een strategie van diversificatie in de rede ligt.**

Participatie in Engelstalige topopleidingen is van belang, maar om de studentenaantallen op peil te houden dienen er ook programma's te zijn gericht op de Nederlandse samenleving en in de Nederlandse taal. Het uitsluitend aanbieden van Engelstalige masterprogramma's is voor de sociologie een riskante strategie.

- 2 Een louter op de rol van sociaal-wetenschappelijk onderzoeker gerichte opleiding is kwetsbaar. De sociologie dient ook programma's te verzorgen die zijn gericht op maatschappelijke functies zoals beleidsadviesing. Dat past bovendien bij een wetenschap die ook een maatschappelijke rol wil vervullen.**

Het verdient prioriteit om de relatie sociologie en beleid systematischer te doordenken. Reflectie op de relatie tussen wetenschap en praktijk zou meer aandacht dienen te krijgen binnen de opleiding.

- 3 De verbinding tussen de sociologieopleidingen en de maatschappelijke beroepspraktijk heeft versterking.**

De opleidingen die beleidsgerichte programma's verzorgen zouden het maatschappelijke veld sterker bij die opleidingen kunnen betrekken. In ieder geval dienen de opleidingen beter te weten waar hun afgestudeerden terechtkomen. Alumniverenigingen kunnen daarvoor een belangrijke rol vervullen.

- 4 Het is wenselijk dat een landelijke vergelijking van sociologieopleidingen in het proces van accreditatie wordt gehandhaafd. Ten behoeve van een dergelijk landelijk systeem is het nodig dat de centrale organen van de discipline Sociologie worden versterkt.**

De opleidingen Sociologie aan de Nederlandse universiteiten zijn verschillende keren beoordeeld op een zodanige wijze dat onderlinge vergelijking van de kwaliteit van de opleidingen mogelijk was. Door de evaluaties openbaar te maken en in de beoordelingsrapporten te expliciteren op welke gronden een bepaalde kwalificatie aan de opleiding werd gegeven, konden de opleidingen zich als het ware aan elkaar meten en van elkaar leren.

6. Een data-infrastructuur voor de sociologie

6.1 Data-infrastructuur in Nederland

Voor de toekomst van het sociologisch onderzoek zijn methodologische vernieuwingen en een eigentijdse data-infrastructuur essentieel. De sociologie heeft haar ontwikkeling mede danken aan de opkomst van grootschalige dataverzamelingen. De eerder geschetste processen van individualisering en globalisering stellen echter nieuwe en hoge eisen aan de data-infrastructuur. In dit hoofdstuk gaan we nader in op de kenmerken van de Nederlandse data-infrastructuur, de ontwikkelingen die zich daarbinnen voordoen en de lacunes die er bestaan. Tevens doen we aantal aanbevelingen ter versterking van de data-infrastructuur voor het sociologisch onderzoek.

In de sociologie wordt in sterke mate – maar dat geldt ook voor belendende maatschappijwetenschappen als de politicologie, organisatiestudies, communicatiewetenschappen en daarbuiten de geografie, demografie en de epidemiologie – gebruik gemaakt van grootschalige dataverzamelingen. Deze zijn voor het overgrote deel afkomstig uit de ondervraging van individuele personen, met daarbij overigens een zeker contingent van gegevens die afkomstig zijn uit registraties en observaties, dan wel via aggregatie betrekking hebben op grotere sociale eenheden als organisaties, ruimtelijke eenheden of landen. Dit is geen nieuwe ontwikkeling. In de vijftiger jaren werden de eerste landelijke enquêtes gehouden, zowel bij het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS; Vrijetijdsonderzoek 1955), maar ook bij universiteiten (Nationaal Mobiliteitsonderzoek 1954, Riskante Gewoonten, 1958). De grote ontwikkeling op dit gebied heeft pas plaats gevonden in het begin van de jaren zeventig, toen het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) in samenwerking met het CBS periodieke dataverzamelingen begonnen op te zetten bij het onderzoek naar de Leefsituatie (LSO; driejaarlijks sinds 1974), Tijdsbesteding (TBO; vijfjaarlijks sinds 1975), Voorzieningengebruik (AVO; vierjaarlijks sinds 1979) en Culturele Veranderingen (jaarlijks sinds 1975). Na de deconfiture van de tienjaarlijkse Volkstellingen (voor het laatst gehouden in 1971, afgeblazen in 1981), startte ook het CBS een programma van grootschalige periodieke persoonsondervragingen van bevolkingssteekproeven, waaronder het Woningbehoefteonderzoek (WBO; sinds 1975), de Arbeidskrachtentellingen (later Enquête Beroepsbevolking) en de verschillende scholierencohorten (SMVO etc.) van bijzondere betekenis voor de sociologie (en de andere genoemde maatschappijwetenschappen) zijn.

Ook aan de universiteiten en daaraan gelieerde instellingen kwamen grootschalige periodieke ondervragingen vanaf het begin van de jaren zeventig goed op gang. De kern van het politicologisch onderzoek wordt gevormd door het Nationaal

Kiezersonderzoek (NKO), dat sinds 1970 rondom elke Tweede Kamerverkiezing is gehouden. Deze politicologische bron is ook rijk aan gegevens over sociale mobiliteit, sociale participatie en culturele veranderingen. De arbeidsmarkt wordt onder de loep genomen door de nu met de Universiteit Tilburg gelieerde Organisatie voor Strategisch Arbeidsmarktonderzoek (OSA) die sinds 1985 een panel op dit gebied onderhoudt (met tweejaarlijkse metingen) en door de Schoolverlatersenquête van het ROA.

Naast deze periodieke en grootschalige dataverzamelingen zijn en worden er tal van projectmatige dataverzamelingen gehouden binnen het universitaire onderzoek, die doorgaans eenmalig en kleiner van schaal zijn. Met name de komst van het AIO-stelsel heeft onmiskenbaar geleid tot veel kleinschalige dataverzameling: er worden eenmalig gegevens verzameld, toegespitst op het eigen unieke promotie-onderwerp. Deze werkwijze leidt tot data die niemand anders heeft en waarmee niemand verder wat uit kan richten. Dit is geen deugd voor wetenschappelijk onderzoek dat het immers moet hebben van transparantie, competitie en onderlinge toetsing.

Mede door ontwikkelingen in het wetenschapsbeleid zijn hierin wel tegenstromen te onderkennen, en in bepaalde opzichten zou men van een kentering kunnen spreken. In de jaren tachtig hebben sommige universiteiten reeds gekozen voor gerichte investeringen in eigen grootschalige periodieke dataverzamelingen. De Katholieke Universiteit Nijmegen reageerde op het in 1984 gemaakt afspraken rondom de operatie Selectieve Groei en Krimp met de inrichting van het periodieke onderzoek Sociaal en Culturele Ontwikkelingen in Nederland (socom; vijfjaarlijks sinds 1985) en hernam dit initiatief met de sinds 1992 gehouden Familie-enquêtes Nederlandse Bevolking (tot op heden vier afleveringen met onregelmatige tussenpozen). Aan de Vrije Universiteit Amsterdam investeerde men in de *Longitudinal Aging Study Amsterdam* (LASA) (aanvankelijk met het onderzoek Sociale Integratie Jong-Volwassenen als pendant). In deze gevallen zijn de betrokken afdelingen gesitueerd rondom data, die leiden tot een reeds van publicaties en proefschriften, waarbij een veelheid van (elkaar op de vingers kijkende) onderzoekers betrokken is. Iets soortgelijks ziet men als gevolg van de grootschalige financieringsvormen die NWO de laatste 10 jaar op touw heeft gezet in de vorm van aandachtsgebieden, en de programma's voor middelgrote en grootschalige investeringen. Als grootschalige investering valt met name het *Netherlands Kinship Panel Study* (NKPS) en het *TRacking Adolescents' Individual Lives Survey* (TRAILS) te noemen. NKPS gaat om een zeer groot panelonderzoek waarvan de primaire verantwoordelijkheid ligt bij een groep van zes vooraanstaande onderzoekers op verschillende universiteiten, die een groot programma van dissertatiestudies en andere toepassingen achter

zich aantrekken. TRAILS is een langlopend bevolkingsonderzoek dat kinderen van hun tiende tot hun eenentwintigste jaar volgt om de ontwikkeling van psychiatrische stoornissen als angst, depressie, ADHD en agressief of antisociaal gedrag te achterhalen.

Ook op het terrein van het archiveren en documenteren van data is met de oprichting van het *Data Archiving and Network Services* (DANS) sprake van een positieve ontwikkeling.

Ten slotte dient als min of meer recente ontwikkeling te worden aangestipt dat dataverzamelingen in steeds toenemende mate internationaal van aard zijn en dat Nederlandse sociale wetenschappen een vooraanstaande rol spelen bij de organisatie van dit type onderzoek. Vergelijkend onderzoek naar leerprestaties en de relatie daarvan met sociale achtergronden wordt internationaal onderzocht in het *Programme for International Student Assessment* van de OECD, waarbij het CITO een van de leden van het uitvoerende consortium is. Het waarden- en normenklimaat wordt sinds 1985 internationaal bestudeerd in het jaarlijkse *International Social Survey Programme* (ISSP), waarin ons land via de participatie van het SCP sinds het begin een vooraanstaande plaats inneemt. Bij een soortgelijke internationale studie, de *European Values Study* (EVS; tienjaarlijks vanaf 1981), fungeert de Universiteit van Tilburg als internationaal hoofdkwartier. Bij het ontwerp van de *European Social Survey* (ESS; jaarlijks vanaf 2002) speelden Nederlandse sociale wetenschappers een vooraanstaande rol. Ook het eerdere genoemde Kiezersonderzoek in de politicologie kent sinds langere tijd een internationaal vergelijkende compartiment waarin de Nederlandse politicologen goed meedoen.

6.2 Lacunes in de data-infrastructuur

Ons land kent daarmee in beginsel een zeer rijke data-infrastructuur.¹⁶ Het is zelfs niet gemakkelijk om duidelijke lacunes in dit onderzoek te benoemen. Niettemin vallen er twee te noemen.

De allerbelangrijkste lacune in de sociaal-wetenschappelijk data-infrastructuur komt voort uit het ontbreken van volkstellingen. In internationaal opzicht neemt Nederland hiermee een unieke plaats in, in alle andere beschaafde landen is dit instituut gehandhaafd, ook tegen populair verzet in (Duitsland). De betekenis van volkstellingsgegevens voor het sociaal-wetenschappelijk onderzoek is gelegen in verschillende aspecten. Ten eerste bieden volkstellingsgegevens een referentiepunt voor de uitkomsten van enquêtes, in het bijzonder waar het centrale demografische gegevens aangaat. Het blijft een van de prikkelende paradoxen van het Nederlandse sociaal-wetenschappelijk steekproefonderzoek dat er bij zoveel

¹⁶ Zie het SWR-advies, *Networked Data Services*, Amsterdam: KNAW 2004

steekproefonderzoek geen duidelijk beeld bestaat van de opleidings- en beroepsverdeling van de bevolking van ons land. Dit klemmt des te meer wanneer het gaat om kleinere ruimtelijke eenheden als gemeenten of wijken. Grootschalig steekproefonderzoek biedt hier wel soelaas, maar door de zeer beperkte mogelijkheden goede steekproeven te trekken en de grote responsproblemen in ons land, kan dit toch een periodieke integrale waarneming niet vervangen. Behalve als referentieverdeling worden in andere landen ook vaak de volkstellingsgegevens zelf door sociale wetenschappers geanalyseerd, doorgaans in de vorm van *public use samples* (die bijvoorbeeld 1% of 5% van de waarnemingen bevat). Doordat deze mogelijkheden in Nederland ontbreken, is er bijzonder weinig bekend over de precieze etnische compositie van de bevolking, kleinere kerkgenootschappen en de eerder genoemde ruimtelijke variatie in opleidings- en beroepsverdeling.

Het is een irreële wensdroom om de volkstellingen weer in ere te willen herstellen. Echter, door internationale ontwikkelingen (met name Europese integratie) gedwongen, werkt het CBS hard aan een 'virtuele' volkstelling, die het resultaat moet zijn van gekoppelde registratiegegevens. Hierbij wordt het bevolkingsregister gekoppeld aan bijvoorbeeld belastinggegevens, registraties in het onderwijs of uitkeringen en ook uitkomsten van persoonsenquêtes. Het staat nog te bezien in hoeverre deze aanpak tot een goede integrale waarneming zal leiden. Verder is er vooral ook de vraag in hoeverre deze gegevens voor sociale wetenschappers beschikbaar zullen zijn en ook gebruikt zullen worden.

De tweede opvallende lacune in de data-infrastructuur in ons land in vergelijking met naastliggende buitenlanden is het ontbreken van een *general purpose* steekproefondervraging van de bevolking naar het model van de Duitse Allbus-enquête en de Amerikaanse *General Social Survey* (GSS). De Allbus-enquête wordt gefinancierd door het Duitse Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en de deelstaten. De *General Social Survey* wordt gefinancierd door de *National Science Foundation*, publieke en private sponsors en bijdragen van onderzoeksgroepen. Dit type periodieke onderzoeken wordt door universitaire onderzoekers aangestuurd en vormt voor de sociale wetenschappers in Duitsland en de VS een referentiepunt voor landelijke demografische gegevens en biedt verder gestandaardiseerde vraagvormen. Naast een standaarddemografie kennen GSS en Allbus periodiek wisselende modulen, waarbij telkens andere groepen van sociale wetenschappers worden ingeschakeld om een onderzoeksterrein aan te boren of uit te diepen. Doordat de gegevens onmiddellijk vrij beschikbaar komen voor universitair onderzoek, wordt er zeer veel gebruik gemaakt. Behalve als primaire databron voor onderzoek, speelt dit type vrij beschikbare gegevens van hoge kwaliteit een grote rol bij de opleiding van studenten: zij krijgen het goede model met de papelepel ingegoten.

De Nederlandse evenknieën van de genoemde buitenlandse voorbeelden zijn te vinden in de reeds eerder genoemde periodieke enquêtes van het SCP en het Nationaal Kiezersonderzoek. Hoewel deze databestanden relatief veel gebruikt worden door andere dan de primaire onderzoekers, halen ze het niet in vergelijking met de buitenlandse voorbeelden. Dat geldt zowel voor de kwaliteit van de gegevens, de inhoudelijke inbreng van universitaire onderzoekers alsook voor de toegang ertoe voor zowel universitaire onderzoekers als studenten.

6.3 Knelpunten en bedreigingen

Hoewel ons land een zeer rijke sociaal-wetenschappelijke data-infrastructuur kent, is deze niet zonder knelpunten en bedreigingen. Hieronder vallen achtereenvolgens te noemen:

- De bedreiging van de kwaliteit van gegevens, met name door responsproblemen.
- De verschuiving van persoonsenquêtes naar registratiegegevens bij het CBS.
- De archivering en ontsluiting van reeds verzamelde data.
- De vrije toegankelijkheid van databestanden.
- Plaats voor kwalitatieve dataverzameling.

De bedreiging van de kwaliteit van gegevens, met name door responsproblemen

Er zijn zeer veel onderzoeksgegevens in ons land voorhanden, maar dat betekent nog niet dat zij allemaal van hoge kwaliteit zijn en nog veel minder dat zij van vergelijkbare kwaliteit zijn. Er valt over deze kwaliteit natuurlijk veel te zeggen, maar er is één probleem dat boven alle andere uitsteekt: het responsprobleem. Ons land valt op in de rij van naties, doordat de respons in enquêtes relatief laag te noemen is. Exacte gegevens zijn moeilijk te geven (onder meer door het ontbreken van gestandaardiseerde responsberekeningen), maar globaal genomen kan men zeggen dat de respons (die in de vijftiger jaren nog meer dan 90% bedroeg), via ca. 70% in de jaren zeventig nu is teruggelopen naar ca. 40% in landelijk dekkend face-to-face onderzoek. Voor telefoon-enquêtes en schriftelijke enquêtes gelden soortgelijke of nog lagere cijfers. Het responsecijfer fluctueert overigens sterk tussen onderzoeken en recent zijn twee gevallen te noemen waarin weer ca. 65% respons is behaald, dankzij grote inspanningen. Dit cijfer geldt voor het AVO1999 van het SCP en de ESS2002 die geregisseerd is door de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hoe fluctuerend deze cijfers ook zijn en welke interpretatie ook gehecht moet worden aan de resultaten van responsverhogende maatregelen, men ontkomt niet aan de gedachte dat databestanden met deze responsecijfers niet langer representatief geacht kunnen worden en onderhevig zullen zijn aan selectie-effecten. Om deze reden ontmoeten Nederlandse onderzoeksgegevens vaak wantrouwen in inter-

nationaal verband. Een tragisch incident in dezen vormt de rapportage over de PISA 2002 gegevens, waarbij het CITO weliswaar een van de leden van het door de OECD gevormde internationale consortium was, maar de in Nederland verzamelde gegevens niet terecht kwamen in de internationaal vergelijkende rapportage omdat door non-response onder de aangezochte scholen de gegevens niet aan de vooraf gesteld kwaliteitsmaatstaven voldeden! In toenemende mate ziet men een ontwikkeling waarbij aan gegevens een kwaliteitskeurmerk wordt toegekend. Bij de certificering van data zal – naast de algemene toegankelijkheid van de gegevens en geprotocolleerde dataverzamelmethode – het responsepercentage zeker een rol spelen.

Het valt Nederlandse sociale onderzoekers zeker te verwijten dat ze deze zaken te lang op hun beloop hebben gelaten. De recente voorbeelden van AVO1999 en ESS2002 suggereren bovendien dat het beter kan, maar ook dat hiermee grotere investeringen en inspanningen gemoeid zijn (zie ook Stoop 2005). Teveel moeten dataverzamelaars het doen met krap bemeeten budgetten en strijken zij hun middelen uit over teveel respondenten die wel meedoen. Concentratie van middelen, minder maar beter onderzoek, moet de beleidslijn zijn. Hier ligt een grote rol weggelegd voor financierende instanties, in het bijzonder NWO, die dataverzameling moet concentreren in de hand van competente dataverzamelaars.

Bij een mogelijke strategie van respons- en kwaliteitsverhoging kunnen ook andere agendapunten worden genoemd. Een hoge respons begint bij een goed steekproefkader, waardoor men op naam en met achtergrondgegevens personen kan benaderen. We hebben in Nederland daarvoor een uitstekend uitgangspunt, de Gemeentelijke Basis Administratie en het Sociaal Statistische Bestand (dit zijn de verenigde gemeentelijke bevolkingsadministraties). De beschikbaarheid daarvan voor steekproeftrekking is prealabel aan elke investering in kwaliteitsverhoging van dataverzameling. Het enig beschikbare alternatief zijn de lokale gemeentelijke bevolkingsadministraties, maar de toegang daartoe is in de praktijk afgesneden door de spreiding over individuele gemeenten, hoge kosten en de beperkingen die de gemeentelijke beheerders aanleggen. In de praktijk gebeurt steekproeftrekking op basis van het TPG afgiftebestand, het telefoonregister en de verhuisservice. De dekking van vooral het telefoonregister is onvoldoende.

Vervolgens kan respons alleen maar verhoogd worden door extra investeringen. De rol van overhaalstrategieën, beloningen voor respondenten en interviewers, herinneringen en call-back strategieën is daarbij nog volstrekt onvoldoende gedocumenteerd. Ook de recente successen bij AVO en ESS zijn nog niet voldoende belicht. Investering van onderzoeksgelden in deze richting is daarom noodzakelijk.

Van persoonsenquêtes naar registratiegegevens

Een mogelijke bedreiging van de data-infrastructuur is dat partijen die tot nu toe zeer actief waren bij de verzameling van persoonsgegevens, zich daaruit om uiteenlopende redenen aan het terugtrekken zijn. Dit geldt in het bijzonder voor het CBS, dat onder de druk van bezuinigingen en Europese verplichtingen gaandeweg steeds meer kiest voor registratiedata boven enquêtegegevens. Ook het SCP lijkt zijn programma enigszins aan het uitdunnen te zijn en heeft bijvoorbeeld onlangs besloten niet langer mee te werken aan het *International Social Survey Programme*. Deze participatie is nu overgenomen door de Vrije Universiteit, maar de financiering is daarmee nog niet geregeld.

Daarmee dreigt de data-infrastructuur weer te verarmen. Men kan hierin in plaats van een bedreiging ook een kans, zelfs een uitdaging voor het universitaire onderzoek zien. Er breken gouden tijden aan voor onderzoekers en partijen die wél kans zien de samenleving via personenquêtes in beeld te houden. Opnieuw wijst dit op de noodzaak van gerichte en geconcentreerde investeringen in het universitaire onderzoek, bijvoorbeeld ten behoeve van een nieuw te ontwikkelen pendant van de Duitse Allbus-enquête en de participatie van Nederlandse onderzoekers in het ISSP.

Beschikbaarstelling van gegevens voor derden

Er zijn heel veel sociaal-wetenschappelijk relevante gegevens voorhanden in ons land, maar dat betekent nog niet dat zij ook beschikbaar en toegankelijk zijn. Integendeel, op dit punt is de data-infrastructuur beslist onvoldoende te noemen. Men kan deze problematiek in twee onderdelen uiteenleggen: (A) problemen bij archivering en ontsluiting van gegevens, en (B) de feitelijke beschikbaarstelling van gegevens aan derden. We gaan eerst in op deze laatste – meer op principiële niveau liggende problematiek.

Het principe van beschikbaarstelling van gegevens door de dataverzameling aan derden wordt in de Nederlandse sociologie ruim onderschreven (het principe ervan staat bijvoorbeeld omschreven in de Beroepscode van de Nederlandse Sociologische Vereniging), maar in de praktijk wordt het geheel verschillend begrepen en ten uitvoer gelegd. Er laten zich meerdere gevallen onderscheiden. Allereerst zijn er gegevens die met collectieve middelen ten behoeve van de gehele onderzoeksgemeenschap worden verzameld. Onder deze formule vallen bijvoorbeeld het NKO en TRAILS, en in het internationale onderzoek de ESS en ISSP. In de praktijk kleven er nog wel eens bezwaren aan de feitelijke beschikbaarstelling, die mede voortkomen uit het feit dat de verantwoordelijkheid voor deze dataverzameling gedragen wordt door universitaire onderzoekers die voor hun voortbestaan afhan-

kelijk zijn van wetenschappelijk publicaties. Zij nemen daarom toch snel een *sneak preview* op de door hen verzamelde gegevens en wachten – waarschijnlijk mede onder druk eerst publicaties te realiseren – met de feitelijke beschikbaarstelling van de gegevens en de daarvoor benodigde documentatie.

Een tweede groep gegevens wordt in dezen gevormd door de bestanden van het SCP en het CBS. Deze gegevens worden primair verzameld ten behoeve van de onderzoeksprogramma's van deze publieke instanties zelf, maar er bestaat niettemin een grote bereidheid om ze binnen afzienbare tijd aan anderen af te staan. Men moet hierbij denken aan een termijn van twee of drie jaar.

Een derde groep wordt gevormd door gegevens die op projectbasis verzameld worden door individuele onderzoekers (of groepen onderzoekers) ten behoeve van het eigen onderzoek en die daarvoor financiering hebben gevonden bij NWO, een externe opdrachtgever (veelal ook een publiekrechtelijk orgaan) of de eigen universiteit. In deze gevallen beschouwen de onderzoekers de gegevens doorgaans als een aan hen verleend octrooi dat zij zoveel mogelijk kunnen uitbaten. Het principe van beschikbaarstelling wordt dan zo geïnterpreteerd dat anderen de gegevens mogen hebben op het moment dat de primaire onderzoeker daar helemaal mee klaar is, dan wel dat voor het gebruik ervan betaald moet worden. In het geval van de door de KUN gefinancierde Familie-enquêtes Nederlandse Bevolking is bijvoorbeeld gekozen voor de beleidslijn dat de gegevens pas 10 jaar na verzameling vrij ter beschikking komen. In veel andere gevallen kan de beleidslijn globaal geformuleerd worden als 'beschikbaarstelling als het proefschrift af is en de artikelen gepubliceerd'. Het behoeft geen betoog dat zo'n beleidslijn vaker tot afstel dan tot uitstel leidt, waarmee waardevolle gegevens verloren gaan. Het geval van de Familie-enquêtes is geenszins uniek of extreem: er zijn tal van voorbeelden waarin onderzoekers hun gegevens hun onderzoeksleven lang (en soms nog langer) onder de hoed houden.

Er zijn tegen de octrooi-interpretatie van dataverzameling geen juridische bezwaren in te brengen, maar wel principiële, en er is ook wel iets aan te doen. Het principiële bezwaar van deze werkwijze is dat hierdoor de collegiale toetsing van onderzoekers wordt ingeperkt. Wanneer men op het standpunt staat dat onderzoek reproduceerbaar moet zijn, dan is in de maatschappijwetenschappen de onbeperkte beschikbaarheid van de primaire gegevens voor collega's een vanzelfsprekendheid. Gegeven de kosten en inspanningen die gemoeid zijn met primaire dataverzameling is het niet voldoende om te verwijzen naar de beschikbaarheid van dataverzamelings- en data-analyse-instrumenten waarmee het onderzoek gerepliceerd zou kunnen worden. Hiervoor moeten de oorspronkelijke gegevens beschikbaar zijn en wel zonder beperkingen. Daarop aansluitend kan gesteld

worden dat kwaliteit van onderzoek niet alleen een kwestie van principiële controleerbaarheid is (in de praktijk wordt er – veel te – weinig nagerekend), maar dat de werking van vrije beschikbaarheid nog veel meer zit in het feit dat alleen dan gedeelde kennis omtrent de aard van de gegevens ontstaat. De kansen dat iemand verkeerde conclusies trekt uit gegevens nemen aanzienlijk af wanneer ze worden getrokken over gegevens waarmee ook andere onderzoekers vertrouwd zijn. Het is ook aanzienlijk veelzeggender wanneer iemand iets beweert over gezaghebbende data die iedereen kent dan over zijn of haar eigen unieke data.

Er zijn enige remedies te noemen tegen de gegroeide onderzoekspraktijk. Ten eerste is het belangrijk dat men zich realiseert dat nagenoeg geen enkele dataverzameling uit de erfenis van grootmoeder wordt betaald. Of de middelen nu door NWO, universiteiten of ministeries ter beschikking worden gesteld, het zijn en blijven allemaal publieke investeringen waarmee onderzoekers hun voordeel doen. Het is daarom ook niet een gekke gedachte dat deze financiers hun verantwoordelijkheid moeten nemen en de verplichting opleggen dat onderzoeksgegevens binnen afzienbare termijn (d.w.z. na afronding van de dataverzamelingsperiode, maar voor de afronding van de publicaties) ter beschikking worden gesteld. Het laat zich begrijpen dat universiteiten en hun faculteiten hierbij terughoudend zullen zijn, maar dat mag de keuze voor deze beleidslijn bij landelijke financieringsinstanties als NWO en ministeries niet in de weg staan. Alleen als deze beleidslijn wordt opgenomen, kan immers ook de competitie tussen onderzoekers ontstaan op basis van kwaliteit van gegevens. Het principe dat onderzoek over publiek toegankelijke data meer geldigheid heeft dan onderzoek over gegevens waartoe de toegang beperkt is, zal zich dan vertalen in voorkeuren van tijdschriften en hun reviewers, en dan zullen ook universiteiten deze beleidslijn moeten overnemen. *Good data drive out bad data!*

Archivering en ontsluiting van bestaande data

Is er aan de ene kant sprake van principiële bedreigingen van de data-infrastructuur door gebrekkige beschikbaarstelling, er zijn vervolgens nog een veelheid van problemen op te lossen alvorens een optimaal werkende data-infrastructuur tot stand komt. In de praktijk staan namelijk ook hier praktische moeilijkheden in de weg.

De archivering van sociaal-wetenschappelijke data is sinds 1960 in handen van het Steinmetzarchief (STAR), dat aanvankelijk via het SWIDOC en vervolgens via het NIWI gefinancierd is door de KNAW. Het Steinmetzarchief maakt deel uit van een omvangrijk internationaal netwerk van nationale data-archieven, waarbij het lange tijd samen met het ICPSR (Michigan), ZA (Keulen) en UKDA (Essex) voorop liep. Internationaal zien we de laatste jaren een aanzienlijke uitbreiding van deze

kring. In de afgelopen decennia zijn nationale archieven tot stand gekomen in een reeks van landen in Oost-Europa (Hongarije, Polen, Tsjechië, Slovenië, Bulgarije) en Zuid europa (Portugal, Spanje, Zwitserland en Italië) en zijn met name de Scandinavische archieven (Noorwegen, Zweden en Finland) een meer vooraanstaande plaats gaan innemen. Ook buiten Europa (bijvoorbeeld in Japan, maar ook in ontwikkelingslanden als India en de Filipijnen) is men lid geworden van de internationale data-archiveringsorganisaties. In Nederland lijkt de betekenis van het Steinmetzarchief voor de data-infrastructuur juist de te zijn teruggelopen, een ontwikkeling die parallel loopt met die in België, waarin het nationale data-archief (BASS, Louvain la Neuve) inmiddels de facto ter ziele is.

Aan de verkommering van het Steinmetzarchief liggen verschillende factoren ten grondslag (rapport Commissie Van Dijk). Allereerst is onduidelijkheid ontstaan over de rol en betekenis van een nationaal data-archief door de inrichting van het Wetenschappelijk Statistisch Agentschap (WSA) door NWO. De betekenis van dit initiatief was aanvankelijk gelegen in de mogelijkheden om onder voorwaarden data van het CBS ter beschikking te krijgen voor de gemeenschap van onderzoekers, nadat daarin in de jaren tachtig een impasse was ontstaan. Het WSA ging het CBS betalen voor de beschikbaarstelling van data (afwijkend van de gangbare praktijk in data-archieven) en trad alleen op als makelaar van data: de feitelijke archivering en beschikbaarstelling van de gegevens bleef berusten bij het CBS. Deze formule (betalen voor data en alleen bemiddelen, niet archiveren) werd door de WSA vervolgens gegeneraliseerd naar andere databestanden en dataproducenten. Daarmee is een 'ongezonde' concurrentie in de beschikbaarstelling van secundaire data in leven geroepen: door het ontbreken van afspraken en een loket gebeurt er dubbel werk en ontstaat er verwarring bij de gebruikers. Doordat WSA en Steinmetzarchief onder verschillende formules opereren (aangaande het betalen van data-producenten en de prijsstelling voor data-consumenten) zijn er in het onderzoeksveld dubbele standaards ontstaan omtrent voorwaarden voor beschikbaarstelling van onderzoeksgegevens aan derden.

Recent hebben KNAW en NWO de hand ineen geslagen om aan deze situatie een einde te maken. Het KNAW heeft besloten tot beëindiging van het NIWI (Nederlands Instituut voor Wetenschappelijke Informatievoorziening) waarvan het Steinmetzarchief tot nu toe deel uitmaakte. Het Steinmetzarchief en het ook uit de NIWI-boedel afkomstige Nederlands Historisch Data Archief zullen met het Wetenschappelijk Statistisch Agentschap verenigd worden in het DANS (Data Archiving and Network Services), dat domicilie zal kiezen nabij NWO, maar door beide partners gelijkmatig gefinancierd zal worden. Het werkgebied van DANS is

groter dan de sociale wetenschappen en omvat naast de geschiedenis ook andere geesteswetenschappelijk gebieden, zoals de archeologie, taalkunde en linguïstiek. De achterliggende gedachte is dat datainfrastructurele taken als archivering, documentatie en verrijking zoveel met elkaar gemeen hebben dat een vruchtbare synergie kan ontstaan in een betrekkelijk grote organisatie. De juistheid van deze veronderstelling dient door de praktijk te worden aangetoond, maar het is alvast positief te noemen dat door de vestiging van DANS de onheilzame concurrentie tussen Steinmetzarchief en WSA uit de weg wordt geruimd en dat langs deze weg de collecties en activiteiten van beide instanties bewaard blijven. Van cruciaal belang voor het welslagen van het initiatief is hoe het geheel verbonden zal zijn met de wereld van universitaire onderzoekers. Via tijdelijk aangestelde themamanagers hoopt men de relaties intenser te maken dan voorheen. Een andere veranderde manier van opereren is dat NWO nu serieuzer aan haar onderzoekers zal opleggen data te archiveren en aan anderen ter beschikking te stellen. Tenslotte liggen er plannen om onderzoekers via een Raad van Advies invloed op het reilen en zeilen van DANS te laten uitoefenen.

De plaats van kwalitatieve dataverzamelingen

Het (her)gebruik van gegevens van anderen heeft in de maatschappijwetenschappen nagenoeg altijd betrekking op kwantitatieve onderzoeksgegevens: resultaten van enquêtes, registraties, observaties. Het onderzoek zelf heeft echter lang niet altijd betrekking op zulk soort gegevens: er is van oudsher een grote tegenstroom van onderzoekers die zich op kwalitatieve gegevens beroepen: dit zijn doorgaans (maar niet altijd) tekstuele data, die afkomstig zijn uit open (ongestructureerde) interviews, inhoudsanalyse van documenten en observaties. Behalve uit (uitgetypte) tekst kunnen ook visuele data (foto's, films) of auditieve data (geluidsbanden) deel uitmaken van kwalitatieve data. Het gebruik van dit type gegevens is allerminst nieuw. Voor de opkomst van het enquête-onderzoek in de jaren zeventig was een dergelijke werkwijze de standaard en in de culturele antropologie, waarin de participerende observatie het dominante onderzoeksdesign is, zijn kwalitatieve data de standaard onderzoeksgegevens gebleven.

Kwalitatieve en kwantitatieve onderzoekers leven in sterk verschillende werelden, waarin geheel onderscheiden werkelijkheidsconcepties, methodologische criteria en wijze van rapporteren gevolgd worden. De verschillen lijken onoverbrugbaar waar het de betekenis van hypothesevorming en de rol van empirische bewijsmateriaal aangaat. Een gemengde werkwijze, die bijvoorbeeld bij onze zuiderburen zeer populair is, vindt men in Nederland maar zelden. Toch is er wel enige toenadering tussen de beide aanpakken te onderkennen. Deze lijkt de berusten op de gedachte dat boven elke vorm van empirische kennisverwerving principes van informatiege-

halte, betrouwbaarheid en validiteit staan. Onderzoek dient geleid te worden door weerlegbare uitspraken en aan onderzoeksprocedures mag steeds de eis gesteld worden dat het bij herhaling tot dezelfde bevindingen leidt die steeds beter de werkelijkheid benaderen. Daarmee is ook grote belangstelling ontstaan voor de archivering en beschikbaarstelling van primaire kwalitatieve gegevens voor secundaire analyse. Deze ontwikkeling wordt sterk in de hand gewerkt door het feit dat de verzameling, bewerking en analyse van kwalitatieve data tegenwoordig sterk computergestuurd gebeurt. Hoewel een de facto standaard voor deze operaties ontbreekt, wordt de backbone van al deze gegevens gevormd door geïndexeerde tekst: een tekst wordt in onderscheidbare eenheden opgedeeld waarin door *keywords* een zoekstructuur is aangebracht. Hoewel een de facto standaard ontbreekt (parallel aan het gebruik van SPSS voor kwantitatieve data), liggen hier nu toch veel grotere mogelijkheden om tot archivering en beschikbaarstelling aan derden over te gaan dan voorheen. De praktische problemen hierbij in de maatschappijwetenschappen gelijken sterk op die in de geesteswetenschappen (met name geschiedenis) en het is goed denkbaar dat DANS juist in dit opzicht een interessante combinatie van disciplines biedt.

Er ligt hier opnieuw een uitdaging voor de data-infrastructurele voorzieningen van het sociale wetenschappen in ons land. Tegelijkertijd moet benadrukt worden dat het hier eerder gaat om een perspectief dan een realiteit. De mate waarin archivering van kwalitatief materiaal zal leiden tot daadwerkelijk hergebruik is nog volslagen onbekend, evenals de mate waarin kwalitatieve onderzoekers erin zullen slagen hun gegevens in voor anderen toegankelijke vorm op te slaan en ter beschikking te stellen. Er liggen hier niet alleen problemen van het ontbreken van archiveringsstandaards, ook zaken als vertrouwelijkheid van het materiaal liggen hier veel complexer dan bij kwantitatieve gegevens. In het DANS voorstel is aangekondigd dat de nieuwe NWO/KNAW combinatie op dit punt ontwikkelwerk zal gaan doen. Uitvoering van een uitgebreid pilot project, dat bijvoorbeeld als doel heeft het materiaal van een aantal toonaangevende kwalitatieve studies te archiveren, zou hiervoor een goed begin zijn.

6.4 Aanbevelingen

Het voorgaande leidt tot de volgende actiepunten aangaande de data-infrastructuur in de maatschappijwetenschappen in ons land:

1 Bevorder de spoedige en volledige beschikbaarheid van alle onderzoeksgegevens.

Het belangrijkste probleem van de zeer rijke data-infrastructuur van de maatschappijwetenschappen is de gebrekkige beschikbaarstelling. Dit geldt voor gegevens verzameld door het CBS (duur, niet volledig beschikbaar), het SCP (laat beschikbaar), universiteiten en para-universitaire instituten (kleinschalig, octrooibeschermt). Strakkere regelgeving door financiers kan de spoedige en volledige beschikbaarheid van al deze gegevens bevorderen.

2 Er dient met voorrang onderzoek gedaan te worden naar de lage response in primaire dataverzameling in ons land, de consequenties ervan voor de kwaliteit van data en de remedies ervoor.

3 Gegevensverzamelingen gefinancierd door NWO dienen grootschaliger en los van de eigen belangen van individuele onderzoekers te worden opgezet.

Een doorgedreven onderscheid tussen de rol van data-producent en die van data-gebruiker is daarvoor prealabel. Financiering dient meer gericht te worden op geconcentreerde, gedeelde dataverzamelingen dan op individuele producties. De inrichting van een Nederlandse Allbus-enquête dient nader te worden onderzocht. Ook gegarandeerde voortzetting van Nederlandse participaties in internationale dataverzameling als ESS en ISSP is van groot belang.

4 De regels over beschikbaarstelling van gegevens aan derden dienen door de financiers te worden verscherpt en onderhouden.

Het archiveren van data onmiddellijk na de periode van dataverzameling (en voor het einde van het project) dient door NWO verplicht te worden gesteld, opdat goede data slechtere data kunnen wegconcurreren.

5 Het nieuwe DANS-instituut verdient ondersteuning vanuit sociaal-wetenschappelijk Nederland.

DANS kan – naar buitenlands model – ook partner zijn in periodieke dataverzamelingen met nationaal belang. Het kan op deze manier de basis worden van een permanente data-infrastructuur voor de Nederlandse maatschappijwetenschappen, zowel van kwantitatief als kwalitatief onderzoek.

7. Institutionele voorwaarden voor een vruchtbaar onderzoeksklimaat

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een aantal institutionele voorwaarden geschetst die van groot belang zijn voor een vruchtbaar onderzoeksklimaat binnen de discipline sociologie. Eerst komt de rol van NWO aan de orde en in het bijzonder de ontwikkelingen in de beoordelingsstructuur in het gebied Maatschappij- en Gedragswetenschappen. Vervolgens bespreken we de ontwikkelingen rond onderzoeksscholen. Ten slotte wordt kort ingegaan op de ontwikkelingen rond het Instituut voor maatschappijwetenschappen SISWO.

7.2 De plaats van de sociologie binnen NWO

Binnen NWO is de discipline sociologie ondergebracht bij het gebied Maatschappij- en Gedragswetenschappen (MaG). Om de plaats van de sociologie binnen MaG en daarmee de betekenis van NWO voor de discipline sociologie beter in het vizier te krijgen is het goed om even terug te gaan in de geschiedenis van NWO. Wij maken daarbij gebruik van de zogenoemde Ontschottingnotitie, zoals die door het MaG-bestuur eind 2003 is vastgesteld.

Na de tijd van de zogenaamde Werkgemeenschappen binnen NWO, die door onderdelen van disciplines werden gevormd, ontstonden in 1987 binnen het gebied MaG zeven disciplinair georganiseerde stichtingen. De Stichting voor Sociaal-Culturele Wetenschappen (SSCW) voor sociologie en antropologie, was daar één van (1987-1994). De SSCW bestond uit acht werkgemeenschappen waarbinnen aanvragen uit de discipline sociologie in eerste instantie beoordeeld werden.¹⁷ Even als de andere disciplinair georganiseerde stichtingen kreeg de SSCW een eigen onderzoeksbudget toegewezen, dat zij zelfstandig aan ingediende onderzoeksvorstellen kon toekennen.

NWO vond dit aggregatieniveau van stichtingen te laag en zocht naar mogelijkheden om het aantal lagen in het beoordelingsproces te verminderen. Bovendien wilde NWO af van disciplinaire beschermingsconstructies met het inherente ge-

¹⁷ De acht werkgemeenschappen waren Algemene en theoretische antropologie (ATA), Primaire leefvormen, socialisatie en hulpverlening (PSH), Sociaal-wetenschappelijk methodologisch onderzoek (SOMO), Verklarende Sociologie, Sociaal-wetenschappelijk onderzoek van arbeids- en organisatievraagstukken (WESWA), Sociale en Culturele Processen en Sociaal culturele studies van etnische minderheden en Wetenschapsonderzoek.

vaar van suboptimale verdeling van onderzoeksgelden. Vanaf 1995 werd door fusies het aantal stichtingen teruggebracht tot drie. De Stichting ESR (Economische, Sociale en Ruimtelijke Wetenschappen) ontstond uit de combinatie van SSCW (Sociaal-Culturele Wetenschappen), ECOZOEK (Economisch Onderzoek) en SRO (Sociaal-Ruimtelijk Onderzoek). De discipline sociologie maakte deel uit van ESR dat de beschikking had over een onderzoeksbudget dat op eigen gezag kon worden toegekend. Deze periode duurde opnieuw niet lang.

De drie zelfstandige stichtingen met een eigen budget en eigen toekenning-bevoegdheden zijn in 1998 omgezet in drie Beleidsadviescommissies (de zogenoemde BAC's) die deel uitmaakten van één Gebiedsbestuur Maatschappij- en Gedragswetenschappen (MaG). Deze BAC's beschikten niet meer over een zelfstandige mogelijkheid om gelden toe te kennen. Hun rol was tot die van adviserende commissie teruggebracht. Ten slotte zijn in 2002 ook de Beleidsadviescommissies opgeheven. Daarmee werd het principe van gebiedsbrede beoordeling voor alle steunvormen een feit. Het gebied MaG omvat een veelheid aan disciplines. Op hoofdlijnen zijn dit Psychologie; Pedagogie; Onderwijskunde; Economische Wetenschappen; Bedrijfskunde; Sociologie; Culturele Antropologie; Geografie en Planologie; Milieukunde; Demografie; Rechtswetenschappen; Bestuurskunde; Politologie; Communicatiewetenschappen.

Dit gehele proces van schaalvergroting van de beoordelingsstructuur binnen NWO wordt 'ontschotting' genoemd: het gefaseerd verwijderen van de muren tussen disciplines. Zoals uit de korte geschiedschrijving blijkt, is bij elke verandering van de beoordelingsstructuur het aggregatieniveau van de beoordeling toegenomen. In hoeverre heeft de ontschotting de kansen op financiering van sociologisch onderzoek veranderd? Door de ontschotting zijn de honoreringskansen van elke discipline binnen het gebied MaG afhankelijk geworden van de toekenningen van subsidies aan andere disciplines. De kansen op honoreringen kunnen gezien worden als indicator voor de mate waarin NWO bijdraagt aan een vruchtbaar onderzoeksklimaat voor een discipline. Vanuit dit gezichtspunt wordt in dit hoofdstuk naar de rol van NWO voor de sociologie gekeken.

In de genoemde Ontschottingnotitie zijn voor de periode 1990-2002 voor de verschillende steunvormen binnen het gebied MaG per discipline de percentages gehonoreerde voorstellen weergegeven. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen de open competitie en persoonsgerichte steunvormen. In de open competitie (aanvragen voor afzonderlijke aio-voorstellen, dan wel aanvragen voor aandachtsgebieden die drie tot vijf projecten omvatten) zijn tussen 1990 en 2002 de honoreringskansen voor de sociologen toegenomen (zie bijlage D tabel 1). In de periode van de afzonderlijke Stichtingen (SSCW) van 1990-1994 was het percentage honoreringen

voor de sociologie 11. In de periode van de gefuseerde Stichtingen (ESR) 1995-1998 was dit 14 en in de periode van de Beleidsadviescommissies (BAC ESR) 1999-2002 was het aandeel van de sociologie in de gehonoreerde voorstellen 16 procent. Steeds was er in meer of mindere mate sprake van een bepaalde beschutting rond disciplines. In de open competitie ronde van 2003/2004 is er voor het eerst een gebiedsbrede beoordeling toegepast. Het percentage toegekende Sociologievoorstellen bedroeg daar 12% (en in 2004/2005 13%).

Bij de persoonsgerichte steunvormen zoals PPS (Persoonsgerichte Postdoc Subsidies), PIONIER en later de zogenaamde Vernieuwingsimpuls (VENI, VID, VICI), die al eerder een gebiedsbrede beoordelingsprocedure introduceerden, is er voor de sociologie een tamelijk dramatische ontwikkeling gaande. Was het aandeel in de toekenningen bij Sociologie in de periode 1990-1994 29%, in de periode 1995-1998 liep dit terug naar 12%, terwijl Sociologie in de periode 1999-2002 slechts 4% van de gehonoreerde voorstellen naar zich toe wist te trekken (zie bijlage D tabel 2). In diezelfde periode steeg het aantal honoreringen bij de discipline Psychologie van 14 naar 44%. Als we ons beperken tot de Vernieuwingsimpulsrondes van 2000 en 2001, met daarbij genomen de VENI, VID en VICI rondes van 2002 en 2003, dan blijkt het honoreringspercentage van de discipline Sociologie 3 procent te zijn (zie bijlage D tabel 3), tegenover 54% bij Psychologie en 20% bij Economie. Bezien we dit nog iets gedetailleerder, dan blijkt dat Sociologie in de VENI ronde 2002 8% van de vooraanmeldingen omvatte, dat er van degenen die werden uitgenodigd daadwerkelijk een voorstel in te dienen 13% van sociologen afkomstig was en dat de uiteindelijke honorering van Sociologie op 0% uitkwam. Bij Psychologie zijn die getallen respectievelijk 21, 31 en 62%. Ditzelfde fenomeen doet zich voor bij de VID en VICI rondes 2002 en 2003, waar Sociologie wel indiende maar in geen van de gevallen honoreringen kreeg toegekend. Dit laatste in tegenstelling tot Psychologie dat een kwart of minder van de ingediende voorstellen uitmaakte, maar in meer dan de helft van de gevallen de honoreringen wist te verwerven.

NWO constateert in genoemde Ontschottingnotitie dat in de onderzochte periode sprake is van een forse afname van de spreiding van toekenningen, hetgeen onder meer tot uitdrukking komt in de verschuiving van de honorering van een breed spectrum aan disciplines naar een top twee: Psychologie en (in mindere mate) Economie. Overigens gaat het om disciplines die vele malen groter zijn dan de sociologie. Deze ontwikkeling correleert, aldus NWO, met het stapsgewijze invoeren van een meer gebiedsbrede beoordeling. In het algemeen geldt dat een gebiedsbrede beoordeling minder spreiding in de honoreringen laat zien, dan een meer disciplinespecifieke beoordeling. Voor de verklaring van dit verschijnsel oppert de Ontschottingnotitie een aantal hypothesen. Niet uit te sluiten is uiter-

aard dat er sprake is van daadwerkelijke kwaliteitsverschillen tussen disciplines. Dergelijke kwaliteitsverschillen blijven min of meer onopgemerkt wanneer in de beoordelingsprocedures met disciplinaire beschermingsconstructies wordt gewerkt, maar worden zichtbaar wanneer deze beschermingsconstructies worden afgebouwd. Daarnaast worden mogelijke interne, systeemgebonden factoren als verklaring aangevoerd. Minder ruimte voor disciplinespecifieke beoordelingsmaatstaven bijvoorbeeld. En, in samenhang daarmee, de gebiedsbrede samenstelling van beoordelingscommissies, die maakt dat er vaak weinig specifieke expertise per discipline aanwezig is. In die gevallen neemt voor de beoordeling van een voorstel de kwaliteit van het CV van de persoon die indient en van de *past performance* van de indiener in relevantie toe. Men zoekt dan naar min of meer eenvormige vergelijkingscriteria, zoals bijvoorbeeld het aantal publicaties in internationale tijdschriften. Die disciplines waar de praktijk van internationaal publiceren in tijdschriften met een zo hoog mogelijke impact het meest is geïnstitutionaliseerd zijn daarmee in het voordeel. Dit geldt voor Psychologie en Economie op dit moment in sterkere mate dan voor Sociologie. Verder is het mogelijk dat cultuurverschillen binnen disciplines bijdragen aan ongelijke aandelen in de honorering. De kritische houding die sociologen ten opzichte van elkaars werk innemen, kan in dit geval contraproductief werken.

Binnen het gebied MaG van NWO geven de constatering en conclusies van de Ontschottingnotitie stof tot nadenken en bezinning. Deels wordt die bezinning vorm gegeven in samenspraak met de binnen het gebied erkende onderzoeksscholen. In algemene zin is de voorlopige conclusie dat de breedte van het gebied MaG in principe ook in de honoreringen tot uitdrukking moet komen. Een al te scherpe concentratie op slechts enkele succesvolle disciplines wordt door MaG beleidsmatig niet als wenselijk beschouwd. Tegelijkertijd wordt het opnieuw instellen van oude beschermingsconstructies als optie afgewezen. Tussen beide opties van verdergaande concentratie op enkele succesvolle disciplines en herinrichting van oude beschermingsconstructies wordt naar maatregelen gezocht. Deze hebben onder meer betrekking op het beoordelen van vooraanmeldingen in disciplinair samengestelde subcommissies die dan in een latere fase van het beoordelingsproces in gebiedsbrede beoordelingscommissies opgaan; het verbeteren van de kwaliteit van referentenrapporten door het instellen van het zogenaamde Referentencollege; precisering van beoordelingsmaatstaven en mogelijk het via bepaalde programma's stimuleren van 'achterblijvende' disciplines.

Naast bezinning bij NWO/MaG maken bovengenoemde ontwikkelingen naar de

mening van de verkenningcommissie ook voor de discipline Sociologie verdere bezinning noodzakelijk. Deze bezinning dient vooral betrekking te hebben op de vraag hoe de subsidieaanvragen vanuit de discipline Sociologie meer concurrerend kunnen worden gemaakt, zonder dat overigens aan kenmerken van de discipline Sociologie geweld wordt aangedaan. Eén van die kenmerken is dat sociologische vraagstukken zich veelal in specifieke institutionele contexten voordoen. Dat gegeven maakt het vaak moeilijker om in onderzoek aan universele, op het model van de natuurwetenschappen gebaseerde criteria van wetenschappelijkheid te voldoen. Bovendien is bij contextgebonden onderzoek – tenzij het internationaal-vergelijkend onderzoek betreft – de toegang tot internationale tijdschriften vaak moeilijker. Bij een aantal onderdelen van de disciplines Psychologie en Economie speelt die gebondenheid aan institutionele contexten veel minder. Dat verklaart in ieder geval voor een deel hun succes binnen het gebied MaG. Bezinning over aard en kwaliteit van sociologisch onderzoek is vooral een taak van de onderzoeksscholen zoals die binnen de discipline Sociologie figureren. De ontwikkelingen die zich rond onderzoeksscholen voordoen zijn niet onproblematisch. We gaan er kort op in.

7.3 Ontwikkelingen ten aanzien van onderzoeksscholen

Binnen de discipline Sociologie bestaan twee door de KNAW erkende onderzoeksscholen: ASSR en ICS. Beide scholen zijn interuniversitair georganiseerd. ICS is een samenwerkingsverband tussen de Rijksuniversiteit Groningen als penvoerder, en de Universiteiten Utrecht en Nijmegen. Binnen ASSR zijn onderzoekers afkomstig van de Universiteit van Amsterdam, de Erasmus Universiteit Rotterdam, de Vrije Universiteit Amsterdam, Universiteit Leiden en Radboud Universiteit Nijmegen. Beide onderzoeksscholen hebben sinds 1986 een respectabele academische traditie opgebouwd. Zij fungeren als belangrijke aio-netwerken met geïnstitutionaliseerde opleidingspakketten en als centra van onderzoek waar langer lopende onderzoeksprogramma's zijn ontwikkeld en worden uitgevoerd. Deze beide kenmerken zijn onmisbaar voor de kwaliteit van een discipline: de systematische opleiding en ontwikkeling van jonge wetenschappers en het creëren, onderhouden en verder ontwikkelen van 'rijpe' onderzoeksprogramma's, die op hun beurt een belangrijke conditie vormen voor het indienen van goede en kansrijke aanvragen bij instanties als NWO en Europese fondsen.

Ondanks de evidentie van deze positieve functies van onderzoeksscholen, doen zich op dit moment ontwikkelingen voor die bedreigingen voor disciplines en dus ook voor de discipline Sociologie opleveren. In academische kringen vormen de interuniversitair georganiseerde onderzoeksscholen in toenemende mate voorwerp van discussie. Generaliserend kan worden gezegd dat universiteiten

er in toenemende mate, mede onder invloed van het ontstaan van universitair georganiseerde Graduate Schools waarin de onderzoeksmasters zijn en worden opgenomen, er toe neigen het onderzoek te gaan bundelen in faculteitsbrede en daarmee vaak multidisciplinair georganiseerde onderzoeksinstituten. Deze lokale concentratie staat haaks op interuniversitaire *commitments*. De trend wordt dan ook zichtbaar dat universiteiten van deze interuniversitaire afspraken afwillen. Dit lijkt een gevaarlijke ontwikkeling voor de wetenschap in Nederland en daarmee ook voor de discipline Sociologie. De beide onderzoeksscholen ICS en ASSR hebben in hoge mate stimulerend gewerkt op de kwaliteitsverbetering van sociologisch onderzoek. Dat effect moet van lokale, bij noodzaak om tot een bepaald volume te komen, interdisciplinaire onderzoeksorganisaties nog maar worden afgewacht. Lokale, facultaire organisaties hebben meer dan interuniversitaire verbanden de neiging zich door andere dan wetenschapsinterne, op verbetering van kwaliteit gerichte beginselen te laten leiden. Daarbij kan men denken aan op zich zelf respectabele personele overwegingen om bepaalde medewerkers nog een kans te geven, ondanks een weinig productief onderzoeksrecord. Daarnaast is het zeer de vraag of allerlei interdisciplinaire verbanden tot vruchtbaar onderzoek leiden dat zich internationaal kan meten. De kansen op suboptimaliteit met betrekking tot de kwaliteit van onderzoek lijken toe te nemen. Daar komt bij dat de KNAW-erkenning van lokale interdisciplinaire onderzoeksgroepen – zo die nog gehandhaafd blijft natuurlijk – nog jaren op zich kan laten wachten. Convergentie en samenhang binnen onderzoeksprogramma's zijn belangrijke kwaliteitscriteria. Die samenhang is in interdisciplinair georganiseerd onderzoek vaak moeilijk te bereiken. De verkenningscommissie Sociologie is dan ook nadrukkelijk van mening dat de huidige interuniversitaire onderzoeksscholen verdere steun en continering verdienen.

7.4 Sociale infrastructuur op nationaal niveau: SISWO en NSV

SISWO, Instituut voor Maatschappijwetenschappen, heeft – als opvolger van het ISONEVO – lange tijd een aantal belangrijke taken ten behoeve van de collectiviteit van de Nederlandse sociale wetenschappen uitgevoerd. SISWO organiseerde en faciliteerde ongeveer 20 netwerken en werkgroepen van sociaal-wetenschappelijk onderzoekers onder meer op het vlak van onderwijs, arbeidsmarkt, organisaties, stratificatie, emancipatie, religie. De thematische, veelal interdisciplinaire netwerken kwamen in de regel enkele keren per jaar bijeen voor discussies over recent onderzoek. SISWO voert ook het secretariaat van een aantal verenigingen binnen de maatschappijwetenschappen. Die netwerken, werkgroepen en verenigingen vervulden een belangrijke functie in termen van contacten en informatie-uitwisseling tussen onderzoekers binnen een nationale context.

Tevens is SISWO jarenlang de motor geweest van de Sociaal-wetenschappelijke Studiedagen. Die studiedagen vormen één van de weinige activiteiten waar sociologen en antropologen uit Nederland en Vlaanderen elkaar treffen en waar met name jonge onderzoekers worden uitgedaagd hun werk te presenteren.

Aankankelijk lag de financiering van SISWO bij het ministerie van OCW. Midden jaren negentig is SISWO financieel overgedragen aan de Universiteit van Amsterdam, in eerste instantie met een geormerkt budget. Die oormerking is gaandeweg verdwenen. In een beleid van bezuinigingen moest ook SISWO voor een deel op eigen benen te gaan staan en kreeg het in 2004 van het CvB tevens het verbod nog langer diensten om niet te verlenen aan andere universiteiten. Dit heeft SISWO er toe gebracht de activiteiten ten behoeve van de nationale collectiviteit van sociaal-wetenschappelijke onderzoekers af te stoten. De nadruk kwam op sociaal-beleidsonderzoek te liggen ('Social Policy Research'). Medio 2005 heeft het CvB echter besloten de SISWO op te heffen waardoor 2005 feitelijk het laatste jaar van deze stichting is.

Al door de eerdere afstoting van taken is de facilitering van nationale onderzoeksgroepen gestaakt, alsmede de steun voor de uitgave van FACTA en de ondersteuning van de beroepsverenigingen. Daarmee vervalt een belangrijk onderdeel van de infrastructuur van de sociale wetenschappen op nationaal niveau. De verkenningcommissie Sociologie betreurt dit zeer. De nationale betekenis van een goede sociale infrastructuur voor de sociologiebeoefening moet niet worden onderschat. Intellectuele uitwisseling van onderzoeksresultaten blijft ook op nationaal niveau van belang.

De NSV wil een deel van de taken van SISWO overnemen. De marktdag sociologie die de NSV al sinds 1997 samen met de Vlaamse Vereniging voor Sociologie (VVS) organiseert in de jaren dat er geen Sociaal-wetenschappelijke Studiedagen zijn, wordt een jaarlijkse bijeenkomst. Beurtelings zullen de VVS en de NSV deze dag organiseren. De NSV wil verder nagaan in welke vorm zij ondersteuning kan bieden aan de voormalige SISWO-werkgroepen. Daarnaast wil zij bezien op welke wijze en in welke vorm FACTA kan worden gecontinueerd.

7.5 Aanbevelingen

Uit het bovenstaande kunnen naar de mening van de Verkenningcommissie de volgende aanbevelingen afgeleid worden:

- 1 **Om de kansen van de honorering van sociologische aanvragen binnen NWO te vergroten is het wenselijk om de huidige beoordelingsprocedures kritisch te bezien. Om te voorkomen dat bepaalde disciplines er minder dan vroeger**

in slagen subsidies te verwerven lijken huidige maatregelen – beoordeling van vooraanmeldingen door een disciplinair samengestelde subcommissie en de instelling van referentencolleges – onvoldoende. Stimuleringsprogramma's voor specifieke disciplines kunnen compensatie bieden.

- 2 De huidige interuniversitaire onderzoeksscholen verdienen verdere steun en continuering.
- 3 De NSV dient een sterkere rol te spelen bij het in stand houden van een sociale infrastructuur voor sociologisch onderzoek.

Literatuur

- Abu-Lughod, J.L. (red.) (1999). *Sociology for the twenty-first century*. Chicago en London: University of Chicago Press.
- Arts, W., H. Entzinger en R. Muffels (2004). *Verzorgingsstaat vaar wel*. Assen: Van Gorcum.
- Arts, W.A. (1996). Een knecht van twee meesters; over een faustische verklarende sociologie en een misverstand bij Popper. In: H. Ganzeboom en S. Lindenberg (red.). *Verklarende sociologie; opstellen voor Reinhard Wippler*. Amsterdam: Thesis Publishers, pp. 30-44.
- Bauman, Z. (1998). *Globalization: the human consequences*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2001). *The individualized society*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2004). *Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2000). The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity. *The British Journal of Sociology*, vol. 51 (1), pp. 79-105.
- Beck, U. (2001). The cosmopolitan society and its enemies. In: L. Tomasi (red.), *New Horizons in Sociological Theory and Research*. Aldershot: Ashgate, pp. 181-201.
- Beck, U. en E. Beck-Gernsheim (2002). *Individualization*. Londen: Sage.
- Beleid en Maatschappij, Ter opening, nr., 1, november 1973.
- Bierens de Haan, J. (1959). *Sociologie; ontwikkeling en methode*. Den Haag: Servire N.V.
- Beer, P. de (2004). *Tien geboden voor de vakbeweging*. Oratie UvA. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bovens, M. (2004). Wetenschap als uitwedstrijd; een bizarre top-100. *Facta*, jg.11 (7), pp.7-9.
- Burgers, J. (2004). Globalisering als onderwerp van sociologisch onderzoek. Een poging tot thematisering. Paper op de KNAW-conferentie 'De Toekomst van de Sociologie', Amsterdam 19 april 2004.
- Collins, R. (1994). *Four sociological traditions*. New York: Oxford University Press.
- Commissie Nederlands als wetenschapstaal (2003). *Nederlands, tenzij ... Tweetaligheid in de geestes- en de gedrags- en maatschappijwetenschappen*, KNAW: Amsterdam.
- Crompton, R. (1993). *Class and stratification: an introduction to current debates*. Cambridge: Polity Press.
- Doorn, J.A.A. van (1956). The development of sociology and social research in the Netherlands. *Mens en Maatschappij* 31, pp. 189-229.

- Doorn, J.A.A. van (1964a). *Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie*. Utrecht: Bijleveld.
- Doorn, J.A.A. van (1964b). De Sociologische Gids en de Nederlandse sociologie. *Sociologische Gids* 11, pp. 20-51.
- Doorn, J.A.A. van (1988). *Rede en macht: een inleiding tot beleidswetenschappelijk inzicht*. Den Haag: VUGA.
- Doorn, J.A.A. van (2000). Sociale wetenschappen en de weerbarstige werkelijkheid. In: P.B. Lehning, *De beleidsagenda 2000: strijdpunten op het breukvlak van twee eeuwen*. Bussum: Uitgeverij Coutinho, pp. 24-41.
- Doorn, J.A.A. van en C.J. Lammers (1959). *Moderne Sociologie; systematiek en analyse*. Utrecht: Het Spectrum.
- Dronkers, J. en H.G. Hamaker (1989). Werkloosheid: de laatste stand. *Sociodrome*, nr.2, pp. 2-6.
- Dronkers, J. en W.C. Ultee (1995). *Verschuivende ongelijkheid in Nederland; sociale gelaagdheid en mobiliteit*. Assen: Van Gorcum.
- Duyvendak, J.W. (2004). *Een eensgezinde, vooruitstrevende natie. Over de mythe van 'de' individualisering en de toekomst van de sociologie*. Oratie UvA Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Duyvendak, J.W. en M. Hurenkamp (red.) (2004). *Kiezen voor de Kudde*. Amsterdam: Van Gennep.
- Dykstra, P.A. (2004). Het zit in de familie. Oratie t.g.v. de aanvaarding van de leerstoel Verwantschapsdemografie aan de Universiteit Utrecht, 29 oktober 2003. *Bevolking en Gezin* 33 (1), 3-28.
- Ebbinghaus, B.O., en J. Visser (2000). *Trade Unions in Western Europe Since 1945*, no.2 in P. Flora (red.), *The societies of Europe series*, London: Palgrave-Macmillan.
- El, C. van (2002). *Figuraties en verklaringen. Stijlgebonden schoolvorming in de Nederlandse sociologie na 1968*. Amsterdam: Aksant.
- Ellemers, J.E. (1978). De Nederlandse sociologie en de Amsterdamse sociografie in de jaren dertig: een voorbeeld van onvolledige institutionalisering, pp.36-47, in: F. Bovenkerk et al., *Toen en thans; de sociale wetenschappen in de jaren derig en nu*. Baarn: Ambo.
- Engbersen, G. (2002). *De alchemie van de samenleving*. Amsterdam: Boom.
- Engbersen, G. en J. de Haan (red.) (2006). *Balans en toekomst van de sociologie*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Engbersen G., K. Schuyt et al. (1993). *Cultures of unemployment: a comparative look at long-term unemployment and urban poverty*, Boulder/Oxford: Westview Press.
- Erikson, K. (red.). (1997). *Sociological visions*, Boston/Oxford: Lanham, Rowman & Littlefield Publishers: Inc.

- Esping-Andersen, G. (2000). Two societies, one sociology and no theory. In: *British Journal of Sociology*, vol. 51 (1), pp. 59.
- Ester, P. en L. Halman. (1994). *De cultuur van de verzorgingsstaat; een sociologisch onderzoek naar waardenoriëntaties in Nederland*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Flap, H.D. (1987). Het belang van de sociografie voor de regionale geschiedschrijving. In: J. Frieswijk et al., *Frieslands verleden verkend; problemen, methoden en onderzoek met betrekking tot de Friese geschiedenis na 1750*. Ljouwerd: Fryske Akademy, pp. 39-52.
- Gabriëls, R. (2001) *Intellectuelen in Nederland. Publieke controversen over kernenergie, armoede en Rushdie*. Amsterdam: Boom.
- Gastelaars, M. (1985). *Een geregeld leven. Sociologie en sociale politiek in Nederland, 1925-1968*. Amsterdam: Sua.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge: Polity Press
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1998) *The third way*. Cambridge: Polity Press.
- Glebbeek, A. en H. de Vos (2000). Heeft de sociologie een toekomst? *Mens en Maatschappij*, 75 (4), pp. 277-297.
- Goddijn, H.P.M., P. Thoenes, J.M.M. de Valk, J.P. Verhoogt (1980). *Geschiedenis van de sociologie; achtergronden, hoofdpersonen en richtingen*. Meppel: Boom.
- Goldthorpe, J.H. (2004). Sociology as social science and cameral sociology: some further thoughts. In: *European Sociological Review*, vol. 20 (2), pp. 97-105.
- Goudsblom, J. (1983). Inleiding bij de tweede druk. In: J. Goudsblom. *Balans van de sociologie*. Utrecht: Het Spectrum, oorspronkelijk gepubliceerd in 1974, pp. i-xxx.
- Goudsblom, J. (1992). *Fire and Civilization*. Allen Lane: The Penquin Press.
- Gray, J. (1998). *False dawn, the delusions of global capitalism*. Cambridge: Granta Publications.
- Haan, I. de en J.W. Duyvendak (red.) (2002). *In het licht van de verzorgingsstaat. Het Ministerie van Maatschappelijk Werk en zijn opvolgers 1952-2002*. Zutphen: Walburg Pers.
- Haan, J. de (1996). Van sociografie tot verklarende sociologie; een studie van schoolvorming in de Nederlandse sociale wetenschappen. In: Harry Ganzeboom en Siegwart Lindenberg (red.). *Verklarende sociologie; opstellen voor Reinhard Wippler*. Amsterdam: Thesis Publishers, pp.13-29.
- Haan, J. de (red.) (2004). *De socioloog als columnist*. Actualiteitencollege NSV 4, Amsterdam: SISWO/NSV-reeks.
- Haan, J. de en F.L. Leeuw (1995). Sociology in the Netherlands. *The American Sociologist*. Vol. 26 (4), pp.70-87.

- Haan, J. de, F.L. Leeuw en C. Remery (1994). Accumulation of advantage and disadvantage in research groups. *Scientometrics*. Vol. 29 (2), pp. 239-251.
- Hagendijk, R.P., H. Schaapman en A.A.M. Prins (1992). *Internationalisering van de Nederlandse sociologie; een voorstudie van mogelijke indicatoren voor internationalisering in de sociale wetenschappen en hun achtergronden*. Amsterdam: Vakgroep Wetenschapsdynamica.
- Halman, L., F. Heunks, R. de Moor en H. Zanders. (1987). *Traditie, secularisatie en individualisering; een studie naar de waarden van de Nederlanders in een Europese context*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Heek, F. van (1964). Twee sociologengeneraties aan de grens van de verzorgingsstaat. *Sociologische Gids* 11: 6-15.
- Heeren, H. (1993). *Van sociografie tot sociologie: de Amsterdamse sociografische school en haar betekenis voor de Nederlandse sociologie*. Utrecht: ISOR.
- Heerikhuizen, B. van (1987). *W.A. Bongers: socioloog en socialist*. Groningen: Wolters-Noordhoff/Forsten.
- Heilbron, J. (2004). Theoretische vernieuwing in de economische sociologie. Paper gepresenteerd op de KNAW-conferentie 'De Toekomst van de Sociologie', Amsterdam 19 april 2004
- Held, D. (red.) (2003). *Taming globalization: frontiers of governance*. Cambridge: Polity Press.
- Hoesel, P.H.M. van. (1985). *Het programmeren van sociaal beleidsonderzoek: analyse en receptuur*. Leiden: Ph.D. thesis.
- Holton, R.J. (1998). *Globalization and the nation-state*. London: Macmillan
- Holton, R.J. (2000). Globalization's Cultural Consequences. In: *ANNALS, AAPS*, 570, July 2000, pp. 140-153.
- Hooghe, M. (2004). De sociologische verbeelding en de Citation Index. *Sociologische Gids*, jg. 51 (4), pp. 511-523.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Jolles, H.M. (1983). De Nederlandse sociologie en haar systematiek. *Sociale Wetenschappen* 26, pp. 315-338.
- Kalmijn, M. (2002). Sociologische analyses van levensloopeffecten: Een overzicht van economische, sociale en culturele gevolgen. *Bevolking en Gezin* 31 (2), pp. 3-46.
- Klanderomans, P.G. en J. Visser (red.) (1995). *De Vakbeweging na de welvaartsstaat, een empirische studie naar participatie*, Assen: van Gorcum.
- Komter, A. (2004). *Prangende kwesties*. Paper gepresenteerd op de KNAW-conferentie 'De Toekomst van de Sociologie', Amsterdam, 19 april 2004.

- Komter, A. (2005). *Social Solidarity and the Gift*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kruijt, J.P. (1963). De betekenis van Steinmetz voor de sociografie en de sociologie. *Mens en Maatschappij* 38, pp. 30-40.
- Kuipers, G. (2004). Reikwijdte of verkaveling? Over de toekomst van de Nederlandse sociologie. *Sociologische Gids*, jg. 51 (4), pp. 531-538.
- Kwikkers, P., D. van Damme en Th. Bouma (2003). *Accreditatie in het Hoger Onderwijs; Achtergrond en praktijk in Nederland en Vlaanderen*. Den Haag: SDU.
- Laeyendecker, L. (1986). Succes als bedreiging: de paradoxale situatie van de sociologie. *Mens en Maatschappij*, jg. 61 (3), pp. 228-250.
- Leeuw, F.L. en A. van Gageldonk (1984). *Differentiatie in sociaal en geesteswetenschappelijk onderzoek*. Leiden: Leids Instituut voor Sociaal Beleidsonderzoek.
- Mullins, N.C. (1973). *Theories and theory groups in contemporary American sociology*. New York: Harper & Row.
- Nieuwenhuysen, W., R. Schakelaar en A.C. Glebbeek (1989). Sociologen vergeleken. Beschrijving en verklaring van arbeidsmarktposities. *Mens en Maatschappij*, 64, pp. 339-363.
- NWO (2003). *De bindende kracht van familierelaties*. Den Haag: NWO.
- NWO (2003). *The Future of the Religious Past*. Den Haag: NWO.
- Offe, C. (1985). *Disorganized Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- Pels, D. (2003). Voertaal: Engels! Over de toekomst van het Nederlands als wetenschapstaal. *Facta*, jg. 11 (6), pp. 4-8.
- Peper, B. (1970). Venster op de Noorse sociologie. *Sociologische Gids*, jg. 17 (1), pp. 48-57.
- Poole, R. (1999). *Nation and identity*. Londen: Routledge.
- Prins, A. (2004). *Citatieanalyse van de Amsterdam School of social Research*. Groningen.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone*. New York: Simon & Schuster.
- Rademaker, L. (red.) (1979). *Sociologie in Nederland*. Deventer: Van Loghym Slaterus.
- Raub, W. (2004). *Theoretische vernieuwing in de sociologie: de economische sociologie als voorbeeld*. Paper gepresenteerd op de KNAW-conferentie 'De Toekomst van de Sociologie', Amsterdam 19 april 2004
- Ritzer, G. (1993). *The McDonaldization of Society*. Pine Forge Press.
- Scharpf, F. en V. Schmidt (red.) (2000). *Welfare and Work in the Open Economy*. vol 1, Oxford: Oxford University Press.
- Schnabel, P. (red.) (1999). *Individualisering en sociale integratie*. Sun: Nijmegen.
- Schnabel, P. (2004). *Een eeuw van verschil. Van achterstelling tot zelfontplooiing: de dynamiek van het gelijkheidsideaal*. Oratie UU. Utrecht: UU.

- Schuyt, C.J.M. (1989). De verzorgingsstaat als object van pars pro-toto-generalisaties. *Beleid en Maatschappij*, jg. 16 (3), pp. 113-132.
- Schuyt, K. en E. Taverne (2000). 1950: *Welvaart in zwart-wit*. Sdu: Den Haag.
- Seters, P. van (2003). Investeer, versterk en bevorder. *Facta*, jg.11 (7), pp.14.
- Skocpol, T. (1995). *Social Policy in America*. Princeton: Princeton University Press.
- Smelser, N.J. (1997). *Problematics of Sociology. The Georg Simmel Lectures, 1995*. Berkeley: University of California Press.
- Stokman, F.N., E.R. Missoorten en A.F. Stokman (1994). Publicerende sociologen: de top-50 in de periode 1991-1993. *Mens en Maatschappij*, jg. 69, pp. 420-436.
- Stoop, I.A.L. (2005). *The hunt for the last respondent; nonresponds in sample surveys*. Den Haag: SCP.
- Swaan, A. de (1985). Kleine sociologie van de sociologie. *Kennis en Methode*, vol. 9, pp. 90-104.
- Swaan, A. de (1988). *In care of the state*. New York: Oxford University Press.
- Tomasi, L. (red.). (2001). *New horizons in sociological theory*. Ashgate: Aldershot.
- Tubergen, F. van (2004). Grenzen en traagheid; de toekomst van de Nederlandse sociologie ligt elders, *Sociologische Gids*, jg. 51 (4), pp. 545-552.
- Ultee, W.C. (1989). Beyond stratification and mobility, Dutch questions about openness, inequalities and cumulations. In: W. Jansen, J. Dronkers en K. Verrips (red.), *Similar or different; continuities in Dutch research on social stratification and social mobility*. Amsterdam: SISWO pub. 338, pp. 161-191.
- Ultee, W. (2005). *Balans van de vragen van de sociologie. Een historisch schets, een hedendaagse analyse en een toekomstverkenning*. Radboud Universiteit Nijmegen.
- Ultee, W., W. Arts en H. Flap (2003). (derde herz. druk)., *Sociologie: vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Urry, J. (2000). *Sociology beyond societies: mobilities for the twenty-first century*. Londen: Routledge.
- Vall, M. van de (1980). Sociaal beleidsonderzoek, een professioneel paradigma. Alphen a.d. Rijn: Samson.
- Vall, M. van de, en F.L. Leeuw (1987). *Sociaal beleidsonderzoek, differentiatie en ontwikkeling*. Den Haag: VUGA.
- Veen, R. van der (2003). Op de fiets naar verre bestemmingen. *Facta*, jg.11 (7), pp.5-6.
- Veen, R. van der (2005). *Nieuwe vormen van solidariteit*, Amsterdam: Mets & Schilt.
- Visser, J. en A. Hemerijck (1997). 'A Dutch miracle' : job growth, welfare reform and corporatism in the Netherlands, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- VSNU (1993). *Onderwijsvisitatie; sociologie en cultureel antropologie*. Utrecht: VSNU.
- VSNU (2000). *WO-monitor*, Utrecht: VSNU.

- VSNU (2001). *Socio-Cultural Sciences*, Utrecht: VSNU.
- Waters, M. (1995). *Globalization*, Londen: Routledge.
- Wilterdink, N. (2004). *Schaalvergroting, globalisering en de afnemende betekenis van nationale staten*, Paper gepresenteerd op de conferentie 'De Toekomst van de Sociologie', KNAW verkenning Sociologie, Amsterdam 19 april 2004.
- Wilterdink, N. en B. van Heerikhuizen (1999). (vierde herz. druk)., *Samenlevingen: een verkenning van het terrein van de sociologie*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Wippler, R. (1978). The structural-individualistic approach in Dutch sociology; towards an explanatory social science. *The Netherlands Journal of Sociology* 14, pp. 135-155.
- Wippler, R. (1985). Explanatory sociology: the development of a theoretical oriented research programme. *The Netherlands Journal of Sociology* 21, pp. 63-74.
- Wrong, D. (1990). The influence of sociological ideas on American culture. In: H.J. Gans (red.). *Sociology in America*, Newbury Park: Sage, pp. 19-30.

Bijlagen

Bijlage A. Workshop masterprogramma's sociologie

Datum: 22 januari 2004

Tijd: 13.00 – 17.00 uur

Locatie: Trippenhuis KNAW, Tinbergenzaal

Organisatie: verkenningcommissie Sociologie

Vorbereidingscommissie: Harry Ganzeboom (vc soc), Arie Glebbeek (NSV), Patricia Vogel (KNAW)

Doelstelling

De opleiding van sociologen is van wezenlijk belang voor de toekomstige sociologie-beoefening in Nederland. De verkenningcommissie heeft daarom in haar verkenning aandacht besteed aan de betekenis van de sociologie opleidingen en met name de implicaties van de nieuwe masteropleidingen voor de toekomst van het vakgebied. Aan alle sociologieopleidingen zijn momenteel masterprogramma's in voorbereiding. En sociologen zijn betrokken bij de opzet van bredere masterprogramma's. De verkenningcommissie nodigde de wetenschappelijke coördinatoren van deze masteropleidingen uit om gezamenlijk de volgende onderwerpen te bespreken:

- inhoud en vormgeving van de masterprogramma's (researchmasters, één- en tweejarige masters)
- mogelijkheden voor interuniversitaire samenwerking

De verkenningcommissie betrok zowel door sociologen opgezette masterprogramma's als bredere masterprogramma's waarin sociologen participeren bij deze workshop.

Deelname aan de workshop geschiedde alleen op uitnodiging van de verkenningcommissie. Uitgenodigd waren de (wetenschappelijke) coördinatoren van de masteropleidingen sociologie van de volgende universiteiten: EUR, KUN, RUG, UU, UVA, UVT, KUN. Van de UU werd ook ASW hierbij betrokken en bij de VU de SCW.

Wetenschappelijke coördinatoren van masteropleidingen aan genoemde universiteiten:

- EUR Dick Houtman, Dries van Aarsen, Sjaak Braster
- UVT Ton Heijnen, Wim van Oorschot
- UVA Bernhard Kittel, Bart van Heerikhuizen

UU Werner Raub, Henk Flap, Trudy Knijn (ASW)
VU Jeanne de Bruijn (SCW)
KUN Wout Ultee, Nan-Dirk de Graaf
RUG Rudy Wielers

Bijlage B. Workshop 'Jong Talent'

Datum: 18 maart 2004

Tijd: 13.00-17.00 uur,

Plaats: Muzenzaal, Ministerie van vws, Den Haag.

Organisatie: verkeningscommissie Sociologie

Vorbereidingscommissie: Jelle Visser (vc soc), Jos de Haan (secretaris vc soc)

Opzet: zes presentaties à 15 minuten in drie koppels van twee. Elk tweetal presentaties steeds gevolgd door 15 minuten discussie. Drie jonge hoogleraren reageren aansluitend op de uitgezette lijnen voor sociologisch onderzoek vanuit een breder perspectief. Ieder krijgt hiervoor 10 minuten.

Doel: De jonge talenten presenteren een schets van hun onderzoek en op basis daarvan reflecteren zij over gewenste toekomstige ontwikkelingen in de Nederlandse sociologie. Welke onderzoeksvragen zijn dan belangrijk en welke theoretische lijnen?

Vorbereiding: De zes jonge talenten die een presentatie geven, schrijven een bijdrage van ongeveer 4 à 5 bladzijden, uitmondend in een of enkele stellingen. Deze bijdrage wordt van tevoren rondgestuurd naar de leden van de cie. en naar de drie hoogleraren die een reactie geven.

Deelnemers: 22 jonge sociologen en alle leden van de verkeningscommissie.

Programma:

13.00-13.10 Introductie door Jelle Visser

13.10-13.55 Willem Schinkel en Frank van Tubergen

13.55-14.40 Herman van de Werfhorst en Vincent Buskens

14.40-15.00 pauze

15.00-15.45 Melinda Mills en Anne-Rigt Poortman

15.45-16.30 Ronde-tafelgesprek met reacties van Tanja van der Lippe en Rafael Wittek en Ruud Koopmans.

16.30-16.45 Slotbeschouwing door Godfried Engbersen

Bijlage C. Programma KNAW-conferentie 'De toekomst van de sociologie'.

Datum: 19 april 2004

Tijd: 10.00 – 18.00 uur

Locatie: Trippenhuis KNAW

Organisatie: verkenningcommissie Sociologie

Vorbereidingscommissie: Godfried Engbersen (vc soc) en Jos de Haan (secretaris vc soc)

10.00 uur	Ontvangst			
10.30-11.30 uur plenair	Godfried Engbersen – verkenning sociologie: continuïteit en vernieuwing Paul Schnabel – Maatschappelijke betekenis van sociologie			
	A	B	C	D
11.40 – 13.00 uur parallel sessies	P – Oude en nieuwe vragen voor de sociologie Wout Ultee Aafke Komter	T – Theoretische vernieuwing Werner Raub Johan Heilbron	O – Methodologi- sche innovaties Tom Sniijders Anita Hardon	B – Beleidsonder- zoek Frans Leeuw Jan-Willem Duyvendak
13.00 – 14.00 uur	Pauze			
14.00 – 15.30 uur parallel sessies	Schaalvergroting globalisering en afnemende beteke- nis van nationale staten Nico Wilterdink Jack Burgers	Coördinatie en cohesie – samenwerking, sociaal kapitaal en inbreuk op sociale orde (geweld) Beate Völker Willem de Haan	Ongelijkheid – nieuwe en oude vormen van onge- lijkheid Paul de Graaf Erik Snel	Identiteit en individualisering – veranderingen in cultuur en gezin Dick Houtma Pearl Dykstra
	Wim Derksen	Hans Boutelier	Paul Tesser	Gabriel van den Brink
15.30 – 16.00 uur	Pauze			
16.00 – 17.00 uur plenair	Balans van de dag – Verslag van kolomcoördinatoren (Romke van de Veen (A); Wil Arts (B), Harry Ganzeboom (C) en Anneke van Doorne-Huiskes (D) en interview door Godfried Engbersen.			
17.00 – 18.00 uur	Borrel			

Bijlage D. Honorering van NWO-MaG-aanvragen

Tabel 1 Open competitie - percentage honoreringen naar discipline, 1990-2002

	PSY	PEDA	ONK	ECO	BDK	SOCIO	ANTRO	Ruimte	Milieu	Recht	BEST	POLI	COM	OVER	Totaal
Stichtingen: '90-'94	16,2	3,0	3,0	15,6	1,8	10,9	3,8	13,0	2,9	19,2	3,8	6,8	0	0	100
Sub% gefuseerde stichtingen: '95-'98	27,9	0,8	2,0	11,2	1,1	14,0	1,1	7,7	0,4	25,6	4,3	3,9	0	0	100
Sub% Bac's: '99-02	29,9	0,4	0,4	11,2	2,1	16,2	0,8	4,1	0	20,7	4,6	4,6	2,1	2,9	100
Sub% 1990-2002	23,8	1,6	1,9	13,0	1,7	13,4	2,1	8,8	1,3	21,6	4,2	5,2	0,6	0,8	100

– Psy: psychologie; Peda: pedagogiek; Onk: onderwijskunde; Eco: economische wetenschappen; Bdk: bedrijfskunde; Socio: sociologie; Antro: antropologie; Ruimte: geografie en planologie; Milieu: milieukunde; Recht: rechtswetenschappen; Best: bestuurskunde; Poli: politicologie; Com: communicatiewetenschappen. Over: overig ESR, m.n. demografie.

– Tabel in termen van projecten, dat wil zeggen voor aandachtsgebieden is het aantal projecten genomen. Zo gerekend gaat het in totaal om 838 projecten.

Bron: NWO (2003) Ontschotingsnotitie

Tabel 2 PPS* en PIONIER - percentage honoreringen naar discipline, 1990-2002

	PSY	PEDA	ONK	ECO	BDK	SOCIO	ANTRO	Ruimte	Milieu	Recht	BEST	POLI	COM	Totaal
Stichtingen: '90-'94	14,3	28,6	0	14,3	0	28,6	0	0	0	14,2	0	0	0	100
Sub% gefuseerde stichtingen: '95-'98	44,9	2,0	0	24,5	0	12,3	0	2,0	2,0	8,3	2,0	0	2,0	100
Sub% Bac S: '99-02	44,0	0	0	16,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	20,0	0	0	0	100
Sub% 1990-2002	42,0	3,7	0	21,0	1,2	11,1	1,2	2,5	2,5	12,4	1,2	0	1,2	100

* PPS: Persoonsgerichte Postdoc Subsidie.

PIONIER loopt van 1990-2002.

PPS loopt van 1995 tot 2000.

Tabel in termen van gehonoreerde voorstellen, niet het aantal projecten daarbinnen.
Het totaal aantal gehonoreerde voorstellen bedraagt 81.

Bron: NWO (2003) Ontschotingsnotitie

Tabel 3 Honoreringen VI – Honoreringen naar discipline, absoluut en procentueel, alle rondes*

	PSY	PEDA	ONK	ECO	BDK	SOCIO	ANTRO	Ruimte	Milieu	Recht	BEST	POLI	COM	OVER	Totaal
Totaal ABS	38	1	0	14	1	2	0	2	3	3	2	1	2	2	71
Totaal REL	53,5	1,4	0	19,7	1,4	2,8	0	2,8	4,3	4,3	2,8	1,4	2,8	2,8	100

* Honoreringen VI-rondes 2000 en 2001, VENI 2002, en VIDI en VICI 2002 en 2003.

- Psy: psychologie; Peda: pedagogiek; Onk: onderwijskunde; Eco: economische wetenschappen; Bdk: bedrijfskunde; Socio: sociologie; Antro: antropologie; Ruimte: geografie en planologie; Milieu: milieukunde; Ovesr: overig ESR, m. n. demografie. Recht: rechts-wetenschappen; Best: bestuurskunde; Poli: politicologie; Com: communicatiewetenschappen. Over: gezondheids- en bewegingswetenschappen.
- Tabel in termen van gehonoreerde voorstellen, niet het aantal projecten daarbinnen.

Bron: NWO (2003) ontschottingsnotitie

Tabel 4 Onderzoeksprogramma's – indieningen* en honoreringen naar discipline, absoluut en procentueel, 1999-2003

	PSY	PEDA	ONK	ECO	BDK	SOC/ANT	Ruimte	Milieu	Recht	BEST	POLI	COM	VERK	Totaal
<i>Absoluut</i>														
Ingediend	46	13	241	70	4	46	18	7	160	12	2	16	9	644
Gehonoreerd	18	5	76	41	2	12	7	3	88	1	1	6	5	265
<i>Procentueel</i>														
Ingediend	7.2	2.0	37.4	10.9	0.6	7.1	2.8	1.1	24.8	1.9	0.3	2.5	1.4	100
Gehonoreerd	6.8	1.9	28.7	15.5	0.7	4.5	2.6	1.1	33.2	0.4	0.4	2.3	1.9	100

* Indieningen: betreffen volledig uitgewerkte aanvragen, geen vooraanmeldingen.

- Voor zover programma's waarbij MaGW betrokken is, niet MaGW disciplines subsidiëren zijn die disciplines buiten de tabel gehouden.
- Tabel in termen van projecten, dat wil zeggen voor aandachtsgebieden is het aantal projecten genomen.

Bron: NWO (2003) Ontschottingsnotitie